

ДУКЛЯ

№ 6

1996

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словащини, Пряшів.

DUKLA - literárno-umelecký a publicistický časopis. Vydáva Spolok ukrajinských spisovateľov na Slovensku, Prešov.

РЕДКОЛЕГІЯ:
ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор
МІЛАН БОБАК,
ІЛЛЯ ГАЛАЙДА,
ВЛАДИСЛАВ
ГРЕШЛИК,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
ФЕДІР КОВАЧ,
ВІТАЛІЙ
КОНОПЕЛЕЦЬ,
МИКОЛА
МУШИНКА,
ЙОСИФ ШЕЛЕПЕЦЬ

**Графічне оформлення
Ладислава Цупера**

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік -
60 крон.

Адреса редакції:
080 01 Prešov, ul. Požiarická 15,
телефон: 733 435, 732 338

Комп'ютерний набір
EXCO s.r.o., Prešov,
телефон, факс: 091/725 061

Rozširuje PNS, objednávky na predplatné prijíma každá pošta, doručovateľ, predajňa PNS a stredisko PNS. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS a. s., ES-vývoz tlače, Košická 1, 813 81 Bratislava.

Ілля Галайда	
В горах	2
„До вуха мушлю прикладаю...“	3
„В'ють ключі холодні“	3
Час	4
Скарги старого дуба.....	5
Василь Дацей	
Королевич	6
Надія Ковалик	
Через життєву недостатність	11
Юрій Бача	
Доба жорстока, як вовчиця	15
Іван Яцканин	
Більше конструктивності й послідовності	20
Микола Мушинка	
Бард словацької україністики.....	22
Микола Неврлий	
Філософські основи Франкового „Мойсея“	28
Ілля Галайда	
Поезія Івана Краска у художніх перекладах Віталія Конопельця	34
Іван Яцканин	
Богдан Лепкий у словацькій перекладній літературі.....	41
Олена Рудловчак	
Йосиф Гаганець і чотири товариства закарпатських українців (продовження, початок див. у „Дуклі“ №2/1996.....)	47
Микола Мушинка	
Розлуки, виїзди й повернення Йосифа Сірки	56
Іван Яцканин	
Сучасні тенденції українського книгодрукування	64
Іван Ванат	
Пряшівський собор 1950 року: політичний намір і його реалізація	67
Монографія про державні нагороди України (-мм-).....	89
Надія Ференц	
Материк любові й добра.....	92
Ладислав Пушкар	
Художні різновиди рідної землі.....	94

Ілля ГАЛАЙДА

В ГОРАХ

Тут вовчим оком дивляться на світ краєни
і ятрьть свіжі рани...

Не вирватись серцю із обіймів,
із радості дитячих літ і горя
гір,

тут на високій, на Святій горі,
буяло серце Святогора,

тут в лісах нічийних
свар не кипів:

«Знай, Ляше, покиль наше!»

Тут не знімали постоли
апостоли

на пішниках безсмертя серед рівних,

і рідко залітали степові вітри,

лиш перелесник дебрями по зворах,

водив мене, водив, потвора:

«Агов-агов! Гев-гев-поле-гев!

до дів своїх – королев»...

Я йшов за тим таємним голосом надій,
а пальцем вказував на мене грізний Вій.

Й сьогодні вся душа все вище й вище
видряпується стрімко плаєм...

Чому і де на місце стане –

один лиш Пан Біг знає!

Вже чути птиці клекіт віщій,

вже очі на Тя уповають.

Х Х Х

До вуха мушлю прикладаю
з далекого краю...
Далекий відгук моря
шумить і ремствує, на Бога повстає,
кляне аж клониться неба височінь –
у вічному двобої схрестилися мечі,
бо не дозволено йому
здолати твердь земну,
лиш ноги їй поцілувати,
а тверді море в люльці колисати.

До буків прикладаю вухо –
теж нарікають глухо:
то хмари йдуть на нас, як рать за раттю,
то вись чарує благодаттю,
та неспроможні ми піднятися,
лиш горбити горби чи треба,
а чи не треба –
все одно,
бо нам, як душам запропащеним, давно
відмовлено сягнути неба.

Я прикладаю вухо до землі:
вона не ремствує, не схрещує шаблі.

Х Х Х

Б'ють ключі холодні,
б'ють із нетрів попідземних
до підшви гір, що їм наснилися,
що, немов паломники, спинилися
і присіли, завершаючи путі яремні –
ще далеко, ще далеко гріб Господній.

Б'ють ключі. Сьогодні
я до них іду,
на коліна припаду
і нап'юсь,
студінню окропу обпалюсь,
бо гіркою спрагою скаменіли уста мої,
як у тих бездомних бедуїнів,
що прощено долають відстані пусті
від Мекки до Медіни.

Б'ють ключі...
Серце в синьому вогні

від падіння грішної землі,
ніби шарпають його невидимі бичі.

Б'ють ключі підземні
чисті, як святі.
Я молюсь і обмиваю свої і чужі
негріхи-гріхи щоденні.

ЧАС

Не проси, не падай на старі коліна,
ще не закликає пісня лебедина, –
говорю собі...
Знаю, час очікує, підморгує журбі,
час з холодною душею ката
днинам і рокам твоїм
навмолимо на пласі
підготував страту.

Час не знає втоми...
Безвікий
не зімкне втомлені повіки.
Загляни в альбоми –
тихо молодість всміхнеться
та мить повернеться...

З пожовтілих, вицвілих світлин
світлий спомин висушить печаль,
той пекучий жаль,
що ти зібрав з краплин
розчарувань,
ту сльозу, що покотилась з вій.
Боже мій!

Стрепенулось серце, знов в крові вогні
без вини
і душа несеться, пришпорює дні,
ніби вершник необачний скаженілим чвалом
над провалом... над провалом.

СКАРГИ СТАРОГО ДУБА

Чому я тут? Не зажмурю очі
ні вдень, ні вночі,
бо обтираються віки об мої повіки...
Пісні, як птаство, дзвінки,
присядуть на мить на віти
порадяться, як наладнатись у ключі стрункі,
бо далі їм летіти, а там чи жити,
чи загубитись...
Залишиться сльозина ниткою в зморшках
та проспівують мандрівничі вітри про бачене у світі,
а я заманою спіймаю сонце в віти.

Сніги примчать, мов білі коні,
насиплють сивини на скроні,
ой, коні, білі коні! бігуть...
Громи з цілунком блискавицю шлють
і дань, немов урядники, беруть, –
то чорні коні без припонів.

Доці мене вмивають-обмивають, як мерця,
як старця і вдівця,
а я живу, аж в ревнощах палає Газдораня:
палкі вітання, сумні прощання
з ночі до рання, до божого світання...

А люди тінями пливуть...
Чому я тут?

Василь Дацей

КОРОЛЕВИЧ

Мартанович мав іншу уяву про сьогоднішній день. Але шеф уже зранку подзвонив. Мартанович хотів спитати, в якій справі його кличе, та той несподівано замовк. У трубці неприємно загуділо.

Напевне, нудьгує, вирішив у коридорі, йдучи до шефа. Побалакаємо про дурнички, згадає про полювання, а коли буде в доброму настрої, то поведе мову й про дівчат. Мартанович нашвидко пригадав кілька жартів – шеф любить їх слухати в його інтер-

претації.

– Маю найновіший! – замість поздоровлення заявив Мартанович ще з порога шефівського кабінету. Він чекав жесту, щоб сів у крісло, але шеф і не глянув на нього.

– Я не розумію... – невдоволено крутив головою над текою паперів – Мартанович зразу впізнав свій звіт. – Я ж просив тебе поміркувати. Чекаю чогось нового, а тут сіно й солома...

– Я... – далі не продовжував, бо шеф проколов його строгим поглядом.

– Мартанович, – з докором почав, по імені його майже ніхто не звав, а просто так: Мартанович, – тут жодної пропозиції, маю на увазі розумні пропозиції, а з таким стажем ти повинен фейерверком розсівати геніальні ідеї!

Мартанович думав виправдатися – не признає вини, але роз'яснить свої наміри.

– Жодної ініціативи, – шеф знов покрутив головою, вдаючи нещасного і безпорадного.

Дайте мені спокій з вашими ініціативами! – подумав ображений Мартанович, коли вернувся від шефа в свою канцелярію. Роздавай їм розуми, а вони будуть машинами розвозитися. Його вже запрошували працювати в приватну фірму, мовляв, молодий, здібний, ініціативний. Перспективний – у них він знайде простір реалізувати свої ідеї. Приваблювали його високими заробітками. Шукайте дурних, відбивався в думках, я буду на вас робити, наганяти гроші на ваші рахунки, а сам буду крихти збирати попід столом.

Бути зайнятим в державній установі його влаштовує. Мине місяць, і гроші придуть. Він не мусить потерпати, коли скрахеє фірма. Працює за своїм фахом і цілком задоволений. Дарма, що сьогодні на шефа сіла муха. У людини поганій настрої, то вилив злість на першому, хто попав під руки.

Шеф теж не мусить усього розуміти, махнув рукою, але й так до обіду не зміг словечка написати, листа перекласти на столі, у голові немов після п'янки гуде. Ніяк не зосередиться.

Згодом додумався про причину шефівської критики. Справа не в поганому звіті, а шефа судомить ревнивість. Як він зразу не здогадався?! У секретарки Зузки сьогодні день народження – то треба Мартановичеві зіпсувати настрої, а самому потім залишитися єдиним когутом на смітнику! Мартанович не з дурних – витре йому носа! Від заздросців лусне!

Тому до пишного букета купив ще й шоколад. До Зузки зайшов останнім – хай всі бачать, чим її обдаровує. Іменинниця насправді порадувалася привітанням, букет встромила у вазу, а шоколад поклала у шухлядку столу. І пішла чокатися з іншими...

По дорозі додому Мартанович подумки ляв не лише шефа, але й Зузку. Зіщулювався на сидінні автобуса і кидав у них блискавки гніву. Всі знають, що Зузка – його симпатія. Хіба один раз з нею обідав за спільним столом? Тоді був добрим: Мартанович, я забула купити колу, Мартанович, до качачого стегна годиться червоне вино – і оком не встигне моргнути, як перед нею стоїть лимонад, червоне вино і все, чого лиш їй забагнеться. Шкода, що гроші забуває дати Мартановичу. А сьогодні лисицю посміхнулася і наставила цюку для поцілунка. З іншими на вуста цілується, а йому – цюку. Зовсім могла відтягнутися, навіть руку не мусила простягати. А потім ще той театр співчуття перед надутим когутом-шефом: покликкала б на вечерю, але пізно увечері автобуси не ходять, як йому дійти додому? Хай гуляють, він теж обійдеться без їхньої компанії.

– А-а! Пан Мартанович приїхав!

Він був би й словом не обізвався на таке привітання дружини, коли б у неї не були гості. Це її термін: гості. Балакучі сусідки від нічого робити посходяться в них у саду, наливаються кавою, честуються вином і роблять наклепи.

– Ти встиг пообідати? – спитала дружина.

Мартанович так зацікавлення собою пропустив повз вуха. Не про його голод турбується, а в такий спосіб вихвалюється. Згодом почне скаржитися, скільки в нього роботи, яка то велика відповідальність на його плечах, що й про страву забуває. Обов'язково пригадає випадок, як одного разу, заклопотаний справами, забув зробити покупки, і їй довелося тут, в селі, вистояти чергу в магазині.

І чверть години не минуло, як у дім вбігла дружина і стала посеред вітальні, я перелякана. Хіба він нездужає, або напився, що серед білого дня всівся перед телевизором?!

У Мартановича нема жодної роботи вдома, – виговорився.

– Ти справді п'яний, коли з дороги верзеш!

У хазяйстві завжди щось просить чоловічої руки. Коли б бодай трохи любив би її, то на городі пополов би грядки.

На город не пішов, але взявся колоти дрова у клуні. Вже кілька днів після роботи бере сокиру і коле. Не просто коле, а вправляється. Чого буде, як по телебаченні показують, штовхати ядра, розтягувати пружини, піднімати гирі – півгодини пооруде сокирою, і вже все тіло повправляється.

– З дитиною б погрався! – крикнула до нього дружина, коли вийшов з клуні. – Заскучила за тобою...

– Хочу на коника! – підбігла до нього дочка, простягла рученята і канючить: – На коника! На коника!

– Поздоровкалась би, поцілувала тата, – добросердно напучив дочку Мартанович, але та вже закопилила губи, з очей пирснуть сльози. Воліє викинути її на шию і погасати по саду.

– Обережно, щоб дитина не впала, гілка око може поранити! – попередила дружина.

Дочка весь час скубла його за волосся, підганяючи галопом бігати поміж дерев. Ледве випросився пограбати сіно і покласти на копичку.

– Ті жінки – то моя напасть, – поскаржилася Мартановичеві підвечір дружина.

– Не дай Бог спекатися їх. У нас почувають себе найкраще. Ти дуже зголоднів? Бо я з-за них не встигла ввечерю приготувати.

– У холодильнику щось знайду, – заспокоїв її і подався назад у сад. Оглянув дерева, чи не треба обприскувати, а потім сховався за копицею сіна.

Запах свіжого сіна був такий сильний, що Мартанович зосередив на ньому всю увагу: потягнув носом раз, вдруге і став насолоджуватися. Після бриття він користається прийємним одеколоном, але запах сіна настільки лагідний, що йому на думку спадає ідея якось сконцентрувати його, змішати зі спиртом і створити парфум. Продаються різні: із запахом квітів, рослин, цитрусів, жасмину, а із запахом свіжого сіна він ще не зустрічав. Він знайде спосіб, як видобути щось таке. Треба поритися в хімії, може, не так трудно виготовити одеколон. Ото була

б бомба: «Мартанович – одеколон» для успішних мужчин. Обов'язково назве його власним ім'ям, щоб люди знали винахідника!

Мартанович стулив очі і знову втягнув носом запах сіна. Коли розкрив очі, здивився далеко перед себе на гору Стобу. Що може означати та назва? Ділець, Горбок, Кичера чи Бескид – зрозуміло, від чого пішла назва, але Стоба? Того ніхто в селі не знав пояснити. Навіть його дідо, який любив розказувати різні пригоди, пов'язані з їхнім селом, околицею, при Стобі лише знижував плечима.

Згадав діда, і в пам'яті поновилася розповідь про їхнє походження. Дідо твердив, що їхнє коріння сягає десь до Югославії. Це він, ніби, чув від свого батька або діда, який під час військової служби за часів Австро-Угорщини зустрів у своєму регіменті теж Мартановича, а той жив у Сербії. Цю теорію підтвердив і учитель. Мовляв, у часи невільництва існував день, коли невдоволені могли відійти від свого пана. Ймовірнішим було припущення, що котрийсь предок провинився і втік перед покаранням. На околиці зустрічаються прізвища, які свідчать про походження з Хорватії, Боснії, Сербії, але й Угорщини. Ті люди могли попри ріках посуватися вгору і ховатися тут у густих лісах та неприступних хащах.

Мартанович знову потягнув носом. Його предки не musiли бути бунтарями, що аж сюди сховалися від кари. Історія переселення могла мати й романтичну причину: парубок закохався в бідну дівчину, а батьки відмовилися благословити такий зв'язок, то нещасливі молоді втекли з дому. Цю гіпотезу Мартанович відкидає. Яку бідну дівчину, коли піддані всі були бідними? Могло й таке трапитися, що вони сюди прийшли багатими графами. Тут Мартанович зупинив свій погляд на контурах розвалин замку на Стобі.

Так і було! В його жилах тече блакитна кров! А вона, мав на увазі власну дружину, забуде вечерю приготувати! Сам, дурень, у холодильнику мусить нишпорити по замерзлим консервам. Раптом зривається і прямує в корчму.

Корчма, як звичайно, повна мужчин. Рідко котрас жінка заблудить – хіба-що купити сірники, сигарети або пиво, коли в домі появляться несподівані гості. Молоді дівчата забігають, але в таку пору тут не витримують. Гамір, що власного слова не почуєш, а дим ножем можна різати – не лише одяг, але й волосся засмердиться.

Мартанович замовив пиво і присів до столу, де слово мав тракторист Павло. Павло тепер уже на пенсії, а раніше працював біля артільної худоби. Трактористом його назвали, бо одного разу вихилив більше, аніж перенесе, сів за руль трактора, щось там покрутив, десь натиснув і не зчувся, як розвалив фарський пліт і заргуз у ямі з гашеним вапном. Щастя, що гепнув у яму, бо могло й страшніше нагодитися. З того часу прилипла до нього кличка, хоч в житті більше і не підходив близько до трактора.

– Підписують договори про ліквідацію атомної зброї, – веде Тракторист, – але хто їм повірить?! Рус з Америкою підпише, Китай притакує, а за своєю стіною робить такі штуки, що нам і не здогадатися. Як на мене, я б не підписував такого договору.

Мартанович нахилиється до сусіда, але перед тим, як сказати слово, чокнувся з ним стаканом пива, аж потім заговорив:

– Я ще в часі комунізму казав: яка різниця між головами держав? Ніяка! Постав замість Ніксона Брежнєва і скажи – ти тепер президент Америки, то що б сталося? Нічого! Був би їхнім президентом і ляв би комунізм. А Ніксон причепив би собі «Орден праці» і зірку й розвозився б по світу, вихваляючи комунізм.

Сусід серйозно притакнув, ковтнув зі стакану, витер губи і вголос, щоб перекричати Тракториста, заявив на всю корчму:

– Тепер до нас заговорить Мартанович!

Тракторист скористався нагодою замовити дальше пиво, а мужчини повернулися до Мартановича. Стали заохочувати.

– Крайняк! – звернувся котрийсь до корчмаря, – я давно казав, щоб ти біля стойки поставив трибуну. Отаким поважним панам з міста не годиться речнити з-поза столу.

З кутків корчми виплесли вибухи сміху. Крайняк піднятою рукою притишив гамір:

– Панство, ви у звичайній сільській корчмі, а не в Організації Об'єднаних Націй!

Мартанович образився. Допив пиво. Мить вагався, чи не піднятися й відійти, але не дасть привід робити з себе кпини.

– Крайняк! – закричав, – пиво. З ромом!

Додому пішов аж коли всі розходилися. Дружина ще світила, але Мартанович не зайшов досередини. Тихо відчинив хвіртку і попрямував у сад – згадав про запах сіна.

Лягати спати ще не хотів, а телевизор не міг би включити, щоб не розбудити дочку, дарма що та спить у спальні. Зайняла його місце. Дружина перенесла її до себе, він хай хропе у вітальні на каналі. Теж знайшла привід вигнати його – чого доброго могла б завагітніти. При тій згадці Мартанович завжди почервоніє від люті. Хіба він не хоче мати сина, як інші? Їй вистачить дочки. Та буде для неї підпорою, а син, як тільки викинується на обличчі перші пуп'янци, втік би від матері.

Мартанович зайшов за копицю і вивернувся на неї. Після запаху випарів пива та диму дешевих сигарет у корчмі аромат сіна блажить душу і приємно щемить під серцем. Зайве ходить до тих простаків, дорікнув собі. Сперся руками і посудився на вершок копиці. Коли появляється новий місяць, – він впливає понад ліс і освітлює руїни замку на Стобі. Мартанович пильно вдивляється в осяяний замок. Зручніше сідає, закриває очі, рушає. Згодом галопом несеться на білому коні.

Недалеко їхав, а вже опиняється перед мурами замку. Копита тупотять по дерев'яному мості понад водяним ровом. Тоді розкриваються ворота, і вартові жес-тами запрошують вершника досередини.

– Шановний пане, вас чекають з нетерпінням, – пояснює йому солдат у формі.

– Може, це якесь непорозуміння... – завагав Мартанович.

– Хутчій ступайте до королівських хоромів!

Мартанович зіскакує з білого коня, поправляє на собі броню і маршує мармуровими коридорами. З усіх боків підбігають мешканці замку, щоб привітатися і глибоким уклоном віддати йому честь.

– Нарешті, нарешті ви прийшли! – церемоніяр загородив йому дорогу. – Вибачаюсь, хвилину мусите заждати. Про вас уже доповіли королю. Поки той розкумекає, у чому справа, ворони три рази облетять королівство. Ветхий він уже. І нещасливий. Треба вмирати, а королівство нема на кого лишати. Принцеса капризує. Всіх прохачів відполохує. Закопиль губи, набундючиться – жениха вже нема.

– Може, й мене подібна доля чекає? – Мартанович посміхнувся з такого припущення, переконаний у своїй перемозі.

З глухим і напівслігим королем багато не наговорився. Зате принцеса слухала його з розкритим ротом.

Ошелешений пишними королівськими палатами, вишуканим костюмами дворочих та прозорою тунікою принцеси із золотою короною на голові, він майже не заглядев її обличчя. Аж коли його посадили за багатий стіл, помітив її руки в ластовинні, потрібне підборіддя, скривлені уста, зрослі брови над гострим носом. До того ж і голос у неї верескливий. Не бути найвишуканіших делікатесів на столі, може, і зник би. Ковтнув вина, закусив лососем, канапка з хриновим паштетом розплинулася на язичку – тоді зголоднів, як вовк.

Церемоніяр постукав палицею, попрохав бути тихо, бо король піднімає тост.

– Недарма я молився до Бога... – прошептав старечим голосом король, але дочка перебила його.

– Не мели дурниць, королю! – заверещала принцеса, – до якого Бога ти молився, коли ні в якого не віриш?!

Принцеса розреготалася, верещала і підскакувала за столом, і годі було її втихомирити. Король докінчив тост – молився до Бога, щоб послав нареченого, який сподобається принцесі, а він доживеться нащадків і спокійно покине цей світ.

Мартанович не знав, чи піднімати тост, бо перед ним стільки страв, що, може, не встиг би з усього бодай по крихті посмакувати.

– Як часто справляєте такі бенкети? – непомітно вивідував у кельнера.

– Не розумію...

– Це заради мене така гостина?

Кельнер посміхнувся: хіба то якась гостина? У замку кожного дня так пишно й ситно наїдаються. Сьогодні стіл бідний, бо дружина злапала кухаря з помічницею в підвалі – цілувалися. Підняла галас, вискубла помічницю, а чоловікові мало не зламала руку варіхою. Ледве, бідолашний, пальцями ворушить.

Пізно уночі принцеса розпорядилася піти перепочити, бо завтра їх чекає тяжкий день.

Мартанович з трудом розтягнув повіки і майже впритул підсунув до принцеси вухо.

– Справляємо весілля!

– Чиє?

– Наше! – заверещала п'яна принцеса. – Тепер ідемо спати.

– Хто мені покаже кімнату?

– Про яку кімнату белькочеш? – заверещала принцеса. – Будеш спати зі мною в палаті й під балдахіном. Хі-хі-хі! Під балдахіном, щоб ті баламути не бачили, що там будемо витворяти! Хі-хі! Я тебе всього догризу – гав!

Хоч вино додало йому відваги, все-таки злякався: від такої всього можна сподіватися. Та принцеса ледве допленталася до розстеленого ложа, перевернулася і заснула. Згодом почала хропіти. Мартанович не міг порозуміти, як може дівчина так неприємно харчати. Чоловіки пиляють, але щоб жінка... Може, то лише принцеси...

Мабуть, і ока не стулить біля неї, а вранці треба весілля справляти.

Весілля з принцесою. Власне, він ким тепер стане? Старого короля та з косою легко не зачепить, коли живе в таких розкошах і без турбот. Мав єдиний клопіт – одружити принцесу. Як чоловік принцеси він повинен би бути принцом. Е ні! Принц здавався йому чимось неповнолітнім. Він же мужчина як годиться. Справжній дуб.

– Королем! – проказав уголос, ніби хотів перекричати хропіння принцеси. Вона чомусь замурчала, повернулася на другий бік і коліном копнула його під живіт – від гострого болю аж засичав. Королем теж не хотів бути – ще подумують, що то якийсь старенький дідуган. І тут приходить йому в голову: королевич.

Мартанович – королевич! Навіть римується.

Королевич!

– Королевич! – луною озивається в замку на фоні фанфар, коли він виходить із своїх палат у супроводі сюїти і піднімається на королівський престол.

– Хар-хар! – захарчала біля нього принцеса.

Королевич розсердився за таку непошану і вдарив п'ястком по бильці королівського трону.

Тоді палаючою блискавкою по всьому тілу розлетівся гострий біль. Він намацує, що таке гостре стирчить на бильці крісла – і з сіна витягає гострий шпичак.

Обережно вибрав терен з руки і відкинув далеко від себе – звідки окаянный тут взявся?! Він все ще не розізнавав, чи сидить у королівському кріслі, або на копії сіна.

Місяць давно вже закотився за Стобу, зірок майже не видно, навколо темрява.

Мартанович вагається, чи піти в хату, або переночувати в копиці сіна. Він не боїться розбудити дружини, або, не дай Бог, дочку. Він їх взагалі не боїться.

Уранці він не покажеться в домі. Піде отак на роботу. Хай дружина з'їдається, у котрої провів ніч. Інше їй в голову не спаде, лиш назвати його бабієм і випитувати в сусідок, котра втягла його до себе під перину.

Секретарці Зузці теж не буде байдуже коли побачить його з темними колами під очима. Хай собі морочить голову разом з шефом, з котрою красунею прогуляв ніч у барі. Він уже бачить, як та лисицею прилипне до нього і стане вивідувати про його нічні розкоші.

Але Мартанович словечком не обмовиться.

Він буде мовчати, хай собі думають хто що хоче.

ЧЕРЕЗ ЖИТТЄВУ НЕДОСТАТНІСТЬ

Семен колекціонував молоденьких дівчат. Лише до двадцяти років – у такому віці померла його дочка. Після похорону, якимось у автобусі, він почув приглушений сміх. Світловолоса юнка, що стояла у прохіді з товаришкою, не могла пересилити конвульсій, і голосне «ох-ха-ха!» сміливішало, наповнювало салон неприборканою життєвою силою. Деякі пасажири осудливо перемовлялися, інші кидали здивовані позирки, але сміх топив усе навколо шаленою повинню.

Саме цією дівчиною Семен відкрив колекцію. Невидиму, потайну, яка жила лише перед його внутрішнім зором. Незнайомка була дуже не подібна на Олю, тому становила особливу цінність. Невдовзі зустрів другу – достоту пишна великодня паска. Чоловік зачудовано вступився в неї, а вона відповіла лагідно-ситим поглядом. Щелепи її ліниво рухалися, перемелюючи жуйку, і Семен перший мусив відвести очі. В ній було повно життя – спокійного, твердого, непроникного. Якби Оля мала хоч трохи чогось від тієї дівчини!.. Вона вижила б тоді, ви-тримала. Ех!..

За якийсь час, відкриваючи новий яскравий екземпляр, Семен навіть потрапив у халепу. Було це зимового морозного дня. Він ходив містом по черевикі і спинився коло кооперативного лотка. Молода продавщиця, захищена від вітру брезентовим тентом, сиділа без головного убору й курила. Він побачив, як капілярчиками оксамитно-білої шкіри рухаються чорні сигаретні смоли. Вони повзли до мозку, розривали його клітини і гнали по тілу нездорову кров. Ніжна поверхня гладкого личка зморщувалася й темніла...

– Навіщо ти куриш? – спитав у неї.

Вона старанно випустила ротом дим.

– Скільки тобі років?

– Двісті. – На личку нічого не відбилося. Ніби не було ні запитання, ні відповіді. Затягувалася. Видихала.

– Ти така гарна. Нащо псуєш себе цигарками?

– Дуй, папаша, поки не влип.

– То страшна руйнація... Не марнуй здоров'я. І краси. Ти дивишся на себе в дзеркало?

– Ві-і-ітя! – хльоснуло у нього коло вуха. – Ві-і-ітя!

Із людського натовпу з'явився мільйонер, з готовністю наблизився до лотка.

– Тут один маньяк, – вказала на нього сигареткою, – запитай, чого він хоче.

Од Віті ледве відкараскався. Хотів прогнати з пам'яті образ красуні, але вона вже влізла в його колекцію – велика, самовпевнена, зі здоровими легенями й серцем. Жаль, що в Олі не було таких легенів... І такого серця...

Він мусив випити, тому пішов до кав'ярні «Інтуристу». Нечуване зухвальство для його пенсійного бюджету. Розплачувався за горілку й думав: то той лимон чи апельсин, якого вже не з'їсть Юрко. Але нині мусив пошкочувати себе.

Сів добре, в окремій кабінці. До нього попросилися дві крупнотілі молодіці – порахувати гроші. Купюрам не було кінця, і Семенові аж вискакували очі. Жінки говорили про стрибаючу ціну долара, «козла Толю», якому не можна вірити, відтак полегшено зітхнули в кінці довгого рахунку... Після них сіла молода пара. Жінка розповідала про поїздку до Польщі, три дні чекання на митниці, холод в автобусі і «прокол» при огляді товару. Їх підвели, «вікно» не спрацювало, і за кілька днів довелося їхати поїздом. Час від часу вона ввертала круті словечка – коли говорила про «прокол» і важкі сумки, які доводилося «тягати в зубах». Він постукував ключиком по столі і нагадував про квартиру друга. Треба поспішати. Вона слабо перечила – ну, навіщо? Навіщо? Все це однаково не має майбутнього. Але треба рятуватися, казав він. Від чого? Від самотності. Від нестерпності існування. Вона нагадала йому про дружину й дитину. Він сказав, що від них теж мусить рятуватися. Його рука блукала в неї під кожушиною, її очі туманилися. Врешті вона засміялася й сказала, що приємно чути ся рятівницею. Може, вона й не порятує його, але спробує хоча б захистити...

На Семена вони не звертали уваги. Він був сувоєм сухої потемнілої шкіри з єгипетської піраміди, а може, кісткою бітекантропа, що пролежав у землі мільйони літ.

Коли вони пішли, у нього мовби щось відібрали. Добре, що відразу підсіли інші – він не хотів бути наодинці зі своєю мукою.

З кожною хвилиною чоловікові відкривалися таємниці кав'ярні. Тут продавали карбованці й долари, вирішували ділові питання, прокурювали й пропивали здоров'я, борсалися у пожадливій хтивості. Метушливий пульсуючий світ. Він вийшов надвір з важкою головою. Більшу половину дороги додому йшов пішки й думав. Думав і мучився. Втеча його не вдалася – незрозумілостей навколо стало ще більше.

Вдома уже чекла старша дочка з Олином Юрком. Вибігла йому назустріч, до коридору, – уламок здорового живого світу, що пульсує й клекоче, самознищується і... самозахищається.

– Де ви так довго, тату? Не можу ж я безперестанку коло нього сидіти!

– А куди тобі спішити? – буркнув.

– Куди?! Своїх клопотів по зав'язку! То Олег підводить, то ви... А я ніби прикута, – кивнула на Юрка.

– Колись інакше казала.

– Ну, знаєте! – знервувалася Марія. – Я й так найбільший тягар несу. Мої дівчата повиростали, клопоту з ними небагато, а от коло нього... весь вільний час пропадає. – Вона потягла носом і спитала: – Ви ніби з гульок вернулися?

– З гульок, – сказав Семен, – а тобі що?

Марія вхопила у руки пальто і здиміла. На сходах чулися її рішучі кроки. Шістнадцять цокань чобітків. Стільки було східцець у їхньому будинку – «хрущовці». Внизу заgrimів замок... Після смерті Олі вона носила її ключі. Смаглявий Юрко розгублено дивився на діда. Незлагоди між дорослими хлопчик вловлював безпомильно.

Семен усміхнувся, і його усмішка збадьорила онука.

– Діду, а правда, козна людина має у воті свій звук?

– Правда. – Йому не хотілося поправляти онука. Та й хіба можна було б сказати краще?

– Цьоця Мавія деколи казе: «Ювцику!» /тоненько пропищав/, а деколи «Ювцику!» /басовито зімітував/.

– Звук залежить від настрою, – пояснив Семен.

– А со таке настрої?

– Настрої... – Перш, ніж відповісти, чоловік уже вкотре переглянув у пам'яті зворушливу сцену: Марія обнімає Юрка і в пориві почуттів обіцяє: «Нікому його не віддам. Сама підніму! Олегові батьки хай не зазіхають... Вони в селі, там холодно. Так і скажемо їм.» То було в перші дні після Олиної смерті...

Він зітхнув і сказав:

– Ось ти смієшся інколи.

– Сміюся.

– А частенько плачеш.

Онук мовчав.

– Усе це залежить від настрою. Від нього і звук міняється в роті.

– А-а-а...

Внизу знову заклацав замок. Дід з Юрком наструнчилися: сходами піднімався Олег. Тільки-но він увійшов, малий запитав:

– Тату, а який у вас сьогодні настрій?

– У мене? – зять мав сяючий вигляд і чомусь завмер, не зачинивши за собою дверей.

– У тата дуже добрий настрій, – сказав Семен.

– Вам хочеться сміятися, так? Ну скажіть, вам хочеться сміятися? – наполягав малий.

Зять глянув на тестя. Той дивився сміливо, з гордістю – он який розумник росте, аж раптом...

– Ви що... знаєте вже? – погаснувши з вигляду, запитав Олег.

У Семена всередині вдарив грім з блискавкою.

– Хоч би й не хотів знати...

– Ну й добре... Не треба більше таїтися.

Він роздягнувся й перевзувся у тапки – усе механічно, заглиблений у свої думки.

– Я ніяк сам не міг... знаєте... Юрчику, побудь у кімнаті. В мене з дідом розмова.

Хлопчик блимнув темно-карими очима й одразу послухався. «Її погляд, – подумав Семен, – вона була такою ж покірною і доброю дитиною.»

Мужчини пішли на кухню. Семен сів коло столу /стояти просто не мав сил/, а Олег оперся до креденса – довготелесий, рухливий – заціпенів би вже й не смикався, аби не діяти на нерви.

– Бачите, Олі я ніколи не забуду... – винувато почав, – але Юрко росте...

– Він тут ні при чому, – відрізав Семен.

– Ну, йому все-таки потрібен нормальний догляд.

– Коли ти сходишся з нею, то думав не про це.

– Про це також.

– Не бреши! Просто виправдовуєшся.

– Я знаю, вам неприємно слухати. Але ваша порада... думка... буде мати велике значення.

– Моя?!

– Так. Це все не просто так... Ми хочемо одружитися.

– Одружуйтеся, – наче каменем жбурнув у нього Семен.

– Ви повинні подивитися на неї.

– Я?! – аж ударив себе у груди тесть.

– Ну певно... Нам же разом жити.

– Як то – разом?

– Вона з мого села, помешкання в місті не має...

– То ти... вирішив... сюди її привести?

– Якцо вона вам сподобається...

– Не сподобається, – сказав Семен.

– Я вважав, що теж маю в цій квартирі якийсь право.

– Але не вона, – уточнив тесть.

– Ви ще її навіть не бачили!

– І не хочу бачити.

– Вона славна дівчина. Чесна, працелюбна. Закінчила технікум громадського харчування, працює в кафе на кухні.

– То й що?

– Бачите, якби ми... Одне слово, Юрко не чувся б більше таким обділеним. В ній стільки доброти.

– Після моєї смерті, – сказав Семен. – Поки живий – нікого не прийму.

– Мені що, вашої смерті чекати? – з гіркою насмішкою спитав Олег. – Я ще зовсім молодий.

– Мусиш чекати.

– Але ж, тату!.. – втрачаючи надію, зрозпачено сказав зять. – Вона б тут усе до блиску привела! Дівчина, як кінь. Сільська порода, сильна! Подивилися хоча б...

– Сильна, кажеш? Ти тепер придивився до породи?.. Перший раз не потрафив? – Семен зірвався з табуретки, ненависним поглядом дивився на зятя. Виручив обох дзвінок у двері. Господар важкою ходою протупотів сходами вниз.

На порозі стояла незнайома дівчина. Чорна шкіряна куртка, такого ж кольору короткі півчобітки. Тріщить мороз, а вона собі весняна, так само без шапки, як та продавщиця з кооперативного лотка.

– Добрий день. Я до Олі. Вона вдома?

– Оля?.. Моя?

– Здається, я не сплутала адреси. Кілька разів тут бувала.

– Але Олі нема...

– Вона на роботі?

– Ні... на цвинтарі.

– Я пам'ятаю... В неї мама померла. Ще коли ми в училищі вчилися...

– Вона сама померла.

– Оля?.. Коли?!

– Чотириста три дні тому.

– Вибачте! Я нічого не знала... Ми з Олею викройками мінялися. В неї лишилася одна моя... Але це не має значення! Я по дорозі зазирнула. – Дівчина умовкла, але не поспішала йти.

– Скажіть, а від чого вона?.. Для мене це така несподіванка...

– Від недостатності.

– Серцевої?

– Ні, життєвої. – Він пошкодував дівчину за розгублене мовчання і став пояснювати. – В ній було дуже мало життя. Розумієте, декого аж розпирає від переповнення... Не знають, куди дівати. А їй не вистачало. Вона навіть курити не могла. І не вміла ходити в мороз без шапки, у самих капронах. – Незнайомка стрепенулася, злегка почервоніла. – Вона нізащо б не посміла реготати на цілий автобус. І невідривно дивитися комусь у вічі. Ще й жувати при цьому жуйку... Ні, ні, ви не йдіть, я ще не все сказав. Моя Оля ніколи не їздила до Польщі. Не заробила жодного долара. І на кухні... коло гарячої плити й столітрових баняків... аж ніяк... не змогла б... Вона зовсім... зовсім не захищалася. Одне слово, мала тяжку недостатність.

– Я розумію... Вибачте! Мені просто ніхто не сказав!

Дівчина швидко пішла, а Семен зачинив двері і сів на сходи. Він боявся йти нагору. Там його чекав зять.

ДОБА ЖОРСТОКА, ЯК ВОВЧИЦЯ

Ми вже не раз торкалися різних аспектів літературного чи, ширше, культурно-національного процесу українців Чехо-Словаччини після 1945 року. Якщо ми вертаємо до тої самої теми, то не тому, що не маємо інших важливих тем, а тому, що цю тему ми вважаємо занадто важливою для сучасного життя всієї нашої української національної меншини в нашій країні.

Події 1989 року знайшли нас неготовими до їхнього правильного та глибокого розуміння. І тому ми, може, зі страху за скоєне, може, з інших причин, почали відбиватися від відповідальності за події попереднього періоду та, посилаючись на авторську, академічну чи інші свободи, по суті відреклися від будь-якої відповідальності також за стан нашого сучасного життя та за його завтрашній день.

І тому наше сьогоднішнє життя не визначається навіть найменшими ознаками бодай тимчасової концепції, якоїсь продуманості чи послідовності окремих кроків. Навпаки, позбувшись корбача єдиної ідеології та керівної сили партії, ми дозволили життю наплодити різних ідеологів та політиканів найрізноманітніших мастей та найнижого рівня. І ті політики, /мов діти у 1945 році, які познаходили на згарищах війни німецькі чи радянські залишки війни і гралися з тими атрибутами на вояків/, на політичному побоїщі 1989 року стали «бійцями». І замість того,

щоб рятувати на тому згарищі те, що бодай трохи придатне для життя і будувати міцні основи для завтрашнього дня, ті «бійці» розмахують довкола себе палицями й нищать все, що чудом збереглося і є доказом нашого споконвічного тут історичного життя. І все одно – пастирі духовні чи політики світські, – всі вони стали зняряддям своїх особистих амбіцій, тимчасових завдань чи й прямо давніх тенденцій та чужих ворожих сил і, не розуміючи що й до чого, нищать все те, що не встигли знищити віки й політика.

І не допомагають тим «бійцям» ні голослівні заклики до єдності та позитивної праці, ні заклики до необхідної координації зусиль на подолання всіх і всяких руйнівних сил!

Поки йдеться про літературу, її віднікування від почуття обов'язку перед народом, викликане складністю завдань нашої літератури та поверховим розумінням завдань модерної літератури, яка, мовляв, не має жодних обов'язків перед суспільством, а є лише виразом індивідуальних побажань автора.

Чутки про таке розуміння літератури носяться у повітрі вже майже сто років і до декотрих наших літераторів вони дійшли у тій найпримітивнішій та найзвультаризованішій формі.

Дійсно, на певному етапі розвитку літератури почало доходити до якогось зловживання літературою як мистецтвом. Зокрема, бездержавні народи, які не мали своїх державних, політичних, дипломатичних чи інших представників та інтереси яких нікому було формулювати у програми, меморандуми, декларації чи інші документи, які б допома-

гали тим народам організувати свої сили на боротьбу за політичну, економічну чи іншу волю, змушені були користатися послугами літератури, яка довго і непогано формулювала прагнення народу та мобілізувала його сили на боротьбу за виконання тих прагнень. Доходило, отже до переваги суспільних завдань літератури над притаманними літературі естетичними завданнями. До того ще, на виконання суспільних завдань літератури почали все частіше використовуватися невластиві літературі естетичні форми та художні засоби художньої літератури, а скоріше публіцистичні чи навіть журналістично-політичні прийоми та соціологічні підходи до зображуваних тем.

Тому десь від кінця минулого століття в літературах різних країн Європи, отже, також в українській літературі, доходить до різкого заперечення дотеперішнього розуміння завдань художньої літератури, до неохоти служити літературою соціальним чи національним завданням чи потребам, а перш за все літературі як мистецтву, до поступового формулювання нового розуміння літератури як мистецтва, до формулювання нових завдань літературі, а слідом за тим – нових декларацій, програм, спілок та асоціацій, форм та методів літератури, принципів літературної творчості та всього іншого, що з літературою та літературним процесом як таким безпосередньо чи бодай опосередковано пов'язане.

Названий процес був, зрозуміло, пов'язаний також з різними процесами в суспільстві та політиці кінця минулого сторіччя, проте так далеко назад та так глибоко, щоб зайнятися й аналізом цих аспектів життя, ми не будемо повертати.

Названий процес відмови від служіння суспільним завданням та повернення до літератури як мистецтва проходив у різних країнах по-різному – з різною інтенсивністю, з різним ступенем категоричності, під різними гаслами та назвами – в залежності від конкретних умов в окремих країнах а також від конкретних умов в даній національній літературі. І хоч формуляції про заперечення дотеперішнього та формування нового в декотрих літературах були досить категоричні, було в тому новому багато від дотеперішнього досвіду художньої літератури, як від символізму так і від романтизму, навіть від реалізму, і тому перші спроби нової течії спочатку називалися то символізмом /напр. у Франції, Росії/, то неоромантизмом /напр. в Німеччині, Австрії/ або ще інакше. Однак, як відомо, «символ був властивий літературі завжди, і символістами в такому розумінні були такі великі поети різних епох, як Данте, Шекспір...» /М. Ільницький, Від «Молодого Музи» до «Празької школи», Львів, 1995 р., стор. 13/, Шевченко, Франко, Леся Українка тощо.

Поступово весь той процес заперечення попереднього та формулювання нового переважно названо модернізмом. Повної єдності в характеристиці цього процесу, у класифікації його явищ та ознак не існує, бо те, що одні називали часткою цілого, наприклад декадансом, інші тою назвою називали весь процес. Повної єдності в тодішній і тим більше в сучасній оцінці цього процесу так само не знайдемо, бо **модернізм /чи декаданс/ «за визнанням дослідників, не виробив своєї філософської та естетичної платформи»** /Ільницький, с. 29/. Він «позначений багатством і різноманітністю програм і маніфестів, боротьбою різних естетичних течій і шкіл», а **спільним для нього**

є лише те, що він «переніс основний аспект із зображення дійсності на самовираження митця і з суспільної функції літератури на художню творчість як естетичну самодостатність.» /Ільницький, с. 4/. «Головним, що об'єднує ці течії, є те, що в основі їх програм лежить не ідея громадянського призначення літератури, а ідея мистецької самодостатності, ідея »мистецтва для мистецтва.» /Ільницький, 10-11/. «Український модернізм також не був однорідним. Спільне для всіх /українських/ письменників полягало в запереченні етнографізму, побутового реалізму, у прагненні ввести людську особистість в єдність із всесвітом.» /Ільницький, с. 44/. Основним гаслом модерної літератури стало – **служити красі!**

Все те – у програмах, деклараціях найрізноманітніших заявах модерних чи модерністичних течій кінця минулого та початку нашого століття!

На практиці, однак, весь цей процес заперечення попереднього та формулювання нового виглядав інакше, а часом навіть зовсім інакше: окремі автори /різних літератур/ на практиці ніколи повністю не дотримувалися своїх програмних проголошень, інші відходили від своїх проголошень поступово, ще інші або й ті самі часто міняли свої проголошення і приймали навіть те, що раніше заперечували, чи переходили з одного літературного угруповання чи об'єднання в інше, а то й у прямо протилежне. Отже, як ми вже констатували, **на практиці ніде не доходило до повного заперечення всього попереднього чи до повного відриву нового від дотеперішнього.**

Все сказане про характеристику модернізму в різних літературах кінця минулого та початку нашого сто-

ліття можна повністю віднести також до українського модернізму. «Відомий в інших народів напрямок декадентський, символістичний, модерністичний, естетичний – і як його там ще всіляко називають в українській літературі репрезентувала «Молода Муза». «Мета цього напрямку – служити красі.» /«Світ», 1907, ч.1, ст. 1, Ільницький, с. 12/. /Однак через кілька років саме «модерніст» Богдан Ігор Антонич скаже: «З ідеями «молодомузівської» пори покинчено, їх викинено як зужитий театральний реквізит.» /Ільницький, с. 36/. І тут, наперекір різноманітним заявам, деклараціям, угрупованням молоді письменники поступово приходять до переконання, що **«тільки опора на національну традицію може принести справжній успіх, а механічне перенесення чужих форм, поетичний «імпорт» призведе до «страшної мішанини».** /Ільницький, с. 48-49/. Ті самі автори й самі заявляють, що література стає для них важливим чинником їхнього громадянського життя. З одного боку вони заявляють: « не пхаю тут ідей», а з другого – «Література замінює для нас храм держави». /В. Пачовський/. Скорочено розвиток ставлення модерних та молодих українських літераторів до суспільної чи навіть суспільно-політичної тематики можна охарактеризувати так: спочатку заперечення суспільної тематики в літературній творчості та заперечення служіння літературою нації чи державі, пізніше в їхній творчості з'являється тема «історичного підупаду України та стану її довгочасної недержавності», поступово «тема України звучить уже в іншому – героїчному реєстрі» і, нарешті, «тема України стає провідною» в творчості чи не кожного українського модерного літератора початку нашого століття. На підставі всього того саме Б. І. Антонич міг повним правом сказати: «Пое-

там нового покоління «Слово о полку Ігоревім» було ближче, ніж поезія «молодомузівців»». /Ільницький, с. 25/.

Все сказане про модерну українську літературу кінця минулого та початку нашого століття можна ілюструвати десятками конкретних прикладів з «теорії» та «практики» чи не кожного українського літератора як Західної України, де контакти з європейським модернізмом, зокрема посередництвом польської літератури, були найтіснішими, так і на матеріалі української післяжовтневої літератури на Україні, /ну, хоча б раннім Тичиною/.

Однак і сказаного нам вистарчить, бо нашою метою не є характеризувати цю літературу. Рівно ж і значну кількість посилань на інших авторів ми наводимо не тому, що не можемо дійти до тих самих висновків на основі власного аналізу чи власної оцінки названого літературного процесу.

Однак дехто від сучасної української літератури Словаччини не радо визнає наукові висновки, до яких доходять місцеві дослідники літературного процесу – в душі відомого: вдома важко бути пророком. Тому ми навели бодай коротку характеристику розвитку української літератури попереднього періоду, який вже закінчено, результати якого вже відсутні і тривалі, – і все те з метою, щоб на тому прикладі поговорити про сучасні намагання сучасного «молодого покоління» українських літераторів Словаччини, які, як ми вже сказали, може, зі страху за скоєне, а може, з інших причин почали відбиватися від відповідальності за події попереднього періоду та, по суті, відреклися від будь-якої відповідальності також за стан нашого сучасного життя та за його завтрашній день.

І вони, як колись інші представники молоді модерної літератури /не

тільки української/ доходять до заперечення дотеперішнього розуміння завдань художньої літератури, до неохоти служити своєю літературною творчістю соціальним чи національним завданням чи потребам, а прагнуть служити перш за все літературі як мистецтву. До формулювання нового розуміння літератури як мистецтва, нових завдань літератури, наші «модерністи» поки що не пускаються.

Зрозуміло, нема правила без винятку!

І серед наших авторів є люди, які розуміють надзвичайну складність становища як всього нашого українського народу, так і нашої української національної меншини в Словаччині і прагнуть працювати на їхню користь, навіть на користь всього людства. /Як приклад: Ганна Коцур, Віталій Конопелець, Іван Яцканин тощо/. Степан Гостиняк прямо заявляє, що почуває себе «одним із тих, хто чує й бачить, хто прагне людям щастя і добра», хто насамперед врожай охороняє на вільній ниві нашого життя, на древній ниві нашої планети, перед посухою, морозом, градом і ворогом його найбільшим – бур'янами». «Анатомія другого обличчя», Пряшів, 1986 р., стор. 9. Саме він не без почуття відповідальності заявляє, що стоїть на західних кордонах українства:

*На західнім кордоні азбуки стою,
обскубаний, зацькований,*

побитий.

*Навали вражих сил ніяк не полічу, –
удари є моїм хлібом.*

На батьківській землі я рідне стережу...

/З історії самооборони, стор. 77/

Проте сучасна українська література Словаччини в цілому справді веде себе так, ніби все довкола неї в порядку і її єдиним завданням

є написати будь-який літературний твір, /необов'язково навіть найкращий з можливих/ і занести його у редакцію, ніби є школи, які навчають та виховують майбутніх читачів її творчості, ніби існують редакції, які зможуть її твори видавати, ніби існують книжкові магазини, які будуть її книги продавати, ніби не приймаються в нашій країні закони та інші розпорядження, які обмежують чи навіть унеможливають наше національне життя, ніби воно не в небезпеці аж до зникнення включно, ніби в нас існують окремі політичні чи інші органи, які мають дбати і дбачи про всі ті та багато інших проблем, і тому письменникові, літературному критикові, літературознавцеві, літературному редакторові чи іншим колелітературним людям справді зостає лише написати літературний твір і домагатися його видання та одержання гонорару за свою роботу.

Кожен свідомий громадянин кожної держави і кожен патріот свого народу, як тільки відчує небезпеку для свого колективу, в інтересі захорони життєвих інтересів свого колективу, міняє свій режим дня і нехай він був би хтозна-як переконаний в правоті свого дотеперішнього способу життя чи своїх життєвих ідеалів, стає на захист інтересів народу. Так поступали всі прогресивні українські письменники кінця минулого і початку сучасного сторіччя, як тільки спостерегли, що їхній народ, їхня нація чи їхня держава опинилася в смертельній небезпеці: починалася перша світова війна, на Україну напали російські більшовицькі війська, пропадала Українська Народна Республіка. Саме це було основною причиною того, що українські модерністи міняли свої погляди і ставали на захист своєї нації, культури, мови, літератури, без чого могло не стати також їх як письменників, хоч

перед тим, ще зовсім недавно, віднікувалися від соціальних та політичних завдань літератури і збиралися служити тільки красі і тільки мистецтву. /Так було й під час другої світової війни, як і останнім часом, коли почався останній етап боротьби за незалежну Україну./

А такого усвідомлення небезпеки не тільки для української літератури Словаччини, але й для життя та існування всієї нашої національної меншини, і такої зміни в завданнях наших письменників ми не відчуваємо і не бачимо.

Зрозуміло, навіть в такій складній для життя всієї нашої національної меншини ситуації ми не вимагаємо від кожного окремого письменника, щоб він кидав писати ліричні вірші чи сентиментальні оповідання, а починав писати політичні прокламації, протести чи памфлети, ставав публіцистом, якщо він до того не має хисту. Проте від літератури в цілому, сподіваємось, повним правом очікуємо, що вона сама знайде спосіб і дасть відчути, що вона усвідомлює собі вагу відповідальності за цілковитий стан літературного, але й культурно-національного життя свого національного колективу. Бо якщо неучасть окремого письменника в суспільному житті нашої національної меншини можна зрозуміти й виправдати, то неучасть всієї письменницької організації та всієї літератури в такому житті не можна ні виправдати, ні, врешті-решт, зрозуміти.

Живемо – бо у надзвичайно складний час – «доба жорстока, як вовчиця», /Олег Ольжич/ – і в такому часі така важлива ділянка життя народного колективу, як художня література не може, не брати в ньому активної участі.

Юрій Бача

Більше конструктивності й послідовності

Понад 270 делегатів зійшлося 29-30 жовтня 1996 року в концертному залі «Золоті ворота» у Києві, де проходив 2 з'їзд письменників незалежної України. Крім письменників України у роботі з'їзду участь також українські письменники Німеччини, Америки, Румунії, Словаччини. У цьому високому форумі

Другий з'їзд письменників незалежної України привітав Патріарх Київський і всієї України-Русі Філарет.

В дискусії на з'їзді виступив і староста Спілки українських письменників Словаччини Василь Дацей.

взяли участь і делегати за Спілку українських письменників Словаччини – письменники Василь Дацей та Іван Яцканин.

З доповіддю виступив голова Спілки письменників України Юрій Мушкетик, який показав на болячки, більше того, на катастрофічний стан української культури в Україні. Крім іншого Ю. Мушкетик сказав: «Не справдились наші надії на національне відродження... скоротився ареал вживання української мови. Де таке у світі бачите, у Верховній Раді майже половина

Виступає письменник Іван Чендей.

депутатів послідовно не розмовляють українською мовою... І ще страшніше.

Погляд на делегатів з'їзду – зліва Марія Людкевич, Роман Федорів, Іван Драч, Роман Лубківський.

Скажіть, де у світі є таке, щоб у найвищому законодавчому органі держави сиділи люди, які відмовилися скласти присягу цій державі?! Ще до війни у Києві повселюдно лунала українська мова, та навіть за русифікатора Щербицького Верховна Рада змушена була прийняти «Закон про українську мову», де було сказано, що українська мова потребує захисту. Російській ніхто не загрожує. Вона має свій ареал. І тут її ніхто не затискує... Я щойно побував в Одесі. По всій Одесі нема жодної української газети. Там навіть історію України, географію Ук-

раїни, історію української культури читають російською мовою.

Фактично повністю ліквідована державна торгівля книг, внаслідок чого книготоргівельний ринок затопила сусідня держава. Вже навіть з паспортів вивели нашу національну приналежність. Висловлюємо загальну думку: «Наш з'їзд вимагає від Уряду – видати насправді український паспорт... Я думаю, ми сьогодні ще раз від імені з'їзду вимагатимемо розроблення і затвердження програми національного книговидання... Ми вимагаємо статусу національних основним українським видавництвам.

Дивовижна річ, всі комуністи у світі – французи, англійці, італійці, які сповідують ідею рівності людської, сповідують її в поєднанні з ідеєю національною. Були і в нас такі комуністи. Але з сьогоднішніх наших комуністів ніхто й «Інтернаціонал» по-українськи запівати не годен.

Я хочу запитати в нашого Уряду, де ж наша державна програма з питань мовної політики? Нам її не треба? Росії треба, а нам її не треба?

Головою Спілки письменників України було на дальший період обрано прозаїка Юрія Мушкетика.

Вимагаємо широко розробити програму розвитку української мови, створення державного комітету з питань мовної політики.»

Отакі питання тривожать письменників України. Від них український письменник насправді нікуди не дінеється, бо, як кажуть, усе з усім пов'язане.

До з'їзду письменників України вже у перший день засідання незалежна газета «Вечірній Київ» /№ 232/1996/ принесла статтю Миколи Томенка, віце-президента фонду «Українська перспектива» під назвою «Національна культура: persona non grata в сучасній Україні», де пишеться і таке: «Допоки українська владна система не сприймає національну культуру як власну, доти ми її не матимемо. І не слід дошукуватись зовнішніх факторів чи інших метаморфоз стану української культури. «Часи змінюються – лишаються звичаї влади». Тож маємо прем'єр-міністра, діти якого відвідують російську гімназію в Києві; президента та його дружину, що опікується російськими акторами, та український народ, що по селах та містах засинає та прокидається з мрією про «Белый мерседес», «Комбата», «Борьку – бабника» і журиться, що «у нас, в Сибіри, холода». А що вдієш? Коли не маємо власної української влади – годі мріяти про власну національну культуру.»

Письменникам не лишатись біля мрій і обіцянок. Треба зупинити спілчанські сварки, власні амбіції і більше займатись конструктивними підходами до розв'язання наболілих питань. Крім того слід дуже ретельно і послідовно розглядати здійснення окремих прийнятих рішень і постанов, які приймає Спілка письменників України. Без конструктивності й послідовності навряд чи можна сподіватись виконати покликання, яке у наш час стоїть перед письменниками України.

Ні, літературний час зупинити не можна. Це знає і прозаїк Євген Пашковський, та його не лише це тривожить.

/Текст і фото ія/

Бард словацької україністики

*/До 80-ліття від дня
народження М. Неврлого/*

Високий, стрункий, спортивного типу чоловік, з буйним і ледь посивілим волоссям, з лагідною усмішкою на обличчі. Справжній джентельмен. Коли йде вулицею, дівчата за ним оглядаються. Він теж не проти кинути оком на жіночу красу. «Яка несправедливість! – театральні зітхнувши, звертається він до співбесідника. – Всі мої друзі мають вже другу, дехто й третю жінку, а мене Бог покарав і не дозичив такого щастя» ... А після паузи, ніби для себе, зауважить: «А все ж таки моя Лібушка краща за всіх. Її я б не поміняв за жодну!»

Ніхто б і не подумав, що цьому життєрадісному «юнакові», зі завжди молодим серцем, минає 80 років. Сьогодні Микола Неврлий – найвизначніший словацький україніст. Майже щороку він тепер випускає по книжці та по кілька ґрунтовних статей. Виступає на конгресах, симпозиумах, конференціях /здебільшого на власні кошти/. В серпні 1996 р. він гідно репрезентував словацьку україністику на Міжнародному конгресі україністів у Харкові, де прочитав доповідь «Протиборство Візантії і Риму в поезії Маланюка». Позаминулого року випустив друком дві книжки – моно-графію про Олександра Олеся та антологію «Муза любові й боротьби». Обидві зустрілися з великим зацікавленням. Він є одним з найактивніших членів АУС, дійсним членом НТШ, Літературного товариства Словацької АН. На відміну від переважної більшості наших україністів, Микола Неврлий ніколи не був і не є членом комуністичної, ні жодної іншої партії, ніколи не опублікував статті, за яку б мав соромитися. Біль-

шість із них витримала пробу часом. Живучи за межами України, він вже майже півстоліття пропагує теми, які для України були табу і до яких вона поверта-

ється щойно зараз. Його праці часто є вихідним джерелом для сучасних дослідників. Немаловажним є і факт, що він у 30-х роках жив у Харкові й особисто знав деяких діячів «розстріляного відродження». З половини 40-х років він студіював в УВУ у Празі, де пізнав багатьох визначних представників української еміграції, в 60-х роках утримував зв'язки з київськими «шестидесятниками». Отже, сьогодні М. Неврлий є одним з останніх літературознавців, який на підставі автопсії може говорити про літературний рух 20 і 60 років.

На його біографії можна було б роман створити, або навіть захоплюючий фільм /може, хтось колись це й зробить/, ми поки що дамо короткий огляд його не так уже й звичайного життя і творчості.

v v v

Микола Неврлий народився 15 листопада 1916 р. в Ростові на Дону в сім'ї чеського емігранта Ярослава Неврлого, одруженого з галичанкою. Батьки були педагогами, щиро закоханими в український побут і культуру. Цю любов до України вони на все життя прищепили і своєму синові. До речі, батько Миколи вчився у Чернівецькій німецькій гімназії, де «руську», тобто українську мову факультативно викладав Осип Маковей. Коли Ярослав Неврлого, у батьків якого переходувалась російська революційна Глаголева, вилучили через це з гімназії, Маковей направив його до І. Франка, а той допоміг йому продовжувати навчання в українській гімназії у Львові. Мати – львів'янка Марія Рудинська – померла, коли Миколі було лише два роки.

В 20-х роках Неврлий мешкав в Полтаві, де Я. Неврлий викладав німецьку

й польську мови в Інституті Народної Освіти /ІНО/. Там їх відвідували композитор В. Верховинець, професори ІНО О. Воропай і В. Щепотев, Г. Майфет та ін. З Полтави сім'я Неврлий переїхала до Куп'янська, де Микола у 1931 р. закінчив семирічку, навчання в якій було на високому рівні.

З 30-х років починається на Україні сталінський терор. Жити ставало все важче й важче. Микола був свідком арештів і страшеного голодомору. На його очах на вулицях Куп'янська й Харкова з голоду пухли й умирали люди. Їх трупи кидали на вантажки й вивозили за місто.

Батько Миколи своєчасно зорієнтувався; в таких умовах йому, як чехові, не довго довелося б жити на волі. Тому він 1933 р. разом із сім'єю реемігрував до Чехо-Словаччини, де він прийняв місце викладача «руської» мови в Ужгородській учительській семінарії. На Закарпатській Україні, яка входила тоді до Чехо-Словаччини, відчувалась нестача вчителів української мови та ще більше – українських підручників. Єдина «Грамматика руської мови» І. Панькевича була написана етимологічним правописом і в 30-х роках була вже анахронізмом. Ярослав Неврлий уклав фонетичну «Граматику української мови» у двох частинах /Ужгород, 1937 та 1938/, яка зіграла значну роль в справі утвердження літературної мови на Закарпатській Україні.

Микола продовжував навчання в Ужгородській гімназії, а після окупації Закарпаття – у Ярославській гімназії, яку й закінчив матурою 1940 року /разом з Орестом Зілинським, що згодом став його рощим другом/.

В тому ж 1940 році він записався на славістику Німецького університету у Празі /чеський був закритий 1939 р./, де його професорами були: Г. Геземан та О. Бурггардт. Одночасно вивчав українську філологію на філософському факультеті УВУ, де викладали О. Колесса, Л. Білецький, І. Панькевич, Д. Дорошенко, В. Щербаківський та інші відомі вчені. Вони дали йому солідні знання з української мови, літератури, історії та інших ділянок україністики.

Літом 1941 р. він за дорученням Культурної референтури ОУН в складі похідних груп /з В. Кузьмиком і О.

Кордубою/ виїхав на Україну налагоджувати там українське національне життя під німецькою окупацією. Ризикуючи життям, він нав'язав стосунки з національно свідомою українською інтелігенцією, особливо здружився з поетом Михайлом Ситником.

Повернувшись до Праги, Микола продовжував навчання в обидвох університетах. Там розпочалася і його публікаційна діяльність. Спершу це були реферати з різних зборів і академій, потім статті в г. «Наступ» і місячнику «Пробоем». Писав їх під псевдонімом М. Новиченко.

В семінарі О. Колесси з нової української літератури він обрав тему «Лірика Олександра Олесья». Працюючи над нею, допитливий студент зустрічався з Олесем, консультував з ним певні питання. Згодом цю тему він поширив на «Еволюція лірики Олесья», залучивши до неї чимало автентичного матеріалу. Вона була опрацьована компаративноструктуральним методом. Частина її під назвою «Муза краси й національних ідеалів», вийшла в г. «Наступ» /грудень 1942/ до 40-ліття літературної діяльності О. Олесья. Згодом її було передруковано львівському журналі «Наші дні» /1943, ч. 12/. Сам О. Олесь вважав її кращою з усіх, що появилися до його ювілею.

М. Неврлий виступав з доповідями на різних студентських зборах і академіях, що їх влаштовувала Українська Академічна Громада. Одна з них – «Генрік Ібсен та його творчість» – вийшла після 50 років у «Дуклі» /1993, № 4, с. 43-56/, не втративши актуальності. М. Неврлий брав також активну участь на засіданнях Українського Історично-Філологічного Товариства, що діяло тоді в Празі. Почавши займатися творчістю І. Франка, опублікував він низку статей про нього: «Франко і чеський революційний рух», «Франко і чеська Омладіна», «Франко і чеська література» тощо.

В 1945 р. він успішно закінчив студії в обидвох університетах. В німецькому, за працю «Die huzuli-sche Thematik in der ukrainischen Literatur» /«Гуцульська тематика в українській

літературі»/, він здобув звання доктора філософії. На УВУ склав два т. зв. професорські іспити /перший – для нижчих, другий – для вищих класів гімназії/.

На жаль, після визволення Праги Червоною Армією, нова влада із застереженням ставилася до дипломів УВУ та Німецького університету. М. Неврлий довго не міг знайти посаду за своєю професією. В Чеських Будейовицях, де жили його батьки, він одружився з чешкою Лібушею Тесаржіковою, яка стала супутницею його життя. В 1948 р. подружжя Неврлих переїхало до Брна, де він викладав російську мову. Одночасно він, викладаючи українську літературу в тамошньому університеті, 1950 р. успішно захистив дисертацію «*Život a dílo Ivana Franka*» /«Життя і творчість Івана Франка»/, за яку він вже вдруге здобув звання доктора філософії /опоненти Ф. Вольман і А. Вацлавік/.

Франківська тематика стала провідною в його науковій діяльності. Він їй присвятив низку статей та чеськомовну монографію «*Ivan Franko – ukrajinský básnik-revolucionář*» /Praha, 1952/, Кілька праць він присвятив життю і творчості Т.Г.Шевченка. Окремими книжками вийшли: «*Безсмертний Шевченко*» /Прашів, 1954/ та словацькою мовою «*Taras Ševčenko – revolučný básnik Ukrajiny*» /Bratislava, 1960/.

В 1951 р. М. Неврлий разом із О. Зілинським видали у Празі чеськомовну антологію української поезії від кінця 18 ст. до другої світової війни під назвою «*Vítězit a žít*» /«Перемагати й жити»/. Вона охоплює вірші 52 поетів. Упорядники залучили до неї студію, огляд перекладів поезії на чеську мову, коментарі та біографічну довідку про кожного поета. На жаль, їхніх імен в книзі не наведено; тавро політичної неблагонадійності висіло над обома.

Коли на початку 50-х років Пряшівщина ступила на шлях українізації, М. Неврлий одним з перших співпрацював з нашими українськими установами. В 1954 р. він переклав на українську мову «Історію Чехословацької республіки».

В 1956 р. він переселився до Братислави, де спочатку працював у Науково-дослідному інституті педагогіки.

Там він укладав програми та підручники для українських шкіл Пряшівщини. В 1958 р. вийшла його «Хрестоматія з української літератури для 6 кл. середніх шкіл». Під його редакцією появився український варіант збірника «3 історії чехословацько-українських зв'язків» /Братислава, 1959, 688 стор./ В 1964 р. його було прийнято на роботу до Інституту словацької і світової літератури Словацької АН. Там він у 1965 р. видав покажчик «*Bibliografia ukrainík v slovenskej reči /1945-1964*», /198 с./, який охоплює 2117 позицій, а в 1966 р. захистив дисертацію на звання кандидата наук «Українська радянська поезія 20 років», яка чверть століття пролежала в рукописі, бо її висновки були настільки сміливими, що в тодішніх умовах її публікувати не довелося.

В 60-х роках М. Неврлий разом з М. Мольнаром був найвизначнішим пропагандистом української літератури в Словаччині. Десятки книжкових перекладів з української літератури входило з його статтями й коментарями. Про українських письменників він публікував статті та рецензії в чеській, словацькій і українській періодиці, виступав по радіо, на конференціях і симпозиумах.

Після переселення у Братиславу його стосунки з Пряшівщиною стали ще більш інтенсивними. Головну заслугу на цьому мав І. Мацинський, який притяг його до співпраці з українською секцією ССП, українською редакцією СПВ, редакцією «Дуклі» та іншими органами Пряшівщини. В другій половині 60-х років, використавши тимчасову «відлигу», Неврлий опублікував цілу серію ґрунтовних статей про авангардні течії в українській літературі 20-х років /футуризм, експресіонізм, неоромантизм, неокласицизм і т.д./, про репресованих письменників, що в силу різних причин опинилися в еміграції. Найважливіші з них: «*Михайло Драй-Хмара та новий підхід до неокласиків*» /1966/, «*Реабілітація авангарду в літературі*» /1966/, «*Михайло Семенко, український футуризм і словацькі дависти*» /1966/, «*Про світовий літературний авангард*» /1966/, «*Юрій Шере-*

гій – майстер української сцени» /1967/, «Неоромантизм в українській модерній поезії» /1967/, «Є. Перфецький – глибокий дослідник Закарпаття» /1967/, «Літературний Ярмарок» /1968/, «Художні стилі й напрями в літературі 20-х років на Україні» /1968/, «Нове про поета Д. Фальківського» /1968/, «Неопубліковані вірші О. Олеся» /1969/, «Три фази українського футуризму», «Словацький гуманіст про Україну» /Данієл Крман/, 1968, «Довженко – новатор» /1972/, «М. Семенко – український друг В. Клементиса» /1972/, «Школа київських неокласиків» /1974/.

Тоді ж він впорядкував і видав комплексні художньо-дослідницькі зібрання творів Б. І. Антонича /«Перстені молодості», 1966/ та Д. Фальківського /«Ранені дні», 1969/. Обидві книжки були натхненно прийняті як в Україні, так і в діаспорі. Літературознавець С. Гординський із США в Нью-Йоркській «Свободі» з 1.7.1966 присвятив «Перстням молодості» вельми позитивну рецензію, в якій написав: «Це видання має значення загальноукраїнське, бо є воно перше на протязі більш як трьох десятиріч». Книжка М. Неврлого була поштовхом до видання творів Б. І. Антонича у Києві та Нью-Йорку. Книжку віршів Д. Фальківського прорецензував В. Чапленко в торонтських «Наших днях»: «Це видання цікаве для нас не тільки тим, що в ньому зафіксовано фактичний матеріал з історії нищення українських письменників 20-х років так, як про це тепер на Україні не можна писати, а й тим, що це, мабуть, останнє видання такої вартости на Пряшівщині... Його було підготовлено до окупаційної «нормалізації» в Чехо-Словаччині і тільки випущено у світ із датою 1969 р.» Рецензент не помилився. Це й справді було останнє видання такого характеру.

М. Неврлий в атмосфері демократичних процесів у Чехо-Словаччині другої половини 60 років по-новому глянув і на твори реномованих українських радянських письменників /М. Рильського, П. Тичини, В. Сосюри, М. Бажана/, зокрема на їх ранню творчість, що була надихана ідеалами українського національного відродження доби УНР.

Кожна з цих праць, написаних на підставі першоджерел, була справжнім відкриттям, як для нас на Пряшівщині, так частково й для України. Ці праці передавалися з руки в руки нарівні із самвидавом. В колах українських дисидентів студії М. Неврлого викликали справжню сенсацію й захоплення. Потрапляли навіть в сибірські табори й на заслання.

Коли після серпня 1968 р. чехословацька цензура вилучила такі праці М. Неврлого з друку, він подався з ними у Польщу та Югославію, де були легші умови. В тому часі це був відважний чин, на який спромоглося небагато наших науковців. За студію «Київські неокласики», опубліковану 1974 р. у польському ж. «Slavia Orientalis», у співпраці зі Степаном Козаком, авторів піддало гострій критиці «Радянське літературознавство». Не дивно, що в середині 70 років М. Неврлий став черговою жертвою «нормалізації». Його передчасно «післяли на пенсію», тобто звільнили з роботи, із обмеження друку /рецензування було заборонене/.

Та М. Неврлий не перестав працювати ані на пенсії. Для словацької енциклопедії «Pyramida» /в якій статті не були підписані, бо їх писали переважно дисиденти/ він написав кілька десятків статей про українських діячів культури. Статтями про Україну він постачав теж закордонні енциклопедії та довідники – ЕУ в Сарселі, югославську енциклопедію та ін. Майже чотири роки він працював над «Словацько-українським словником» П. Буганича. Скрупульозно провірив і виправив та доповнив кожне гасло без того, щоб претендувати на співавторство. Багато статей про українську літературу опублікував Неврлий теж в угорській пресі, в Югославії, у Польщі та в тодішній НДР, А пробити собі шлях в іншомовних філологічних та інших органах поталанило не кожному. Але це було потрібно!

Переломним моментом в його житті став 1987 рік, коли за «перебудови» та «гласності» і в Україні почали заповнювати «білі плями» в літературі. Наш Микола одним з перших почав популяризувати в Україні творчість письменників української діаспори, публікуючи від 1987 року в наймасовішому українському ж. «Україна»

серію статей зі спогадами про О. Олеся, Є. Маланюка, О. Бурггардта /Ю. Клена/, О. Ольжича, Л. Мосендза, О. Стефановича, С. Гординського, І. Качуровського та М. Ситника. В інших органах він опублікував спогади про І. Кулика, В. Сосюру, М. Бажана, Б. Беднарського, А. Гарасевича, І. Панькевича, О. Зілинського, І. Мацинського та ін. Ці праці відзначаються живістю й переконливістю, бо майже кожного із цих письменників і вчених /нині вже «класиків»/ автор знав особисто. Дехто з них присвятив М. Неврлому свої вірші /О. Олесь, В. Сосюра, П. Мах, І. Мацинський/. Велике значення для літературознавства має епістолярна спадщина українських письменників і вчених, опублікована М. Неврлим. З неї на перше місце виступає листування Й. С. Махара й Є. Маланюка.

1991 р. появилася в Києві його 270-сторінкова монографія «Українська радянська поезія 20-х років» з підзаголовком **«Мікропортрети в художніх стилях і напрямках»**. Це був підсумок життєвого доробку вченого на ниві дослідження літературного ренесансу 20-х літ. В ній М. Неврлий ґрунтовно розглянув дев'ять художніх стилів, що мали місце в тогочасній літературі: імпресіонізм, символізм, експресіонізм, футуризм, конструктивний динамізм, київський неокласицизм, неоромантизм, групи «пролетарських поетів» та «Молодняка».

Кожен з цих напрямів він піддав ґрунтовному аналізу, вказав на етапи його розвитку, подав характеристику їх преставників, проаналізував їхні твори тощо. Книга ілюстрована рідкісними фотографіями та репродукціями обкладинок першовидань.

У вступі відомий український літературознавець М. Жулинський дав характеристику самого автора, якого офіційна Україна не знала і не хотіла знати: «Прикро і боляче усвідомити, що ми так завинили перед одним із найвизначніших чехо-словацьких українців. Близько 600 праць, переважна кількість із них присвячена історії української літератури, належить перу Микулаша Неврлого, який уже

45 років творчо живе Україною. Живе, мабуть, не те слово. Боліє! Бо його основна наукова увага зосереджена на творчості тих українських письменників, життя яких передчасно згасло на колимах і соловках, у підземних казематах ДПУ і НКВС, чийх могил український народ не знає, а вистраждани слова віри, надії і скорботи яких душилися в спецфондах» /с. 3/.

Цій його праці, яка понад 20 років пролежала в рукописі, він дав таку характеристику: «Це перша ластівка, яку випускає наш чехо-словацький колега в українське літературознавче небо, провіщає весну в нашому літературознавстві». /с. 9/. Позитивні відгуки знайшла робота Неврлого як в Україні, так і в пресі української діаспори. Особливо високо оцінив її проф. І. Качуровський.

Слідом за цією «ластівкою» в тому ж 1991 р. М. Неврлий випустив у Пряшеві дальші дві унікальні книжки: зібрані твори двох визначних поетів-емігрантів зі студіями про них, фотографіями та фаховими коментарями: «Земна Мадонна» Євгена Маланюка та «Цитаделя духа» Олега Ольжича. Про першу з них львівський критик Роман Лубківський написав: «Євген Маланюк довгі роки не повертався в українську літературу... І ось він перед нами ... Книга впорядкована з любов'ю і великою пошаною і саме цим вона повинна справити хороше враження на читачів» /"Літературний Львів", 1992, № 1, с. 4/.

З подібною оцінкою зустрілася і «Цитаделя духа» О. Ольжича. «Це перше повне зібрання поетичних творів Ольжича, що дає змогу скласти правдиве уявлення про поета і громадянина, – написав про неї київський літературознавець В. Житник. – Зовнішня шляхетність і добротність видання гармонійно поєднуються із фундаментальністю змісту, в чому велика заслуга її упорядника, автора передмови та приміток відомого чехо-словацького українця Миколи Неврлого, чия подвижницька діяльність у царині збереження, обнародування і популяризації творчості призабутих в Україні письменників давно вже здобула йому заслужену повагу в найширших українських літературних ко-

лах» /"Літературна Україна", 31.12.1992, с. 7/.

Обидві книжки спричинилися до перевидання творів Є. Маланюка та О. Ольжича в Україні. Наприкінці 80 років відновилась співпраця М. Неврлого з пражською «Дуклею», в якій він з того часу опублікував кільканадцять важливих статей. Найвизначніші з них: «Хвильовий і хвильовизм» /1991/, «Празька поетична школа» /1991/, «Тема соборності в закарпатському фольклорі» /1992/, «Словацька рецепція Кирило-Методіївського братства» /1995/, «Шафарик і Україна» /1995/, «Махар і Маланюк» /1996/, «Протиборство Візантії й Риму в поезії Маланюка» /1996/. Його статті часто появлялися і на сторінках діаспорних українських видань: у варшавському «Нашому слові», мюнхенській «Сучасності», паризькому «Українському Слові», лондонській «Українській Думці».

В 1994 р. при допомозі української діаспори було видано в Києві його монографію «Олександр Олесь. Життя і творчість». Антологія української поезії пражської школи «Муза любові і боротьби», до якої увійшли добірки віршів дванадцяти поетів, вийшла у Києві 1995 р. Про кожного з них автор подав біографічну сільветку з фотографією. Для читачів України обидві книжки виявилися справжнім відкриттям.

Як і раніше, на україністичні теми М. Неврлий виступає й на сторінках словацької преси. Значний резонанс викликали його статті «Ševčenko a slovanstvo» /Literárny týždenník, 1966, č. 22/ та «Ivan Franko a idea štátnosti» /Slovenská Republika, č. 203/1996/.

Микола Неврлий часто буває в Східній Україні, де має багато друзів. Частим гостем він є також на Закарпатській Україні, яку вважає за свою другу батьківщину. Всюди його радо вітають, бо своїми розповідями про славне /але й трагічне/ минуле української культури він вмів захопити представників усіх генерацій. Цілий цикл про українську літературу міжвоєнного періоду він зачитав в Інституті літератури НАН. Часто

публікувався на сторінках «Літературної України», журналів «Слово і час», «Вітчизна», «Березіль» і т.п.

З його ініціативи на Слов'янському острові в Празі в 1956 р. було відслонено пам'ятну дошку Івану Франкові, а в 1990 р. – пам'ятник Т. Шевченкові в Братиславі. Разом з Гр. Булахом він був ініціатором видання шевченківської марки в кол. Чехословаччині та марок П. Й. Шафарика й І. Пулюя – в Україні.

Щоб людський профіль М. Неврлого був повнішим, варто згадати його пристрасть до шахів, які він грає від п'яти років. Про історію шахів він десь 1934-35 рр. опублікував на цілу сторінку статтю у львівському тижневику «Новий Час». У братиславському часописі «Večerník» було опубліковано його цикл статей під назвою «Шахова Братислава».

Микола Неврлий ціле своє нелегке життя присвятив українській науці, досягнувши в цьому немалих успіхів. Свідчить про це біля 800 друкованих праць. Наш друг і колега на два десятки років випередив сучасне українське літературознавство. На жаль, основні його роботи розкидані по різних закордонних часописах і збірниках, здебільшого важко доступних. Варто б тому видати бібліографію його праць і всі важливіші видати збірником або й двома-трьома. Таке видання показало б рельєфний портрет чеха, який все життя щиро любив Україну і цю любов намагався прищепити не лиш в Україні і в Чехії та Словаччині, але всюди, де вдалось йому публікуватись.

Приємно відзначити, що свій круглий ювілей М. Неврлий зустрічає при доброму здоров'ї, повний сил і енергії. На його робочому столі є нині впорядкування спадщини Мих. Ситника, щирого друга його юності.

Дай, Боже, щоб усі його плани здійснилися. Для того бажаємо йому від щирого серця здоров'я, спокою і творчого натхнення.

Микола Мушинка

Філософські основи Франкового «Мойсея»

До 140 роковин від народження і 80 від смерті Івана Франка

Іван Франко.
Фото 1903 р. Львів.

В окупованій більшовиками Україні творчість геніального Івана Франка /1856-1916/, спадщину котрого вгадують аж на сто томів, свідомо фальсифікувалась. В ній акцентувались лиш твори соціального спрямування – «Каменярі», «Вічний революціонер», «Воа constrictor», «Борислав сміється» та ін., написані переважно в ранній добі його творчості. Подібно, як у випадку Шевченка, який з тугою чекав «свого Вашингтона», замовчувалась національна струна його творчості, яка державницьким акордом забриніла в його величному «Мойсеї» /1905/. В нашій праці про цей твір, поданий в контексті світової літератури,¹ зазначаємо десять іншомовних перекладів «Мойсея», згадуємо визначніших українських і закордонних критиків, що привітали чи так або інакше відгукнулись на цей Франків архитвір. Цікаво, що одним з перших у слов'ян-

ському світі розглянув цей твір Вінцент Харват, відомий чеський критик і перекладач української літератури. В своїй рецензії він писав: «Поет – в роках вже літніх, є сам Мойсеєм». Виклавши зміст твору, Харват порівнює Франків образ біблійного пророка з картиною відомого французького ілюстратора Біблії Доре /1832-1883/, а наприкінці пише, що твір Франка був породжений «найшляхетнішим патріотизмом... Завжди буде історія людства славетна прикладами великих чеснот суспільства, а патріотизм між ними не є чеснота найменша».²

З Філософського погляду Франків «Мойсей» – твір ідеалістичного спрямування, виразно національно-універсальний. Вершиною національного аспекту є безумовно його патріотичний патос і виразна державницька концепція, висловлена в десятій пісні поеми:

*О Ізраїлю! Якби знав,
Чого в серці тім повно!
Якби знав, як люблю я тебе!
Як люблю невимовно!
Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава.
В тобі дух мій, будуще мєс,
І краса, і держава.*

/X, 5-6/

Лиш Франко, те «велике астральне тіло, що гріє всю Украї-

1 Микола Неврлий, «Мойсей» І. Франка в контексті світової літератури. – Наукові записки 15-16. КСУТ ЧСР, Пряшів 1990, с. 21-35. Перший варіант цієї праці вийшов скорочено в ж. «Вітчизна», № 11, Київ 1989, с. 187-192. Заголовок її – «Вічно жива поема» – додала редакція, яка також усунула з праці багатий джерельний матеріал і примітки.

2 Slovanský přehled, č. 8, Praha 1906.

Картаючи приземність і грубий матеріалізм своїх співвітчизників, Мойсей закликає їх звернутись до «скарбів духу»:

*Хто здобуде всі скарби землі
І над все їх полюбить,
Той і сам стане їхнім рабом,
Скарби духа загубить.*

/XX, 22/

Аж коли поневолені в чужому рабстві пробудяться, коли вселиться в їх серцях жадоба духу, тобто потреба вищих ідеалів для досягнення землі обітваної – розумій власної держави – тоді «Невідомий перст Божий» пожене їх до зброї для здобуття своєї держави:

*Голос духу і жах самоти
І безодні старої...
А Єгошуа зично кричить:
«До походу! До зброї!»*

/XX, II/

Різно можна розуміти висловлений тут дух. Не йдеться тут, на наш погляд, про традиційний *spiritus sanctus*, але більше він відносить нас до вчення про вищий дух у філософії класичного німецького ідеалізму /Шеллінг/, яке Франкові – європейськи освіченій людині – було добре відоме.

На відміну від зовнішнього портрету Мойсея у своїх попередників /головно у К. Устияновича/, Франко зосереджує свою увагу на душевних переживаннях пророка, на його внутрішньому конфлікті, де немало роль відіграє сумнів і відчай, зображений у «темному демоні пустелі» Азazelі, якого слід розуміти як суд Мойсея над самим собою. Тут очевидно виступає дуалістичне розуміння людської душі, що його сприймає християнство з добром і злом /гріхом/.

Філософська глибина «Мойсея» не спочиває, одначе, лише в її національному аспекті, у згаданій вище державницькій концепції, хоч і є вона тут головною. Люди великої душі й енциклопедичних знань

– а Франко до таких безумовно належить – страждали не тільки долею власного народу, але й долею всього людства. Переростаючи національні рамки й бачачи тернисті шляхи людства, постійну боротьбу слабих і сильних, поневолених із поневолювачами, вони завжди страждали болями слабих і поневолених. Ці страждання, а разом із ними й надії на краще майбутнє всього людства – і був вияв їхнього гуманізму. Вселюдські ідеї гуманізму проймають усі шедеври світової літератури. Вони виразно відгукуються в «Божественній комедії» Данте, в «Дон-Кіхоті» Сервантеса, в трагедіях Шекспіра, у Гетевому «Фавсті», в поезії Шевченка, Міцкевича й Пушкіна, в романах Толстого й Достоевського та в творах інших геніальних письменників.

До вселюдських мотивів у Франковому «Мойсеї» належить теж філософське осмислення притчі про терен, зачерпнутої з фольклорної традиції: хочучи мати свого короля, дерева звернулись до кедра, пальми, рожі та інших дерев, але ніхто з них – задля власного добра – не хотів стати королем. Аж раптом хтось, мов на жарт, згадав терен. На диво всіх – він погодився:

*Я на нашім престолі як стій
Без вагання засяду.*

.....
.....
*Здобуватиму поле для вас,
хоч самому не треба,
І стелитися буду внизу,
Ви ж буйте до неба.*

/V, 20, 22/

Устами біблійного пророка, який оповідає цю притчу зневіреним гебреям, розкриває її сенс сам Франко:

*Дерева – се народи землі,
А король у їх колі –
Божий вибранець і слуга
Господевої волі.*

/VI, 2/

Єгова не хотів взяти за свого бранця – «гордих, грімких», зарозумілих і тих, що «підносять могутню п'яту» /Над людськими карками. І так, як скромний терен став королем дерев, так і «вибраний Богом народ між народами вбогий». Мораль зрозуміла: народ, який хоче бути прикладом для інших народів, повинен бути скромним, не сміє злакомитись на земні блага. Не повинен теж придушувати інші народи. А посольство, що дав йому Єгова, тобто диспозиції, дані йому природою, повинен жертвенно нести в далеке майбутнє, бо ж коли не донесе це посольство – стріне його горе. Це посольство підкопить інший народ, і тоді цей народ «засяє в короні», тобто здобуде собі волю і власну державу. А гебреї внаслідок цього далі залишаться в неволі. Ця історіософічна притча про терен схожа ще й на алегорію терену до моральних вартостей вождя народу, до його жертвенності у відношенні до власного народу, до слабих і поневолених. Як і в четвертій пісні, де біблійний пророк грозить Датанові й Авіронові помстою Єгови, у притчі про терен «Єгова виступає як сила фаталістичного детермінізму.»⁴

Користуючись для висловлення своїх думок і почувань скарбницею світової літератури, Франко часто вдавався до оригінального опрацювання античних мітів, середньовічних апокрифів і притч, мандрівних і вічних тем. Старогрецький міт про Оріона, включений поетом до XVI пісні «Мойсея», придався йому для вельми оригінального показу складної діалектики розвитку й шляхів у майбутнє всього людства. Виводячи на сцену постать сліпого гіганта Оріона, що з надією, але й з хлопчиком-пустуном на плечах, простує до сонця відзискати втрачений зір, український поет

персоніфікує у ньому все людство, яке – гнане різними ідеями – простує «до незримого ціли». Згідно з законами античної поезики /arsis – thesis/ Франків

*... Оріон іде все та йде,
Повний віри в те сонце,
Повний спраги за світлом,
що ось
Йому блисне вже конче.*

/XVI, 21/

Але так відразу не стається. «Сміховинець-хлопчина», що сидить і глумиться на плечах Оріона, показує йому шлях «інший в кожну годину»... А сліпий довірливий гігант –

*Через гори і море свій хід
Велетенський простує,
А не зна, що на плечах його
Хлопчик з нього жартує.*

/XVI, 22/

І як іронією долі цей пустун на плечах Оріона веде його завжди не туди, куди бажає собі довірливий сліпець, так і все людство, засліплене своїми ідеалами, рветься через усі перепони до нього, але часто – спотикаючись на своїх шляхах – «в те трафля, в що не мірить». Франків thesis, тобто філософський висновок з цього міту в подальших строфах цієї пісні все висвітлює:

*Сей Оріон – то людськість уся,
Повна віри і сили,
Що в страшному зусиллі
спішить
До незримого ціли.*

*.....
.....
Строїть плани не в міру до сил,
Ціль не в міру до актів,
І жартує з тих планів її
хлопчик – логіка фактів.*

/XVI, 23, 25/

4 Ю. Шевельов, Другий Заповіт української літератури. – В кн.: Іван Франко, Мойсей. Редакції і статті Юрія Шевельова. Нью-Йорк 1968, с. 119-120.

Характеризуючи природу й прагнення людства до кращого майбутнього, Франко акцентує частий розрив мрій і дійсності, теорії й практики в житті кожної людини і всього людства взагалі:

*І, як той дивовижний сліпець,
Що чужим очам вірить,
Все доходить не там,
 куди йшла,
В те трафля, в що не мірить.*

/XVI, 26/

От саме тут «Мойсей» українського поета зрівнюється з філософськи найближшими творами людського духу. Оскільки Гете в «Фавсті» висловлював непереможну тугу людини пізнати загадку буття, тайну людського життя і смерті, підкріпивши цю вселюдську тугу вірою в силу людського розуму, то Франко – подібно як угорець Мадач у «Трагедії людини» /1862/, – осмислює історію людства, підкреслюючи в ній драматичні колізії. В художній інтерпретації цієї теми тут очевидно – в обидвох випадках – спрацювала Гегелева «Філософія історії», де вперше виступає ідея діалектичного розвитку суспільства.

Треба також підкреслити алегоричний характер Франкового «Мойсея», породженого, крім всього іншого, й дійсністю – поневоленням рідного народу, роздертого царською Росією й Австро-Угорською монархією. Про все це сказано в «Прологу» до «Мойсея». В цьому творі український поет близький до «Божественної комедії» Данте, в якій великий флорентієць перегукується – очевидно по-своєму й згідно з поетикою своєї епохи – із своїми сучасниками, нещадно картаючи їх – і то не завжди за церковними канонами – за їхні гріхи, співчуваючи їм одночасно у їхній недолі, добачаючи в них не тільки зло, як це огульно робила церква, але й людську гідність, сумління і мужність. Глибоке співчуття Данте до людських страждань і болів

і є основою гуманізму великого флорентійця.

Подібно й проблематика «біблійного» Мойсея українського поета була сучасною, була відгуком боротьби самого поета з тогочасними «вождями» галицьких ретроградів, всякого роду опортуністів, що їх відважно картав Франко у своїх сатиричних творах /«Ботокуди» – 1893, «Сідоглавному» – 1897, «Антошкові» – 1902, «О. Лунатикові» – 1903 та ін./, викриваючи їхній псевдопатріотизм а деколи й відступництво. Запроданців, демагогів і псевдопатріотів громив Франко устами біблійного пророка і в своєму «Мойсеєві»:

*Горе вам, нетямучі раби
На гордині котурні!
Бо ведуть вас, неначе сліпих,
Ошуканці і дурні.*

/IX, 2/

От саме ця суспільна основа і ріднить філософські, а одночасно й поетичні алегорії Данте й Франка, хоч і як хронологічно вони були від себе віддалені. І українець Франко, – як колись італієць Данте, – стояв на порозі двох епох, на переломі світогляду власного і світогляду провідної верстви свого рідного народу. Початком 90-х років XIX ст. Франко, як відомо, переборює федералізм соціаліста Драгоманова й переходить поступово на позиції національної держави. Учень перевершує свого вчителя. Досить цікаво, що поштовхом до цієї еволюції була модна в тих часах жидівська проблема. Під час свого побуту у Відні 1893 р., коли саме складав у Ягіча докторат, Франко познайомився з ініціатором жидівської держави Теодором Герцелем /1860-1904/, котрий був лиш на 4 роки молодший від нього. Франко й Герцел мали у Львові, Галичині, Польщі, але й у всій Австро-Угорщині спільних знайомих, чудово орієнтувалися в проблемах своєї доби. Знайома була їм ситуація і в царській Росії, де

саме шалили погроми чорносотенців.⁵ Франко був уже тоді автором кількох збірок поезії, низки оповідань і новел, багатьох літературно-критичних і публіцистичних праць, публікованих не лиш в українських, але й у закордонних періодиках. Як блискучий публіцист був відомий також Т. Герцел. Коли по трьох роках, після знайомства з Франком, вийшла його книжка «Жидівська держава», три тижні після появи рецензував її Франко. Ідея національної жидівської держави його вельми зацікавила. Як відомо, Франко присвятив жидівській проблематиці чимало творів. Після раннього оповідання «До світла», де героєм є спраглий знання жидівський хлопчина, з яким Франко сидів у в'язниці, приходиться поетичний цикл «Жидівські мелодії», за ним – поема «На ріках вавилонських», роман з доби галицького відродження «Пережесні стежки» /1900/, де жид Вахман є не тільки патріотом власного народу, але й захисником прав інших поневолених народів. Він засуджує тих жидів, які в Галичині допомагали колонізації, а в Росії – русифікації українців. Вершиною цих Франкових зацікавлень і його еволюції до ідеї національної держави і стає його «Мойсей» /1905/. Очевидно, що невірно було б розуміти це простолінійно. На постання цього архитвору склалось більше причин: тут і «Мойсей» Корнила Устияновича, і – можливо – однойменні твори Альфреда де Віньї й Мадача, може, також частково тематично споріднені твори /Ю. Словацького, Дж. Мільтона, Я. Врхліцького та ін./ і – насамперед Біблія, як і велична статуя Мойсея Міке-

ланджела, яку бачив Франко у Римі під час своєї поїздки до Італії 1904 р. Щодо джерел до «Мойсея», то зрештою, «Ключів слід шукати – як пише Ю. Шевельов – у Франкові і в самій поемі.»⁶

Сам Франко вважав свого «Мойсея» синтезом усієї своєї творчості. «Його Мойсей» – писав О. Білецький – це, так би мовити, конденсація духовної енергії народу, його кращих прагнень, а разом з тим і сумнівів і вагань. Старанно дотримуючи місцевого колориту, вивчивши біблійні перекази, Франко створив символ широкого значення. Його поема – це і підсумок його власного життя та діяльності, його, так би мовити, *Exegi monumentum*, заповіт українському народові.⁷

В «Мойсеєві» дух українського генія досяг найвищого злету. Віковична боротьба добра і зла, правди й брехні, розуму й чуття, взаємовідносини одиниці й маси, і нарешті – концепція власної національної держави і високохудожнє, наскрізь оригінальне осмислення химерних шляхів історії людства – ось той багатючий комплекс думок і почувань, що їх включив Франко до свого «Мойсея». Незважаючи на свою «біблійну» генезу, цей твір вріс своїм корінням у долю українського народу, зачерпнувши при цьому й страждальну долю свого геніального творця. Цим самим Франків «Мойсей» є твором виразно національним, але одночасно – багатством своїх вселюдських ідей і мотивів – є також твором універсальним, і як такий належить до найглибших філософських творів світової літератури.

Микола Неврлий

5 Відомий російський історик і політолог Г. П. Федотов у збірнику своїх праць «Новый град», Нью-Йорк 1952, на с. 164 пише: «Черная сотня есть русское издание или первый вариант национал-социализма». Таким чином, джерело фашизму – царська деспотична Росія.

6 Ю. Шевельов, Що ми знаємо про поему. – Там таки, с. 7.

7 О. Білецький, Українська література серед інших літератур світу. – В кн.: О. Білецький, Зібрання праць у п'яти томах. Том 2, Київ 1965, с. 43.

ПОЕЗІЯ ІВАНА КРАСКА У ХУДОЖНІХ ПЕРЕКЛАДАХ ВІТАЛІЯ КОНОПЕЛЬЦЯ

Вже тоді, коли я порівнював адекватність перекладів із творчості Івана Краска різними українськими поетами /див. ст.: «Іван Краско в українських перекладах», «Дукля», 1995, № 1, с. 69-73/, мені впав в око переклад поета і перекладача Віталія Конопельця двох віршів Івана Краска: «Кропить, кропить» та «Гей, тополі». Я захопився красою цих перекладів, повторним малюнком звуків:

*Prší, prší jednotvárne...
Jak to líce zeme starne,
vädne, bledne mladou ženou,
oklamanou, opustenou!*

*Кропить, кропить знавісніло...
Як лице землі змарніло,
в'яне, гине, жінка мовби
від обману, від обмови!*

*Prší, prší... Až prestane,
mrazom skvitnú pusté stráne:
nič si, nič nevyberiete—
Tak je smutno, clivo v svete!*

*Кропить, кропить... Аж поволі
зледеніють схили голі:
вибрати немає з чого –
так у світі сумно, вбого.*

Або:

*Гей, тополі, ті тополі в небеса!
Підвелися на роздоллі –
аж до хмар високі, чорні,
мов не знати чиї болі –
тополі.*

*Hej, topole, tie topole vysoké!
Okolo nich šíre pole —
Čnejú k nebu veľké, čierne
– zrovna jako čiesi bôle –
topole.*

Поет-перекладач творчо глибоко осмислив суттєве в поезії Івана Краска і передав все з такою легкістю та пластичною витонченістю, що можна було надіятись на книжкове видання його перекладів. І ось незабаром появилася у світ книжка «Чорна свічка» /Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, Відділ української літератури в Пряшеві, 1995, 62 с./ з передмовою перекладача, Віталія Конопельця, «Знайомий незнайомиць» та оглядом життя й творчості Івана Краска. І я сьогодні читаю:

Keby, keby...

*Keby zmrzla slza v oku
ako vlaha na potoku,
keby zhasol oheň citu
ako hviezda na úsvitu,
keby zmĺklo srdce v bití
ako loď, čo hĺbka chytí:
/keby, keby, samé keby/
keby srdce znieslo putá –
vec by bola odbydnutá.*

Якби, якби...

*Якби змерзли сльози в оці,
мовби хвилі на потоці,
якби згасла чуттів мова,
мовби зірка світанкова,
якби серце змовкло нині,
мовби човник у пучині:
/ах, якби, якби, якби/
якби серцю любе путо –
все було б давно позбуто.*

Поява такої книжки поезій Івана Краска у перекладі на українську мову – це прояв шляхетності у нашому та загальноукраїнському культурному житті у часі вдавано слобідному, бо, образно кажучи, йому скрутили й пов'язали руки мотузами старих й нових ідеологій, ламаючи хребет цілої системи цінностей. Це означає, що поезія Івана Краска звучить так оригінально, що не стала лише даниною свого часу, але, долаючи час, стала своєю художньою вартістю позачасово вічною, співзвучною і нашій добі. Поет, а разом з ним й поет-перекладач, Віталій Конопелець, порозумівши сенс французької та чеської модерни /вплив Безруча/, їх символіки, намагалися перенести те бачення світу, те бурхливе обурення поетів, що прагли до абсолютної свободи на переломі століть та у першій половині нашого століття, наповненого різними парадоксами й протиріччями, яке готове безглуздо в них втопитися.

Іван Краско, його ліричний суб'єкт, відчуває себе у світі самотнім, і тому світ у ньому дуже драматичний, сумний. Драми чи трагедії життя тут доляються не тільки на чуттєву область, але й охоплюють інтелектуальну сферу та етично-соціальні зв'язки людини. Поет суб'єктивно інтроспективний та інтенсивний щодо внутрішнього переживання драматизму, щоб розкрити бажання відчутти близькість іншої людини. Це бажання дуже ранимо і, здається, ніколи не сповниться, бо всюди *Nox et solitudo* у молитві до людини, яка стає найбіднішою тоді, коли не хоче, коли не вміє чи не може бути корисною для інших людей. Тоді настає чуттєва криза, яка повна розчарувань і яка луною відбивається в нас, що ми безсилі допомогти один одному, тим більше приниженим й ображеним міцними цього світу. На підставі цього виходить так, що Іван Краско більш соціально детермінований поет у порівнянні з іншими символістами, бо пішов шляхом людяності до універсальних проблем людства. Сила його таланту спрямована на образний натяк, на символ, який позбавлений містифікації, на конденсацію значення та недомовлення. Тому в його різноманітній, іноді зовсім простій й прозорій архітектонічній побудові окремих віршів визначну роль має також пунктуація часом складного гв'ездославівського типу поетичного синтаксису. Це зовсім не йде врозріз з красковим кредо: «нехай образом виблискує кожне словечко», а скоріше доповнює своєрідність поетичного стилю поета, його оригінальність та неповторність мислення, яке суб'єктивно забарвлене ментальністю І. Краска як людини й поета. В цьому разі стилевим рівнем у перекладах Віталія Конопельця я вважаю самого поета Краска, сприйнятого через творчу призму Віталія Конопельця, бо тут відбулося не лише, як каже поет Ян Бузаші, «зміщення від душі до власної душі», під час якого багато чого втрачається з поетичної енергії, але й можна

побачити, як поет-перекладач вміє, так би мовити, вдало спіймати фреквенцію випромінювання енергії з семантичного поля слова і вміло через внутрішній механізм, яки, й так важко піддається дефініції /назвемо його умовно інтуїцією/ пристосовує свій ідіотезаур, створюючи свій ідіостиль, який повністю спрямований до адекватності. На підставі сорока восьми віршів Івана Краска перекладених на українську мову Віталієм Конопельцем, можна прийти до висновку, що яскравий талант поета Конопельця вміє зберегти колорит твору, коли він вже апіорі знав, підходячи до перекладу, що втрати й жертви певних реалій будуть неминучі. Одним словом, у переконливих перекладах Віталія Конопельця видно велику міру засвоєння перекладачем національної мови оригіналу і мовного багатства перекладу та їх «проникнення» до себе посередництвом таланту. Віталій Конопелець дуже добре вловив, що знаходиться за «кулісами» окремих творів, досконало впізнав їх інформаційний та естетичний фон, щоб зістати вірним художній правді й талановито запропонувати їх читачеві, усвідомлюючи собі, як вже сказано вище, що у перекладі неможливо зберегти ані всі елементи оригіналу, ані його історичну та національну специфіку. При тому Віталій Конопелець повністю усвідомлював собі трудність розкриття психологічного настрою Івана Краска, який своєю поезією наполегливо намагався скритися у своє найглибше нутро, у аскетичну гордість невпізнаної самотності і який закодований в словацькому оригіналі. Сам поет-перекладач про це не говорить у своїй розмові з Іваном Яцканином, яка була надрукована у другому номері журналу «Дукля» за цей 1996 рік /«Поезія І. Краска звучить по-українськи», с. 73-75/, але весь переклад з творчості І. Краска говорить сам за себе своєю інтерпретацією та зусиллям подолати цей бар'єр. Виникає лише проблема обмеженості чи необмеженості інваріантності інтерпретації або до якої міри може використати перекладач автостилізацію, свій психічний стан чи настрої по відношенню до автора, щоб переклад, тобто новий текст по своїй суті зберіг рівноцінне впізнання оригіналу у площині, на котрій зустрічаються ідейні, естетичні та художні цінності творів. Ця проблема носить етичний характер для самого перекладача. Особисто для перекладача Віталія Конопельця «Іван Краско цікавий і тим, що він – європеєць, не за місцем народження, звісно, а за способом свого думання, світосприйманням, культурою і, скажімо, поетичною школою» /«Чорна свічка», СПВ, ВУЛ в Пряшеві, 1995, вступне слово «Знайомий незнайомиць», с. 3-4/, тобто оригінальністю художнього вирішення тем та мотивів великих символістів, особисто співзвучного йому Поля Верлена. Для поета й перекладача Іван Краско став парадоксальним символом – чорною свічкою. На запитання Івана Яцканина у згадуваній мною розмові: «Як ти дивишся на І. Краска як на людину і поета, який не може вирівнятись із почуттям власної провини? І що треба було зробити поету Конопельцю /крім професіональних підходів/, щоб вникнути у суть красківського поетичного феномену?» Конопелець відповідає, крім іншого, що «Краскова позиція – і суспільна, і творча, й суто людська – мені чимось близькі... Чим близький? Знов таки, не знаю. І навіть не шукаю на це запитання відповіді. Інколи відчувати означає більше, ніж знати». Це співзвучність ментальностей, полон краси поетичного слова або відчужання на рівні таємничого слова-кохання? Здається, у художніх перекладах Віталія Конопельця у рівній мірі відчуваються всі три компоненти.

Якщо М. Т. Рильський у своїх асоціаційних перекладах не дотримував образну структуру Івана Краска і пішов шляхом співзвучного настрою з настроєм І. Краска у ритмічно-римованій динаміці вірша, піддаючи все останнє зміщенню образів та негачії деталей оригіналу, то Віталій Конопелець по-своєму вірно шукав адекватні поетичні засоби, адекватні ритмічні варіанти, евфонічні вартості вірша, функціонально використовуючи алітерацію, щоб створити атмосферу чи навіть «аромат» оригіналу:

<i>Zrála, plála rudá ruža,</i>	<i>Зріла собі ружа біла,</i>
<i>prekvitala...</i>	<i>розквітала...</i>
<i>Tá, čo jedine len mala,</i>	<i>Та, що лиш єдине мала,</i>
<i>všetko, všetko z lásky dala,</i>	<i>що з любові дарувала,</i>
<i>ani za tým neplakala,</i>	<i>та за тим ще й не тужила,</i>
<i>neplakala.</i>	<i>не ридала.</i>

В цьому розумінні Віталій Конопелець досяг майже рівноцінності своєю досконалістю перекладу. Зрозуміло, що і тут було багато втрат, коли перекладач зустрівся із словацькими реаліями, з проблемами, як надати, скажімо, ямбічним ритмам мінорне звучання. Наприклад, у вірші «Єгова», який в оригіналі побудований на ямбо-хореї, а переклад звучить у чистому ямбі:

*Ó, hrozný Jehovah! Ty bez milosrdenstva,
čo pomstou stíhaš mnohé pokolenia,*

*vytrhni lásku zo srdc jeho žien
a naplň mu ich nenávisťou zlostnou;*

*О Ти, Єгово грізний та нещадний,
що помстою стинаєш не одне коліно*

*в серцях його жінок убий любов
і влий до них ненависті сліпої;*

або вірш «Аскети», який побудований на дактилі, а переклад звучить у ямбі, амфібрахії, та лише один рядок дактилічний. І як не диво, переклад цілого вірша звучить прекрасно! Це саме можна бачити й у вірші «Пустельник» та інших. З прозодичного боку ще цікаве й таке явище у віршах Краска, як використання інверсій або переносів, які розбивають синтаксичну структуру вірша і тим створюють акцентовану ритміку, по суті новий чи окремий стилістичний пласт в поезії поета-символіста. З цією проблемою, як видно, дуже добре справився перекладач, наприклад, у вірші «Гості»:

*... Obradne každý rukou bielou, vyzablou a suchou
vzdal poctu pred ikonou prachnivého môjho domu
a s úklonou až po pás /mne snád, a či komu?/
prevážne usadil sa k rodinnému stolu.
A dávno zabudnutý chorál začali pieť
zo žaltárov spolu*

*hlbokým, prísny m basom – tvrdá kási nôta
o trpkom ovoci, čo rodí strom života.*

*... і кожен обрядно правицею блякло-сухою
склав шану іконі мого порохняного дому,
низенько вклонившись /мені, чи комусь, невідомо/,
поважно круг столу родинного всі посідали
і за псалтирем затягли вже забуті хорали
басами суворими, котрих не чувано зроду,
про древо життя й гіркоту його плоду...*

Оцінюючи достоїнство художніх перекладів «Чорної свічки», слід взяти до уваги той факт, що поет-перекладач інтуїтивно відчув або повністю тут діяла свідомість того, що глибокий сум в поезії Івана Краска розливається жалем у художніх образах, які розкриваються у певних, переважно хореїчних віршованих формах. Захоплюючи добірка перекладених віршів – це вже друга /після вибраного з творчості М. Руфуса, який, між іншим, дуже залежний від Краска/, репрезентативна книга, яка говорить про зростаючу майстерність поета-переклада, який переконаний, що форма – це, як свого часу висловився А. Моцарт, «вступна брама у душу». Віталій Конопелець всебічно намагався у своїх перекладах, щоб окремі вірші звучали як єдине ціле із всіма компонентами, щоб зберегти настрій, атмосферу цілого, його думку чи символіку. Він не пішов шляхом запозичення тем або образів у Івана Краска для висловлення власного психічного стану, як це робив свого часу, скажімо, М. Ю. Лермонтов, щоб передати трагізм власної душі. Лермонтову було властиве у перекладах із Байрона, Гейне чи Гете передавати зовнішні формальні особливості оригіналу, суттєво міняючи загальний смисл та направленість чужих творів, перетворюючи їх у оригінальні варіації на запозичені теми. Наприклад, у Гейне «Ein Fichtenbaum steht einsam», да Лермонтов у вірші «На севері диком стоить одиноко» випустив дуже важливу деталь: у німецького поета – Він /ein Fichtenbaum/ та Вона /eine Palme/, а поет-перекладач звів все до одного граматичного роду /сосна, пальма/ і замість любовного томління двох закоханих появився мотив людського роз'єднання та вічної самотності.

Поет-перекладач, Віталій Конопелець, може собі дозволити не дотримувати часові взаємовідносини у перекладі /вживання майбутнього, минулого часу чи теперішнього/, наприклад у вірші

«Гей, мої юнацькі груди...»

*А противитись несила,
що б нам доля не носила,
брати мусим, хоч би даним
головоньку побілила...*

Або:

«Пізно вже»

*Пізно вже, не пам'ятаєш! –
над горою напрямець*

Hej, v tej mojej mladej hrudi

*Avšak – Nič nepozostáva,
vziať len, čo nám osud dáva,
hoc aj jeho záhadami
zošedivie mladá hlava*

Už je pozde...

*Už je pozde, nepamätáš –!
nad horami vrcholí*

*вийшов молодик безмовний
і блідий, неначе мрець;*

*veľký mesiac, nemý, bledý,
obličaj sťa mrtvolý;*

*Звіддала годину пізню
варта просурмить нічна,
відгомін довкола йтима,
доки в тиші не скона: –*

*Niekde v diaľke hlásnik trúbi
pozdnú nočnú hodinu,
ozveny sa duté vlnia,
až kdes' v tichu vyhynú – :*

Те саме можна знайти також у вірші «Давній романс»: – «Я й сама від стужі згасну!» – «mrazy štípu, mrazy kúšu!» Але це не знижує силу адекватності перекладу цілого вірша як такого. Це торкається також складної проблеми вживання символістами розділових знаків не тільки у розповідних, спонукальних та питальних реченнях, але й на місцях, де поет навмисно підкреслює недомовленість чи виявляє свій психічний стан, настрої або звільнює простір для фантазії читача тощо. З цього погляду між іншими віршами можна виділити хоча б, скажімо, вірш «Пізно вже...», особливо заключні строфи:

*Ozveny sa duté vlnia
až kdes' v tichu vyhynú – :
Zrovna, zrovna jako vtedy!—
...Mesiac padá za hory –
a ty nejdeš dokončít tie
započaté hovory —
už je pozde, nepamätáš – !*

*відгомін довкола йтима
доки в тиші не скона: –
Як у дні, у дні минулі..!
... Місяць западає знов –
тільки ти не йдеш скінчити
жодну з лишених розмов –

Пізно вже, не пам'ятаєш! –*

Тут настає певне зміщення знаків, а тим і пауз, і вірш дістає трохи інші розміри у зображенні часу та простору /подвійне тире/.

Якщо поет-перекладач, Віталій Конопелець, зміщує або зменшує чи збільшує поетичний образ, вдається у певні неминучі відхилення, то це обумовлене двома різними мовними стихіями, які багаті своїми специфіками та лексичними засобами. Автор перекладів сповнив все, що можна було очікувати від високохудожнього перекладу. Це результат складного творчого процесу, і ніхто не спроможний йому закидати недосконалість чи встановлювати норми дозволеності чи недозволеності у досягненні високої майстерності. Якщо я наведу декілька прикладів із перекладів «Чорної свічки», то лише для того, щоб доповнити сказане.

У прекрасно перекладеному вірші «Пустельник» /Eremita/ у першій строфі ми зустрічаємось з такою словацькою реалією:

*Pustovník šedý v temných sosnového lesa
si trudne žijem s nádejami malými.
Tie spaľuje oheň, niektorú keď spáli mi,
sám umieračik na rázsoche rozhúpe sa.*

У перекладі Віталія Конопельця це звучить з оригінальним римунанням так:

*Пустельник сивий в темному безмежжі глиці,
нелегко я живу з надіями малими.*

Їх спалює вогонь, і лиш якась доблима,
за упокій дзвіночок вдарить сам на гілці.

Але в оригіналі ми бачимо «темноти соснового лісу» та «похоронний дзвіночок на розвилці.» З такою українською реалією ми вряд чи десь зустрінємось. Тому, здається мені, перекладач створив більш узагальнений образ. У «Баладі про смутну панночку, що померла» перекладач зміцнив цілий образ баладичності, коли вжив замість рядків:

*A do ruda pláli strechy,
pláli strechy.
A vábili spásou hriechy,
zvodné hriechy.*

такий образ:

*I палали сонцем стріхи,
сонцем стріхи,
і спасіння звало з гріху
і до гріху,*

не акцентуючи на «спокусливих гріхах». Ще яскравіше подібний підхід виступає у перекладі вірша «Сірий дощик...», де наявно вжито метафоричний образ осені:

*Сірий дощик сіє кволо.
Гори й діл, усе навколо
осінь пізня й неласкава
кропить охрою з рукава.*

*Chladný dáždik prší, prší.
Po doline, po návrší
zziabla jeseň žltosť znáša,
rozsieva ju z pôl rubáša.*

*На щоді моїй сльозина,
серце з туги-жалю гине:
гей, носила біль до нього
чиясь ручка довго, довго...*

*Mojim lícom slza padá –
srdce východ bôľu hľadá;
znášala ho, hej, tá ruka,
preplnila, srdce puká...*

У перекладі Віталія Конопельця, як бачимо, відчувається інша тональність, тональність, яка є, здається мені, проявом настрою Конопельця-поета. Його персоніфікація носить інший, експресивніший характер. По відношенню до дощику він вживає замість епітета холодний /студений/ епітет – «сірий», замість «ззяблої» осені – «пізню осінь неласкаву». У Івана Краска «серце шукає вихід із болю», у Віталія Конопельця – «серце з туги-жалю гине». З подібними підходами до художнього перекладу ми зустрічаємось також у «Пісні», у віршах «Отча нива», «Вдома», «Quia pulvis sum» та інших Конопельцевих перекладах Краскової поезії. Це лише підтверджує те, що він знайшов в ній частину самого себе, бо виникла співзвучність з власною душею, з власним баченням світу. Тому й горить «Чорна свічка», вічно не згасаючи.

I. Галайда

Богдан Лепкий у словацькій перекладній літературі

Поняття «білі плями», «несправедливо забути» у сучасній літературній науці /можливо, краще казати «у наш час»/ звучать подекуди або запізно, або спекулятивно. Чому? Бо ж насправді не так легко вводити у свідомість людей те, що було позбавлене певної спадкоємності, певної нав'язності. Тому можна заявити, що хоч нема ніяких перешкод, не так легко створювати і відновлювати справжню картину літературного процесу там, де деякі письменники довгий час насправді були відсутні /абсентували/, а це торкається не лише великої України, але й української літературної думки поза Україною, у країнах колишнього східного блоку.

З такими ж «прогалинами» приходим нині до читача у зв'язку з ім'ям Богдана Лепкого /1872-1941/ і його місцем в українській літературі, більше того, – його презентацією у словацькій перекладній літературі.

Богдан Лепкий /1871-1941/.

Обкладинки видань творів Б. Лепкого.

Богдан Лепкий запрезентував себе в українській літературі як поет, прозаїк, перекладач, літературознавець, видавець, без якого не можна собі уявити поривання української літератури на початку ХХ століття. Його творчість можна поставити поряд з творчістю В. Стефаника, О. Кобилянської, М. Яцківа, В. Пачовського. О. Туряньського та інших.

Розглядаючи творчість Богдана Лепкого, слід мати на думці й активну участь у громадському житті. Особисте життя Б. Лепкого повне драматизму і воно також вплинуло на творчість письменника. А все ж таки на першому плані були українські справи, культурне життя Галичини. Слова Івана Франка: «Кожний думай, що на тобі мільйонів стан стоїть, що за долю мільйонів мушиш дати одвіт», звучали дуже апеляційно, і саме у такий час увійшов у процес національного відродження і Богдан Лепкий. «Коли я починав писати, – згадує про свої літературні першопчатки Богдан Лепкий в поясненнях до першого тому «Писань», – в Галичині дивилися на літературну працю як на принагідну роботу. Крім Франка, не було в нас письменників, лиш самі менш-більш дилетанти, які побіч урядо-

Накладом Товариства «Просвіта» у Львові 1934 року появилось історичне оповідання Богдана Лепкого «Орли».

вої чи якоїсь іншої праці брали іноді й письменницьке перо в руки... Письменники не брали гонорарів, треба було тишитися, як видрукували твій вірш або оповідання. Кожний з нас мусив цілий день працювати для наущого хліба, говорити й писати чужою урядовою мовою і лише вечером або по ночах працювати для себе, а властиво для рідної літератури». З творчого доробку хочеться згадати збірки його оповідань: «З села» /1898/, «Оповідання», «Щаслива година» /1901/, «В глухім куті» /1903/, «По дорозі життя» /1905/, «Кидаю слова» /1911/; збірки віршів: «Стрічки» /1901/, «Листки падуть», «Осінь» /1902/, «На чужині» /1904/, «З глибин душі» /1905/, «Для ідеї» /1911/, «З-над моря» /1913/; літературознавчі дослідження: «Василь Стефаник» /1903/, «Начерк історії української літератури» /1904/, «Маркіян Шашкевич» /1910/, «Про життя великого поета Тараса Шевченка» /1911/. Польською мовою переклад «Слова о полку Ігоревім». Не можна обминути і його історичну прозу – «Вадим» /1930/, «Крутіж» /1941/, трилогію «Мазепа».

Довгий час Богдана Лепкого в Україні не згадували, а якщо і згадували, то на-

ліплювали різні ярлики. Ось, наприклад, «Украинская советская энциклопедия» /том 6, Київ – 1981/ пише: «Лепкий Богдан – ... укр. писатель буржуазно-националистического направления... В ро-

Творчість Богдана Лепкого знали і на наших теренах, адже у 1923 році в ужгородській друкарні «Вікторія» появилась збірка його оповідань «З села».

БОГДАН ЛЕПКИЙ

П И С А Н Н Я

ТО М І
В І Р Ш І

Київ-Львів
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ
КОЛОМІЯ : WINNIEBO MAN.
Галерея Некавалі : Ukrainian Publishing

мане «Мазепа» в націоналістическом духе освещал историю Украины. С этих же позиций написаны его истор. – лит. труды /«Очерк истории украинской литературы» и др./». Дивлячись на творчість письменника, були спроби заділити його у певний напрям, який деколи був позалітературним. Відомий український літературознавець Микола Ільницький написав: «Богдана Лепкого не віднесеш ні до поетів гостро соціального бачення, ні до митців концептуального філософського бачення, натура його радше споглядально-рефлексивна, звернена всередину ліричного героя. Ліричне» я «тут превалює над ліричним персонажем, момент ставлення над моментом зображення, внутрішній світ над зовнішнім середовищем» /Микола Ільницький: «Настроений життям як скрипка», Богдан Лепкий: «Поезії», в-во «Радянський письменник», Київ, 1990 р./.

Туға в поезії Б. Лепкого є не лише доміантним явищем, вона є і певною філософською категорією. Велику роль у його поезії відіграє спогад, але також узагальнення такого поняття як «біль і смуток». Інакше виглядає, коли розглядаємо його прозові твори, зокрема оповідання. Микола Ільницький отак дивиться на оповідання Б. Лепкого, хоч і вважає його своєрідним явищем української прози перших десятиліть ХХ століття: «З новелістикою В. Стефаніка їх по-

рідне прив'язаність до сільської тематики і драматичних історій, але різніть сумовитий ліричний серпанок. Там, де в Стефаніка – глибока психологічна драма персонажів. В Лепкого не знайдемо глибокої символіки О. Кобилянської, ні сарказму Осипа Маковея, ні поліфонічної палітри з присмаком терпкої іронії М. Яцківа». Може, десь тут треба шукати відповідь, чому Лепкий більше у той час зарезонував як поет, ніж як автор короткої прози. Своєрідним і цінним внеском у пізнання життя і творчості Богдана Лепкого є монографія М. К. Сивицького «Богдан Лепкий» /в-во «Дніпро», Київ, 1993 р./.

Автор, українець, який живе у польській Варшаві, розглядає художню, наукову та громадську діяльність Богдана Лепкого, який майже все своє життя прожив поза межами України, проте цілковито присвятив його українському народові, розвитку української літератури. Аналізуючи творчість Богдана Лепкого, тут слушно заявляється, що обидві форми творчості /поезія і проза/ виростили з одного ґрунту. Але у повістях в порівнянні з короткою прозою /оповіданнями/ було треба більшої літературної фікції, а оповідання побудовані на здебільша конкретних подіях, фактах. Літературної фікції тут вимагає і сам жанр, зокрема його структура, розмір. У зв'язку з історичною прозою М. Сивицький зазначає: «Чому саме ця тема привернула увагу письменника? Тому, що це була «біла пляма» в українській літературі. Європейські історики й літератори заговорили різними мовами про гетьмана України, ніхто не обізвався тільки мовою самого ж таки гетьмана, наче й народу такого на світі не було». Цікаво було б простежити, як у словаків, словацьких письменників трактувалась позиція гетьмана Івана Мазепи. Словацькі письменники, інтелектуали в минулому його роль трактували тільки й тільки з російських позицій. Цікаво було б порівняти їхню трактовку з новими дослідженнями, які зараз появились в Україні. Десь тут можна й докопатись початків нігілістичного ставлення тодішньої словацької інтелігенції до української мови, історії. Тут мається на думці позиція Й. Заборського, С. Г. Ваянського, Й. Шкултети та інших.

Твори українських письменників шкороше і набагато ширше появлялись в Чехії. «На початку ХХ століття виходять окремими виданнями твори М. Чернявського та Івана Липи. З'являється і маленька Збірка оповідань декількох авторів – «Ук-

rajinské klasy», упорядкована та перекладена 1914 р. К. Гандзелом, в ній представлені оповідання В. Яроша, М. Яцківа, М. Черемшини, Б. Лепкого та А. Верховинця» /Михайло Мольнар: «До питання проникнення української літератури в Чехію і на Словацьчину», «Дукля» № 2/1958/. На Словацьчині інтерес до української літератури появився на початку нашого століття у інтелігенції, яка групувалась навколо журналу «Hlas». Особливо позитивну роль тут зіграв Франтішек Вотруба, «Він перший ознайомив словацьких читачів з творами І. Франка, В. Стефаника, Б. Лепкого, Лесі Українки й інших» /Михайло Мольнар: «Співпраця двох братніх літератур»/ Михайло Мольнар: «Зустрічі культур» /з чехословацько-українських взаємовідносин/, Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, Відділ української літератури в Пряшеві, 1980 р./ Який був шлях Франтішка Вотруби /1880-1953/ до пізнання української літератури? У своїх споминах Ф. Вотруба написав: „А zásluhou Nového kultu St. K. Neumanna oboznámili sme sa s ukrajinskou beletriou Vasyla Stefanyka a spolu s kolegom Rypáčkom učili sme sa kvôli Frankovi po ukrajinsky. Bez slovníka, bez dobrej gramatiky, bez akéhokol'vek učiteľa. Ale pomáhala nám pritom dobrá znalosť poľštiny a odrobinky z toho, čo sme získali učením sa ruštiny. Preklady z týchto rečí boli mi potom na dobrej pomoci v hmotných životných ťažkostiach, najmä v Prahe“ /František Votruba: Tiché akordy, Tatran, Bratislava 1980/. Здається, що все було набагато складніше, бо у листі з 4-го травня 1902 року Франтішек Вотруба своєму другові Каролові Рипачкові пише, що придбав «підручник», в якому знаходиться «русинсько-німецький словник» і за допомоги нього читає оповідання українського письменника Василя Стефаника/. „Včera večer po 6. hodině potloukal jsem se jako obyčejně po městě a prohlížel jsem výkladní skříně knihkupecké. Hledal jsem antiquárníKleinrussisches Wörterbuch. Ale nenašel jsem. Teprve u Andrea na Příkopěch uviděl jsem něco podobného. Slovník to nebyl, byla to cvičebnice. Koupil jsem ji za 1 zl. 10 kr., obsahuje kromě gramatiky také slovníček, malý asi jako v školních cvičebnicích. Je to rusínsko-neměcky /větší/, něm-rusínsky /menší/, obsahuje kolem 2 400 významu. Čtu dle něho Sinou knížku /V. Stefanyk/... V knižce je několik ukázek z literatury /M. Vovčok, Ševčenko.../, několik "dum", s podloženým textem německým překladem..."/. Франтішек Вотруба у своєму перекладацькому зусиллі намагався вибирати

твори, які б своєю атмосферою нагадували або відображали й словацьке життя. Літературна думка недавніх часів оце відношення трактувала як тільки й тільки спільні соціальні умови, вже менше йшла мова про те, що оцей вибір був і заради високої художньої вартості тогочасної української літератури. Врешті-решт так трохи про це сказав і сам Франтішек Вотруба у статті „Ukrajinsko-ruská vydavnyča spilka“, яка вперше була опублікована у 1903 р. у газеті „Ludové noviny“ /č. 41/1903/, коли написав: „A dnes dýcha literatúra ukrajinská svezšosťou, žije rezkým, plodným a úrodným životom napriek všetkým prekážkam. Spisovatelia ako Ivan Franko, Kobylánská, Kociubynskij, Stefanyk, Lepkyj prenikli svojimi prácami až do zahraničia, a do literatury svetovej priniesla tu ukrajinská svoju svojráznu, originálnu nótu“. Зацікавлення українського літературою у Франтішка Вотруби підсилювали й інші словацькі письменники. У вже згадуваних споминах Франтішек Вотруба написав: „A skoro potom prišiel Tajovského list, v ktorom sa uvádza, keď vraj podľa Hodžovej správy viem po poľsky a po ukrajinsky, mohol by som odtiaľ prebrať takú ľudovú beletriu, ktorá by bola veľmi vítaná. Áno, lenže vhodné pôvodiny bolo vtedy ťažko zháňať, ale i tak začali sa tu i tu zjavovať odrobinky z realistickéj prózy Prusa, Konopnickej, dedinských Sienkiewiczových, Tetmajera, Žeromského, Reymonta, Orkana a iných /viac potom v Slovenskom týždenníku/ a z ukrajinských /i za pomoci neskoršieho redaktora K. Rypačka, ktorý bol vtedy ešte gymnazista trápil sa bez slovníka s ukrajincinou ako ja, ale úspešnejšie/ zo Stefanyka, Lepkého a predovšetkým z Ivana Franka, ktorý Tajovského najviac zaujíma. Toho sme poznali i z jeho po poľsky písaných originálov“. І з оцих процитованих спогадів Ф. Вотруби видно, що творчість Богдана Лепкого також була у центрі уваги цього словацького популяризатора української літератури. З поетичних творів Б. Лепкого Франтішек Вотруба переклав його віршовані твори «Зелений Зелемінь» /Stesk, Ludové noviny, č. 42, 20.IV.1903, str. 4/; «Ой зацвіла синя квітка» /Pieseň, Ludové noviny, č. 54, 27.IV.1903, str. 5/. З прозових творів – оповідання «Настя» /Nasta, Hlas, V. 1903, str. 172-81/; «Дідусь» /Starček, Ludové noviny, č. 59, 29.V.1903, str. 1-2/. Це саме оповідання появилось ще раз /Slovenský domový kalendár, r. 1903, str. 36-40/. У цьому ж виданні /календарі/ опубліковано й оповідання «Скапи» „Ladové cípy“, Slovenský domový kalendár, I., č. 14 /3.X./, str. 2-3; č. 15 /10.X.1903/, str. 7-8/. У 1925 році жур-

нал „Vlast a svet“ надрукував переклад оповідання Б. Лепкого «Прикий сон» /Predtucha, Vlast a svet, III. č. 11 /22.III.1925/ та оповідання «Нездада п'ятка» „Neplatná piatka.“ Vlast a svet, III, č. 22 /7.VI.1925/. Із словацьких українців перекладацькою діяльністю Ф. Вотруби цікавився Михайло Мольнар, який видав /надрукував/ і список перекладів Франтішка Вотруби з української літератури /«Дукля», № 2/1958/, стор. 207-208/. Правда, русофільськи орієнтована, значна частина тодішньої словацької інтелігенції деколи навіть вороже ставилась до українських справ. І в цьому треба шукати причину слабого зацікавлення українською літературою у міжвоєнний період в Словаччині. Бувало, що й сам Ф. Вотруба неоднократно зустрічався з певним непорозумінням, коли перекладав українських авторів. У своїх спогадах він зазначив і так: „Keď Andrej Bacher prepísal môj preklad z Vasyľa Stefanyka a poslal ho Národným novínám, tam pri odtlačení vytreli, že je to preklad z ukrajinského textu“. Хоч треба сказати, що отак апозимає давніше коріння, наприклад, Йозеф Шкултети 5-го листопада 1899 р. у листі до професора Київського університету Т. Флоринського

пише, що для його однодумців українська література – «це ворожа махінація» /Ф. П. Погрєбенник: «Василь Стефаник у слов'янських літературах», В-во «Наукова думка», Київ-1976/. Напевно «внеском» до такого відношення були й слова Светозара Гурбана Ваянського: „Každá“ po rusnynsky „vydaná kniha – borec proti slavizmu“.

Що торкається рівня перекладу, то слід зазначити, що переклади Ф. Вотруби не визначаються високим художнім рівнем. Про причини такого стану тут вже було сказано – рівень знання української мови, багато творів було перекладено з чеських або польських джерел. Тим самим у перекладах Вотруби доходить до зсувів, до збіднення художньої картини твору.

Спостерігаємо це у перекладах поезії Богдана Лепкого. Наприклад, у віршованому творі »Зелений Зелемінь« доходить у перекладі до семантичної заміни. Віршовані рядки /Чому ж то, серце, нам/ /Не жити в парі?/ Франтішек Вотруба перекладає – /načo nám to srdce,/ /keď nie sme v pári/. З отакими випадками можна зустрітись і на інших місцях перекладу поезії Б. Лепкого.

Stesk. Bohdan Lepkyj.

Hora zelená sa
ukrýva v chmáry –
načo nám to srdce,
keď nie sme v pári.

Mine jedna chmára,
príde zas druhá –
taký život trápi
večná len túha.

Prel. V.

Pieseň. Bohdan Lepkyj.

Oh, zakvitnul modrý kvietok
žltom vo jačmeni –
kedy už, môj šuhaj drahý,
kedy vrátiš sa mi?

Oj, zakvitnul modrý kvietok,
zořala ho kosa –
navždy šťastie našej lásky,
navždy minulo sa.

Leží kvietok na pokose,
a na slncu vädne –
zabudol ma najmilejší
ta v cudzine chladne.

Prel. V.

ЗЕЛЕНИЙ ЗЕЛЕМІНЬ

Зелений Зелемінь
Ховаєсь в хмарі,
Чому ж то, серце, нам
Не жити в парі?
Мине одна хмара,
Надійде друга.
Таке життя – кара
І вічна туга.

У перекладах прозових творів Франтішек Вотруба скорочує текст і тим самим збіднює художнє навантаження, яке знаходиться у першотворі. Наявне це і у перекладі оповідання «Дідусь». Український текст: «Надворі був осінній приморозок; сільське, як тісто в діжі, розмішене болото стялося і світило брудними хрусталими. Під ногами воно ломилося і видавало легенький хруск. Панотець почув зимно і скорив, дяк собі поспішав і що третій-четвертий крок дзвонив. Так перейшли довженну вулицю, аж опинилися за школою, біля криниці». Переклад Ф. Вотруби: „Vonku bol podzimný mráz; blato, rozmiešané ako cesto, ztuhlo, ale pod nohami povoľovalo. Velebnému pánovi bola zima, teda sa ponáhľal a kostolník tiež, ktorý často zvolnil“.

Переклад часто виглядає як проста собі розповідь без художніх прийомів. Якщо Богдан Лепкий ширше змальовує або деталізує місцевість, автор перекладу цього уникає. Франтішек Вотруба намагався сюжет оповідання зовсім закомпонувати у словацьке середовище, чим

ОЙ ЗАЦВІЛА СИНЯ КВІТКА

Ой зацвіла синя квітка
У жовтім ячмені.
Та коли ж ти, мій миленький,
Вернешся до мене?
Ой зацвіла синя квітка,
На покіс упала –
Мабуть, наша добра доля
Раз на все пропала.
Лежить квітка на покосі
Та в'яне на сонці –
Забув мене мій миленький
В чужій сторононьці.

зникає притаманна для оригіналу атмосфера. Бачимо це і в цьому короткому тексті, де, наприклад, замінює українські реалії /ім'я, місце/ словацькими. Першотвір: «Ти, Гриньку, кажу до старшого сина, іди на Змійну. Рілля готова. Давно час сіяти». Переклад Ф. Вотруби: „Ty Ondrej, povedal som najstaršiemu synovi, choď na Hadienec. Je zorano, čas je zasiat žito“.

У зв'язку з тим слід особливо підкреслити те, що і у цих складних суспільно-політичних та культурних умовах, у яких знаходилась Словаччина, знайшлися люди, які пробивали шлях до пізнання української літератури. А серед українських письменників, які входили у свідомість словацького читача у той час, був і Богдан Лепкий.

Повернення його ім'я в українську літературу і у свідомість українського читача не лише на великій Україні, але і за її межами є кроком виправданим, бо без нього була б українська література не тільки не повною, але й біднішою.

Іван Яцканин

Олена Рудловчак

Йосиф Гаганець і чотири товариства закарпатських українців

*/продовження, початок див.
у «Дуклі» № 2, 1996/*

Сміливий протест архієрея проти заміни священної для русинів азбуки латиницею підбадьорив тих, що горою стояли за рідне слово, за свою національну і людську гідність. Подяку своєму єпископу вони виражали, крім іншого, в надісланих йому або публікованих у пресі адресах. Наприклад, «священство Лаборського дистрикта» на зборах, які відбулись у селі Сувів 15 лютого 1874 року, ухвалило адрес, в якому висловило подяку архієрею «за его обстаивание русской азбуки, старого календаря и Общества св. Василия Великого». ⁷⁷ «Мы крепко надеялись да надеемся, что Господь не оставит уповающих на Него – и надежда наша исполнилась, – читаємо в адресі. – Данное нашим боговдохновенным архипастырем касательно святейших наших интересов мнение не может не убедити стоящих на челе правительства лиц в том, что гонение, грозящее общему миру, не может принести пользы, а только вреда, следствия которого неисчислимы». Присутні на зборах запевняли владика, що подане ним «решительное мнение останется... одним из драгоценнейших памятников владычества Вашего Высокопревосходительства в сердцах всего угро-русского народа». ⁷⁸

На непохитність єпископа озвались голоси в пресі. Автор з Великого Липника писав: «Если все совокупимся и каждый воздвигнет голос свой, на которое ему право природою, так, как и отечественными законами дано, – и если подпираемы нашим владыкою, истинным отцем русского своего народа, соединенными силами станем защищать себя от нападений и спокойною совестью, открытым лбом в глаза врагов наших посмотрим, не верую, чтоб таким образом не преодолели их и чтоб не можно было

задержати неприятельский и враждебный, як змеинный, язык, и обуздати его... При виде таких нападений ... сердце ужасно трепещет и воспламеняется любовью тем больше к народности, обряду и мезтью неограниченно наполняется против нарушающих права наши!» І молитва неслася до Господа з уст тисячів: «О, Боже, помагай нам, бідним русинам! В тех ужасных нападениях, не отими от нас прадедов наших прекрасную речь и церковный, во всей вселенной славнейший, Тебя, Господи, столь величественно прославляющий русский обряд!» ⁷⁹

Також окремі особи висловлювали подяку єпископу. Старенький наш публіцист і твердий патріот свого народу Михайло Бескид /старший/ з Чертижного на сторінках газети «Карпат» дякував гаряче єпископу Гаганцю за захист азбуки і обряду. ⁸⁰

І міністерство відступило від свого вбивчого наміру. Це була велика перемога. Правда, народ горою стояв за збереження своїх священних традицій.

Ці та інші причини завинили, що не скликувались три роки загальні збори Товариства св. Йоанна Хрестителя. Зате владика робив все, щоб воно працювало успішно, без перебоїв. Наприклад, збільшилась кількість засідань керівного комітету, який лише у 1871 році засідав 10 разів. ⁸¹

У 1874 році відбулись восьмі загальні збори Товариства /22 вересня – 5 жовтня/. З-за відсутності голови Товариства Адольфа Добрянського на цих зборах, незважаючи на свій високий вік – вісім десятків років – головував владика, уважно слідкуючи за його ходом і висловлюючись до всіх важливих питань. У вступному слові він підкреслив, що важливі справи завинили трьохрічну перерву у скликуванні загальних зборів. Між іншим, з жалем вказав на епідемію холери, яка бушувала в цілій Угорщині, а в Пряшівській єпархії у 1873 році скосила 5811 життів, при чому боротьба з нею вимагала великих зусиль саме в рядах священства. Оглядаючи шлях Товариства від останніх загальних зборів 1871-го року, владика сказав: «Из онаго нашего собрания, в котором мы удостоверились о проспьянии нашего общественного предприятия, мы разошлись с тою сладкою надеждою, что Господь Бог, в руках котораго судьба наша, по-благословит и надале дьло рук наших,

укрепит, содержит и поднесет наше единственное для народа и отечества нашего столь благополезное благотворительное общество. И я надюсь, что сия надежда наша не была вотще. Знаю, что дѣла Общества нашего и через прошедшее трехлетнее время шли совершенно в лад, текли успешно вперед. Которое радостное обстоятельство найпаче тому должно приписать, что между членами общества, особенно же между членами нашего комитета, не оскудѣла ревная дѣятельность, взаимная братская любовь, довѣренность и согласіе, как необходимыя потребности всякаго преуспѣнія». ⁸² Звіт керівного комітету про трьохлітню діяльність Товариства підтвердив слова владики: справи Товариства розвивалися успішно. Капітал зріс на 18. 732 гульд. 99 кр., гуртожиток Алумнея працював за ухваленним планом: у 1871/72 навчальному році прийняв 48 студентів, на 1872/73 – 38, на 1873/74 – 40 студентів, на 1874/75 – 45 студентів. За 1873/74 навчальний рік Ю. Ставровський-Попрадов на підставі матеріалів, що їх видала дирекція пражської гімназії, зробив такий підсумок щодо роботи Алемнеї: в цьому році в інтернаті було 6 учнів на повній стипендії, 29 – за незначну плату, 20 отримало й квартиру в гуртожитку. зауважив при цьому, що всіх руських студентів у гімназії нараховувалося 55, ⁸³ тобто майже трьома чвертинами цих юнаків опікувалося Товариство, майже половина з них виховувалась прямо в Алумнеї.

На восьмих загальних зборах Товариства обиралося нове керівництво. Змін великих не настало. Його новий склад відповідав потребам дальшого зміцнювання основ і забезпечення перспективного розвитку Товариства, гармонійно і цілеспрямованої роботи функціонерів. Владика, мабуть, відчував, що дні його пораховані, що він востаннє керує зборами Товариства, що Товариству прийдеться підступити під удари. У 1875 році зборів не було, наприкінці цього року він відійшов у вічність, а в 1866 році вже почалося руйнування визначених засновниками засад цієї руської святині. Владика намагався відповідним складом керівництва забезпечити дальше функціонування товариства. Головою залишився Адольф Добрянський, і це наперекір тому, що підступами ужгородського владики його було відсунуто з керівництва Товариства св. Василя Великого і мадярсь-

ка преса вішала на нього найфантастичніші гріхи щодо його ставлення до інтересів держави і католицизму. Олександр Павлович, вірний соратник єпископа, який за свої заслуги був владикою іменованим членом консисторії у 1872 році, ⁸⁴ став першим замголовою Товариства; як другий світський представник другим замголовою залишився Антон Рубій, третім, замість протоієрея В. Гучкова, який помер у грудні 1871 р., став Микола Катреніч, який у попередньому виборчому періоді працював у складі керівного комітету. Головою керівного комітету залишився Віктор Ладомирський, який в предсмертний час владики став генеральним вікарієм єпархії. Жевріла навіть надія у грудях вірних русинів, що він стане й гідним свого архієрея наступником його на єпископській кафедрі. Але на цей пост політики підготували вичученика Панковича. Владика знав, що на цього свого каноніка він може в церковних, національних, громадських справах спертися завжди. Він сподівався, що Товариство в його певних руках буде непохитно стояти і набирати на силу. Секретарем замість Олександра Ройковича, який залишився членом комітету, став енергійний, близький до владики єпископський радник і катехит Варфоломій Шаш. Керівництво матеріальними справами залишилося в руках двох обраних скарбників – юриста і адвоката Товариства М. Ковалицького та апрофесора Йосифа Рубія, який був водночас свого роду хронікаром Товариства, повідомляв час від часу про діяльність Товариства у пресі. Він і ще два дальші руські професори пражської гімназії, Михайло Вальковський, який брав участь також у видавничій діяльності Товариства і певний час був вихователем в Алумнеї, та Антон Безегій, який як викладач руської мови відіграв важливу роль у формуванні національного характеру вихованців Товариства, були і залишилися членами керівного комітету. У складі його діяли й надалі юристи та представники вищого кліру і рядові душпастирі. ⁸⁵ Всі – з визначеними завданнями в працівній структурі Товариства. Виконування доручених їм завдань було під лукою строгого і принципового у цих справах архієрея.

Про принциповість владики щодо виконуваних висунутих завдань свідчив й хід загальних зборів. Отже, торкнемось ще дальшого пункту їх програми.

Нагадаємо ще, що вперше у складі присутніх на загальних зборах Товариства з'являється прізвище Ю. Ставровського /Попрадова/, якого було обрано письмоводителем зборів і перо якого в даний час збагачувало рідну літературу та публіцистику, згуртовувало русинів на боротьбу проти утиску і національної дискримінації. Діяльність його стала добрим внеском у роботу Товариства та культурно-освітніх починів владики. В його публіцистичній і літературно-художній спадщині відтворено благодатний образ владики, атмосферу його близького і ширшого оточення.

За бажанням головоючого владики на восьмих загальних зборах Товариства проведено контроль стану Стипендії Духновича, ініціатором якої виступив свого часу В. Ладомирський. Робив він це в узгодженні з владикою, який першим вніс свій вклад у фонд цієї стипендії.⁸⁶ Історія цієї акції, яка мала у конкретній роботі пов'язати два братні товариства – Пряшівське Товариство св. Йоанна Хрестителя і Ужгородське Товариство св. Василя Великого, що особливо гаряче бажав владика, – повністю не розкрита, тому присвяtimo їй трохи уваги.

Вперше було підняте питання Стипендії Духновича ще на третіх загальних зборах Товариства у рік смерті Будителя /1865/. Розглядалася ця пропозиція на четвертих загальних зборах Товариства /12 серпня 1866 р./, проєкт його було ухвалено наступного року, на п'ятих загальних зборах /5 – 17 вересня 1867 р./.⁸⁷ Ладомирський пропонував розпочати також збір пожертв на пам'ятник Духновичу. Хоч його пропозиція було ухвалено, проте увагу було зосереджено на стипендію, а про пам'ятник забуло. Стипендію було розраховано на «одного, хорошими дарованиями отличившегося и себя высшим наукам посвятившего русскаго молодца»⁸⁸, «юношу, отличающегося изучением русскаго языка и ... словесности русскою».⁸⁹ Фонд стипендії мав укластися з пожертв. Ладомирському було доручено оголосити цю акцію і реалізувати збір пожертв на стипендію, повідомити про цю справу редакції львівського «Слова» і ужгородського «Света», просити їх опублікувати у своїх газетах інформацію про стипендію і заклик до пожертв на цю ціль. Газета «Свет» з натхненням прийняла це повідомлення Товариства, зробила багато для пропагування стипендії Духновича,

в її редакцію поступали внески у фонд стипендії, на її сторінках друкувалися списки жертводавців, які особливо довгими були у 1868 – 1869 роках. Водночас було доручено Ладомирському і Рубію поінформувати керівництво Товариства св. Василя Великого про стипендію і запросити Товариство до співпраці. Ще в тому ж році на других загальних зборах Товариства св. Василя Великого /19 вересня – 1 жовтня 1867 р./ пропозицію Товариства св. Йоанна Хрестителя було прийнято й ухвалено з тою умовою, «чтобы та стипендия... выдавалась не лише прашевским, но учащемуся на любом месте, ибо и незабвенный Батько наш Духнович любил не только прашевских молодцев, но всех и во всей Венгрии находящихся русских детей»⁹⁰. Було також в Мукачівській єпархії розпочато збір пожертв, на самих зборах був підписаний на стипендію Духновича 51 гульден. Руська громадськість не тільки Угорщини, а й Галичини відгукнулася на цей заклик, відносно значна кількість людей, – передусім священники, учителі, студенти, службовці, але й громади, собори, – внесли свою лепту у стипендійний фонд.⁹¹

На шостих зборах Товариства св. Йоанна Хрестителя /18/ 30 липня 1868 р./ Ладомирський міг вже подати звіт про те, що в обох єпархіях зібрано 300 гульденів, пожертви, хоч повільно, проте постійно прибувають.⁹² Товариство св. Василя Великого подарувало прашівському товариству 300 портретів Духновича, прибуток з яких мав поступити у фонд Стипендії Духновича.⁹³ Непродані портрети було запропоновано роздати школам Пряшівської єпархії, щоб і таким шляхом зберігалася пам'ять Будителя. На 13-му і на 14-му засіданнях комітету Товариства св. Василя Великого, які відбулися весною 1868 року, було констатовано, що зібрано вже 100 гульденів на Стипендію Духновича і було постановлено гроші надіслати в Пряшів Товариству св. Йоанна Хрестителя з тим, щоб воно диспонувало ними, але пам'ятало на умову Товариства.⁹⁴

Що зробилося з цими грошми, невідомо. Очевидно, вони все-таки залишилися в Ужгороді, бо згодом до цього питання знову поверталось керівництво двох Товариств. Зненацька, однак, інтерес до Стипендії Духновича затінула нова всенародна акція. Товариство св. Василя Великого у 1869 році приступило до бу-

дування Руського народного дому, виголосило всенародну збірку на цю народну споруду і викликало серед русинів Угорщини нове піднесення. Вся увага руської громадськості зосередилась на цю акцію, про Стипендію Духновича на певний час забулося.

Коли ужгородський єпископ стер Руський народний дім з лица землі і й дух його розсіяв по вселенній, схопилась публіка супущень щодо Стипендії Духновича. Стала появлятися у пресі статті на цю тему, ставилися питання: де Стипендія Духновича? Кореспондент газети «Карпат» у 1874 році писав: «... светлая мысль увековечити память покойного нашего первого деятеля на поприще литературном «батяка Духновича» учреждением стипендии его имени, хотя и блистательным успехом не увенчалась, но все-таки, благодаря тогдашней живейшей ревности нашей братии, кое-какие результаты проявила, так что собралось на цель стипендии выше 100 гульденов. Теперь мы ничего не знаем о тех деньгах: в чьих они руках? кто манипулирует ими? сколько капитала и сколько прибыли с отсотков? – Не было бы вредно из сего учереда хоть на сапоги уделить одному ученику унгарской гимназии и одному Пряшевской, отличившимся в науке русской грамматики и словесности», – нагадав автор /П. Д./ вже не без іронії.⁹⁵

У зв'язку з підготовкою у 1873 році до загальних зборів Товариства св. Василя Великого було висунуто громадськістю як першорядне завдання, поряд з впорядкуванням справи Народного дому, завершення і введення в життя Стипендії Духновича⁹⁶. Між тим Товариство св. Йоанна Хрестителя вже у 1871 році на своїх загальних зборах підняло це питання і поставило перед своїм керівним комітетом завдання завершити акцію, зрозуміло, у співробітництві з братнім ужгородським Товариством. Але, як відомо, ужгородське товариство потрапило під удари грізного свого владика, у 1871 році вступило у трагічний період своєї історії – руйнування організації і її здобутків, то й справу Стипендії Духновича було заморожено. І зараз, коли на восьмих загальних зборах Товариства св. Йоанна Хрестителя В. Ладомирський мав подати звіт про стан Стипендії Духновича, бо владика вимагав точного підсумування акції, відповідальний за це завдання міг лише заявити, що: «про

расстроенные дела Общества св. Василия Великого в Унгаре с этим обществом по этому делу нельзя было вступить в сообщение». Ладомирський запропонував, щоб обидва товариства «собранный у себя капитал отдельно, по своему благорассуждению манипуловали». Цю пропозицію було прийнято з тим, «чтобы управляющий комитет уведомил Общество св. Василия Великого о сем решении, чтоб и оно на своем общем собрании объявило состояние этой стипендии и свое намерение по этому делу».⁹⁷ Можна гадати, що з боку Товариства св. Йоанна Хрестителя цю постанову було виконано, проте ні в 1873, ні в 1874 роках на загальних зборах Товариства св. Василя Великого, як про це свідчать відповідні опубліковані протоколи, про Стипендію Духновича не згадувалось,⁹⁸ бо вирішувались на цих зборах питання життя і смерті Товариства. Є, однак, дані про те, що фонд цієї стипендії залишився розділеним у веденні двох товариств.^{98a} Але конкретних даних про її дальшу історію в нас немає. Живі свідки твердять, що ця стипендія Товариством св. Йоанна Хрестителя видавалася ще й у 30-их роках нашого століття.

Нагадаємо, що у 1874 році на згаданих загальних зборах Товариства Йоанна Хрестителя було прийнято теж важливу постанову щодо стипендій з окремих фондаций. Для випускників Алумнеї у світлі цієї постанови за бажанням фундаторів могли видаватися стипендії також на навчання у вищих учбових закладах. Цим поширювалось охоплення руської студентської молоді допомогою Товариства, що було дуже потрібним у даний час.

У програмі освітньої діяльності єпископа Гаганця на всіх етапах його просвітительського шляху важливе місце займала видавнича справа. Його гарячим прагненням було дати народу чим більше доброї, популярної книги, яка б стала невід'ємним супутником його життя. Поки жив Духнович, видавничі плани реалізував він. Після його смерті прийшлося єпископу Гаганцю шукати нових співробітників на цьому полі. Він став втягувати у видавничу діяльність Товариство св. Йоанна Хрестителя і знайшов активних співпрацівників серед функціонерів Товариства, передусім щодо авторської роботи. Йшлося перш за все про випуск молитовників і шкільних підручників. Оскільки в Мукачівській єпархії

в даний час взагалі не видавались молитовники, а потреба їх в народі зростала, у другій половині 60-их років єпископ Гаганець сприяв дальшому випуску молитовника «Хлеб души» і ще одного невеликого молитвослова.⁹⁹ Після безуспішних звернень до керівництва Мукачівської єпархії у справі випуску катехізису для початкових шкіл, коли навіть відповіді прясівський владика не отримав на свою пропозицію, він вирішив місцевими силами укласти і видати цю потрібну для народу книгу.¹⁰⁰ Автором її став член керівництва Товариства св. Іоанна Хрестителя Олександр Ройкович, і книга «Малый катихизис» вийшла у Будині у 1870 році тиражем у 10.000 примірників. Можна гадати, що Товариство була його видавцем. Було теж заплановано видати такі підручники: «Географія», «Історія отечественная», або «Історія малярського государства», «Історія натуральная». Автор «Історії малярського государства» Михайло Вальковський здав рукопис підручника у 1870 р., в тому ж році були готові теж дальші рукописи. Очевидно, справу їх випуску передав владика Товариству, бо воно у 1870 році звернулося до керівництва Товариства св. Василя Великого в Ужгород з пропозицією спільними силами двох товариств укладати підручники і видавати їх на кошти Ужгородського товариства,¹⁰¹ яке було призвано забезпечувати літературу для народу. При цьому прясівське товариство подало комітету Товариства св. Василя Великого рукопис Вальковського для опублікування.¹⁰² Оскільки цю прясівську пропозицію не було реалізовано, і комітет Товариства св. Василя Великого рукопис Михайла Вальковського відмовився друкувати,¹⁰³ очевидно, Товариству св. Іоанна Хрестителя прийшлося взяти на себе й певні видавничі обов'язки. Прясівські видання кінця 60-их і початку 70-их років не збереглись, маємо про них лише дані тогочасної преси, але на користь нашого припущення можна навести й такий факт: друге видання згадуваної ініційованої свого часу владикою Гаганцем «Історії Угорщини» Михайла Вальковського, яке вийшло у 1880 році і яке бачив та описав Йосиф Шелепець¹⁰⁴, побачило світ під вивіскою Товариства св. Іоанна Хрестителя, то повним правом можна твердити, що видавцем також першого видання, яке вийшло на початку 70-их років, було воно. Не

погодилося Товариство св. Василя Великого реалізувати також запропонований для видання рукопис згадуваного підручника «Історія натуральная», доля якого нам невідома. А підручник землепису вийшов під такою назвою: «Малая всеобщая география или короткое описание всех частей свята, в особенности же Королевства Угорскаго, для употребления в народных школах. Составил А. Ройкович, законоучитель при гимназии Пряшевской. Будин. 1871. /НСт, 1872, № 23, с. 94/.

З публікацій товариства часів владики Гаганця збереглося лише одне видання – вже згадуваний «Отчет о двьнадцатилетней дьятельности /1862-1874/ общества «Св. Іоанна Крестителя и Предтечи» в Пряшевь. Издан комитетом того же общества»¹⁰⁵. На восьми загальних зборах Товариства владика з радістю прийняв звіт Йосифа Рубія про те, що ця ним укладена книга вже друкується і має побачити світ до кінця 1874 року.¹⁰⁶ Публікація містить історію Товариства, тому її місцеві патріоти берегли, і вона пережила більше століття. Її ще у 40 – 50-их роках нашого століття можна було зустріти у багатьох українських сім'ях Пряшівщини. Можна гадати, що ідея про її видання належить єпископу Гаганцеві, бо в останні роки життя він з особливою старанністю дбав про збереження для нащадків ним і його сучасниками публікованого. Владика усвідомлював, що після його смерті Товариство може бути підпорядковане руйнуванню, а укладена Рубієм книжечка донесла потомкам правду про історію цієї організації та її Алумнеї. Бо треба знати, що автори, які писали про Товариство після смерті єпископа Гаганця, в умовах Угорщини не сміли розкрити його первісне, істинне обличчя.¹⁰⁷

В останні роки свого життя єпископ Гаганець намагався на важливі пости національної боротьби поставити сильні особистості, сподіваючись, що вони і після його смерті будуть стояти на визначених ним позиціях, будуть захищати народні інтереси. З такою настановою, як вже було згадано, він сприяв сформуванню керівництва Товариства у 1874 році. Влітку 1874 року владика подбав про те, щоб найближчий у той час його співробітник Олександр Ройкович, тоді соборний канонік і прясівський приходник, був обраний духовенством Прясівської єпархії членом жупного шкільного сена-

ту, де міг захищати справу народної освіти русинів.¹⁰⁸

Особливою заслугою владики можна вважати членство сільських громад у Товаристві, активізацію широкого загалу щодо безпосередньої участі в будівництві товариства. Акція допомоги сільським громадам позикою з фонду Товариства для викупу сіл з пазурів поміщиків, метою якою було сприяння економічному і культурному розвитку села, не могла теж обійтись без причетності до неї владики. Адже рух за звільнення села від влади поміщиків ініціювало й очолило патріотичне священицтво при допомозі руської світської інтелігенції, службовців адміністративного апарату. Особливо багато було зроблено у цій справі на Спиші, де владики часто бував і де мав особливий вплив на діяльність душпастирів. Ця матеріальна допомога селам мала велике значення, хоча вона інтенсивно реалізувалась передусім за часів Духновича. Своєю позикою, переважно безпроцентною, Товариство деякі села спасло від розорення, яке загрожувало їм у випадку веспроможності виплатити до строку становлену договором про викуп сплатку поміщику. Останньому у такому разі припала вже й заплачена сума. Наприклад Легнава, маючи всього 470 душ населення, на початку 60-их років взяла на себе борг у 20.000 гульденів, щоб розрахуватись з поміщиком. Не маючи сил сплатити цей борг, прямувала до катастрофи. Оперативно відпущена селу позика Товариства у 3810 гульденів захоронила його від розорення.¹⁰⁹

Щодо уявлення керівників Товариства, перш за все єпископа Гаганця, про цю допомогу можна навести як приклад село Камйонку, яке у цей час швидко і всебічно розвивалось. Отримавши від Товариства у 1863 році 1400 зол. австрійських¹¹⁰, воно «выкупилося ... от бывших помѣщиков и патронов своих, выплатив послѣднюю рату и сдѣлався таким способом единственным владѣльцем цѣлой области...» – читаємо в кореспонденції Григорія Бескида. На базі дальшого економічного зростання село у половині 70-х років вже було спроможним поширювати свій «хотар». Воно «сдѣлало большую покупку в помѣщика в В. Липнику... на 44.000 гульденов», – продовжує кореспондент. Жителі Камйонки «идут вперед на поприщ матеріального благобыта. Да поможет им Бог сдѣлати подобно и на поприщ просвѣщенности и

образования. Можно надѣяться, что с временем вмѣсто двух учителей будут в сосгоянї держати чѣтырех хороших учителей»¹¹¹ /розб. наша. – О.Р./.

За такий шлях розвитку руських сіл Пряшівщини боролось Товариство на чолі з єп. Гаганцем і Духновичем, з такими сподіваннями всебічного їх розквіту воно відпускало позику селам.

Ще одне пряшівське товариство нагадує про єпископа Гаганця, хоча він міг бути причетним до нього лише через посередництво своїх близьких співробітників. Кількома словами торкнемось цієї справи. Наприкінці 60-их років минулого століття пряшівська слов'янська молодь давала про себе знати своєю активною товариською діяльністю. У 1868 році було у Пряшеві засновано словацько-сербсько-руське товариство, у якому особливо активно працювала українська молодь. На багатолюдних зборах, які відбулись 17 грудня 1868 року у «Чорному Орлі», у керівництво цієї організації були з русинів обрані: дяк кафедрального храму і учитель, літератор Михайло Бескид мол. /письмоводитель/, секретар єпископа Михайло Молчан /скарбник/, А. Ладомирський /бібліотекар/, Зима, Янкура, студенти гімназії, очевидно, вихованці Алумнеї /члени правління/. На цих зборах привітав товариство найближчий помічник єпископа, канонік Віктор Ладомирський, який своєю громадською діяльністю завжди узгоджував з владикою і своєю особою реперентував єпархію. Можна гадати, що також в цьому разі він був присутній і виступив на зборах з ухвалою свого архієрея, якому, напевно, була по серцю товариська активність молоді. В. Ладомирський своєю підтримкою засвідчив позитивне ставлення єпархії до її почину. Слов'янська молодь Пряшева мала також співацький гурток і досить славний як на той час хор, який складався з словацьких, сербських, хорватських, руських студентів і художнім консультантом якого був відомий тоді музикант, знавець хорової справи, вже згадуваний архіварій, а згодом секретар єпископа, Йоанн Артим. Також він без згоди єпископа не міг проводити таку діяльність. Очевидно, вихованці Алумнеї становили значну частину хору¹¹², адже у ті часи діяв також при кафедральному храмі молодіжний хор.

Невотмною роботою діячів Пряшівщини на чолі з владикою, передусім успіхами Товариства святого Йоанна Хрестите-

ля, Пряшів у 60-их роках минулого століття заслужив почесну назву «Воскреситель Угорской Руси».¹¹³ Діяння прашівського архієрея часто згадуються у тогочасній пресі. Повагою, подивом, бажанням допоготи звершенню його ініціатив, обіцянкою активної участі у їх реалізації позначені статті про нього. Пишуть, правда, і лесники про владу. Але не важко розпізнати кукіль від зерна в цих матеріалах. Славовслов'я владика не любив. «Всьми силами и охотным сердцем змагається злому запобігти, а доброму дати закоренитись,» – залишив про єпископа Гаганця влучну характеристику його щирий поклонник і співробітник Григорій Бескид, продовжуючи, – сам нападає овцы свои и где лишь может и дастся что успешного завести, не жалує он трудов своих».¹¹⁴ «Ангелом хранителем церкви и народности русской» назвав його О. Духнович.¹¹⁵ «Народное братолюбие и крепкий союз» проповідував і будував владика, вважаючи, що на ньому зведе його рідний народ свою майбутність.¹¹⁶

Останню виголошену на ґрунті Товариства св. Йоанна Хрестителя промову, якою владика заключив останні керовані ним загальні збори /1874/, він закінчив словами: «В надежду, что Господь Бог сподобит всегда больше и больше наслаждаться плодами трудов и общенародного жертвоприношения в пользу нашего заведения... объявляю искреннее желание: да процветает наше Общество!»¹¹⁷ В цих словах була і надія, і мольба до Вседержителя, і наказ-заповіт для тих, що їм дісталось кермо Товариства після смерті його засновника. Але не сталося, так, як цього бажав владика і бажали його співробітники. Не радість і задоволення викликала доля Товариства після смерті владика Гаганця, скоріш це був смуток і жаль, що відчували патріоти, бачачи те, що коїлося в ньому і що звершалося над ним.

Ще не встигли закоренитись квіти на могилі єпископа Гаганця, вже наступником його /Микола Товт, 1833-1876-1882/ повернуто було крокування Товариства св. Йоанна Хрестителя у протилежний первісній орієнтації напрям. З вишки служіння власному народу, якому належало повернути борг за його «жертвоприношення», за потом і кров'ю здобуті крейцарі, покладені на олтар народної споруди, Товариство було низведене на позиції сприяння асиміляції цьо-

го народу. Процес «перелицювання» і «перебудування» Товариства торкнувся всіх сторін його буття: структури, керування, функціонування, компетенцій, які часом, особливо за єпископа Йоанна Валія /1837-1883-1911/, були низведені на нульовий ступінь /цей владика прислав Товариство на 26 років/, Алумені, її виховної системи і мети.¹¹⁸ Вся влада над Товариством, його майном і долею перейшла у руки єпископів. Оскільки наступники єпископа Гаганця були зряддям угорської офіційної шовіністичної політики, вони й Товариство повели по цьому шляху. Як виключно релігійна організація, якою Товариство стало у 1877 році старанням єпископа Товта, за переробленим Статутом воно подавало матеріальну допомогу вже не «руським ученикам», як це було у світлі первісного Статуту, але «греко-католицьким бідним юнакам», стараючись /лише/ про їх «духовно-моральне й інтелектуальне виховання» з метою, «щоб вони стали вірними і послухними синами цієї єпархії та нашої мадярської держави, її корисними громадянами», випустивши національний аспект у вихованні, вірність та корисність власному народу. До речі, Товариство отримало й мадярську назву.¹¹⁹

Ламалися традиції, руйнувалося важким трудом побудоване на користь народу. Однак плоди засіяного поколінням народних будителів не далися легко викорчувати, хоч сипалися на це великі гроші і роздавалися й високі посади та нагороди ласим на кар'єру ренегатам. Ззовні здавалося, що процес руйнування «старого» й насадження «нового» йде без перешкод. Але громадське око, що його обудила доба Й. Гаганця, прищепивши йому почуття відповідальності за народну справу, кмітливо і пильно слідувало за подіями у Товаристві, особливо в його виховному закладі. Безперервно поступали у касу Товариства членські внески, росла кількість членів – засновників, доповнювалися фонди вже існуючих стипендійних фондаций, голосилися нові меценати, засновувалися нові фундації. Показово, що дехто з фундаторів ставили вимогу видавати стипендію з заснованої фундації лише юнакам, що добре володіють рідною руською мовою. Керівні органи Товариства руйнувалися, всередині його організму йшла праця по його перелицюванню, але знизу вливалися нові притоки в його організм. Знаменно, що вже на початку нашого століття

Корнелій Добрянський, брат засновника Товариства і його першого голови Адольфа Добрянського, вніс у фонд організації одну з найбільших надаций – фундацію у 25.000 корон¹²⁰. Ніби тим хотів нагадати про засновників про славі роки історії Товариства, може, й про той вклад, що внесла його у скарбницю Товариства родина Добрянських.¹²¹

Не легко і не просто було перефарбувати й руських юнаків у гуртожитку. Хоч як прибудовувався і перебудовувався будинок Алумнеї, хоч як модернізувалося раніш скромне життя в ньому і зростав комфорт /грошей було досить для цього/, хоч які сильні особистості призначалися владиками на посаду вихователів у цьому виховному закладі, значна частина вихованців не піддавалася мадяризації. Запалена поколінням владики Гаганця руська кров не переставала бурлити в жилах молоді, не вдавалось приспати її національне почуття і відірвати від рідного ґрунту. Це довели 20 – 30-і роки нашого століття в історії Товариства. Шкода, що вони поки мало вивчені.

Все це затримувало процес «перебудовання» Товариства і взагалі єпархії. Єпископ Товт був змушений ще оглядатися на спадок свого попередника. Ані єпископ Валій не мав вільної руки. Хоч він невпинно вів Товариство до ліквідації, проте не осмілився насильно укласти його в могилу. А коли після 26-річного приспавання верховного органу і працівого комітету Товариства скликав у 1911 році загальні збори, щоб «за законом», за буквами Статуту і «голосом народу» зліквідувати небажану організацію, натрапив на опір, якого він не сподівався. Громада твердо заявила: **НІ! ТАКОМУ НЕ БУТИ! ТОВАРИСТВО НЕ ДАМО! ВОНО НАШЕ! ПОВИННО ЖИТИ! І БУДЕ ВОЛЕЮ НАРОДУ ЖИТИ!** І залишилося воно жити.¹²²

Може, єпископу Валію згодом і вдалося б зруйнувати Товариство /щоправда, він потерпів фіаско з подібною спробою також щодо Товариства св. Василя Великого, про що є згадка нижче/, коли б не раптова смерть, яка вирвала архієрейське жезло з його рук /1911/.

Товариство св. Йоанна Хрестителя волею народу, який репрезентували на зборах делегати, було захоронено. Їх голос був голосом доби єпископа Гаганця, смерть якого відмежовує національно-відродженецький період історії русинів-українців Пряшівщини від періоду зміц-

нювання їх всебічного гноблення за офіційною програмою асиміляції неугорських народів Угорщини, реалізацію якої взяли на себе три наступні за єпископом Гаганцем архієреї Пряшівської єпархії. З них останній – Степан Новак /1879-1913-1918¹²³/ довів до крайнього руйнування ознаки національної ідентичності нашого населення, гіркі та смертоносні плоди якого отруюють також нашу сучасність.

Примітки

- 77 К, 1874, № 18, с. 4.
- 78 Там же, с. 3.
- 79 Приватное письмо из спишских сторон. Великий Липник, 6 марта 1874. Підпис: Твой брат Петр Иванович. – К, 1874, № 10, с. 3.
- 80 К, 1874, № 20, с. 3 – 4. Бескид, між іншим, писав: Кюлись «никому не приходило в гадку правила Восточной церкви, святы или народный староб кырлицу на руб повертати. Теперь же... хотьли нам весь сии драгоценныя сокровища отняти и нас как бы обезобразити. Но наши мы и тут могущественную подпору в нашем епископъ, Его Превосх. Кир Юсифъ, юторый могучим своим влиянием заставил чужих не вмьшиватися в столь важныя дьла и юторому от округа Лабборського, представляющаго 10.778 жителей русских, благодарственный адрес с подписями на днях перепослался, и, як слышно, и от прочих соборов такого рода адресы послатися имьют. Чертизна, 9 /21 мая 1874*/.
- 81 Отчет, с. 11
- 82 П. Д. Пряшев, 23 сент. /5 окт. 1874. – К, 1874, № 42, с. 2 – 3.
- 83 К, 1874, № 31, с. 3. Є дані про те, що існувала також фундація Йосифа Гаганця, з якої, крім стипендій, студентам, які харчувались в Алумнеї, також після смерті владики, на свято св. Йосифа подавалось погошення. – Az eperjesi bg. hitv. ev. kegyeleti colligium irtesztuje az 1887/1888 iskolai ivrtul. Eperjes, 1888, с. 89
- 84 НСт, 1872, № 8, с. 4.
- 85 К, 1874, № 42, с. 2 – 3.
- 86 КС 1, розділ «Документи, фотографії», непагінована сторінка.
- 87 Ст, 1867, № 12, с. 2 – 3.
- 88 КС 1, с. 32 – 33.

- 89 Лист Товариства св. Йоанна Хрестителя до Товариства св. Василя Великого у справі спільного створення стипендії Духновича, укладений В. Ладомирським і Й. Рубєм, зачитаний на других загальних зборах Товариства св. Василя Великого. – Ст, 1867, № 21-23.
- 90 Там же.
- 91 Збрано у Самборі значну суму /Ст, 1868, № 7, с. 4/, «Общество Годермарк», Свидницький собор /Ст, 1868, № 10, с. 4/, громада Ольшавиця, собор Бардівський, громада Ладомирівська /Ст, 1868, № 44, с. 4/, церковний округ Меджилабірський /Ст, 1868, № 26, с. 4/ та дальші десятки громади внесли свої пожертви у фонд стипендії Духновича. На Маювиці і на Спиші старости сіл /Камйонка/ та інші світські особи були жертводателями.
- 92 Ст, 1868, № 3, с. 1.
- 93 КС 1, с. 32; Ст, 1868, № 1, с. 1 /Протокол 10-го засідання комітету Тов. св. Вас. Вел./; Ст, 1868, № 6, с. 3 /Протокол 11-го засідання комітету Тов. св. Вас. Вел./.
- 94 Ст, 1868, № 16, с. 2; Ст, 1868, № 21, с. 3.
- 95 К, 1874, № 18, с. 3. П. Д. Из села.
- 96 К, 1874, № 11, с. 4.
- 97 К, 1874, № 42, с. 2-3. П. Д. Пряшев, 23 сент. /5 окт. 1874.
- 98 К, 1873, № 14, 15. /Протокол 8-их загальних зборів Тов. св. Вас. Вел., 19.IX – 1.X.1873/; К, 1874, № 51, с. 3. /Протокол 9-их заг. зборів Тов. св. Вас. Вел. 26/14. XI.1874/.
- 98a Az eperjesi egyházmegyeyi gúrug szert. katholikusk nappiskolák iynknyve. 1878. Eperjes, 1878, с. 213. Там же повідомлялось, що у припівському фондї Стипендії Духновича є вже 485 форинтів 45 крайц., стипендія буде видаватись, коли збереться 1000 форинтів
- 99 Ст, 1870, № 47, с. 380.
- 100 Там же, с. 381.
- 101 Там же.
- 102 НСт, 1871, № 1, с. 3-4. /Протоколи 32-го і 33-го засіданнь комітету Тов. св. Вас. Вел. 19. XI – 1. XII 1870 року; 21.I /2. II 1871 р./.
- 103 НСт, 1871, № 34, с. 137. /Протокол 34-го засідання Комітету Товариства св. Вас. вел. 8/20. IV. 1871 р./
- 104 Йосиф Шелепец. Михайло Вальковський. – Нове життя від 22 червня 1990, № 23, с. 5.
- 105 Будапешт, в Университетской типографі, 1875, 48 с.
- 106 Позитивну рецензію з оцінкою діяльності Товариства опублікував «Жарпат» /1875, № 21, с. 3/.
- 107 Деться передусім про роботи Миколи Руснака. Головна з них: Ker. sz. J6nosyrl nevezett eperjesi gur. kath. t6p- is nevelintizet. Eperjes, 1907.
- 108 К, 1874, № 39, с. 4.
- 109 Ст, 1870, № 45, с. 464 – 466. М. Ричалка наводить 4.300 австр. золотих. Див.: М. Ричалка. Соціальні і педагогічні аспекти «Общества св. Йоанна Хрестителя і Предтечи». – КС 1, с. 48 – 53.
- 110 М. Ричалка, цит. робота, там же.
- 111 К, 1875, № 23, с. 4.
- 112 Ст, 1868, № 50, с. 3.
- 113 В, 1862, № 117, с. 465 – 466.
- 114 В, 1862, № 127, с. 56 – 57. З-над Попрада. Підпис: Григорій Бескид. Рускій прижидник
- 115 С, 1862, № 92, с. 357.
- 116 Пастирське новорічне послання єпископа Гаганця від 1-го січня 1850 року. В кн.: Олександр Духнович. Матеріали наукової конференції. Припів, с. 194.
- 117 К, 1874, № 42, с. 3.
- 118 Є відомості про те, що у 1877 році Алумея була безпосередньо підпорядкована єпахрї. Газета «Наука»/1911, № 8, с. 6 – 7/ писала: «Общество Йоанна Хрестителя управляло ділами інтерната, от 1877 року єпархїальна власть взяла інтернат под свою опеку».
- 119 Az eperjesi gúrug szertart6su katholikusk egyházmegyeyi tanuly if6s6got seg6lyz6 Keresztelc sz. J6nosyrl szmzett egyh6zi t6rsulat.
- 120 Felvid6k, 1911, № 6, с. 1 – 3.
- 121 При кладенні основ Товариства брати Добрянські Адольф і Корнелій, сім'я Адольфа Добрянського, як члени-фундатори і рядові члени, внесли у фонд Товариства 715 крон, що на той час була значна сума.
- 122 Felvid6k, 1911, № 6, с. 1 – 3.
- 123 Ця дата в різних роботах подається по-різному: 1919, 1920.

Розлуки, виїзди і повернення Йосифа Сірки

До 60-ліття від народження

З Пряшівщини вийшло чимало людей, які сьогодні займають визначні посади в університетах, наукових установах, підприємствах і організаціях багатьох країн світу. Адаптувавшись в новому середовищі, майже всі вони порвали взаємини з рідним краєм або обмежують їх лише на вузьке коло родинних зв'язків. Цього не скажеш про визначного славіста **Йосифа Сірку**, який покинув рідний край в шістдесят восьмому, але ніколи зв'язків з ним не порвав, а, навпаки, і в ті найважчі роки тоталітарного режиму писав про Пряшівщину в закордонній пресі, виступав по радіо і навіть окремі книжки видавав про українську літературу південних лемків. Рискуючи довірчим ув'язненням, він ще в умовах брежневського «застою» завозив в Україну «заборонену» літературу та матеріальну допомогу українським дисидентам. Коли після листопада 1989 р. і в Чехо-Словаччині подув вітер свободи й демократії, Йосиф Сірка одним з перших відвідав свою батьківщину. До рідного краю він майже ніколи не приїжджав з порожніми руками. Привозив комп'ютери, факси, гуманітарну та фінансову допомогу не лише на Пряшівщину, але й у сусідню Закарпатську Україну.

Життя Йосифа Сірки ніколи не було легким і безпроблемним, та він завжди залишався чесною, працьовитою, мудрою і життєрадісною людиною, справжнім патріотом не лише вузької Пряшівщини, але й України в широкому розумінні. Належність закарпатських русинів до українського народу була і є для нього вихідною аксіомою національної свідомості. Любов до батьківщини він проявляв не словами, а конкретними діями, хоч і по сей день за свою безкорисну допомогу не дочекався від офіційних чинників хоча би моральної оцінки. І Київ, і Ужгород, і Пряшів забувають про немалий внесок Йосифа Сірки в справу розбудови Української держави. По суті, вони і не знають його, бо цей внесок був здебільшого анонімним. Та і найбільші битви виграють не полководці й генерали, а анонімні бійці. А доцент Зігнєвського та Українського Вільного Університету в Мюнхені Й. Сірка є одним з отаких анонімних героїв. Тож поди-

вімся на його життєвий та творчий шлях з нагоди його круглого ювілею.

Йосиф Сірка народився 29 жовтня 1936 р. в с. Убля Гуменського окр. в селянській сім'ї. Його босонего дитинство нічим не відрізнялося від дитинства інших ровесників. Пастух гусок, овець, корів. Життя на лоні прекрасної карпатської природи. Мадярська окупація Снинщини та навчання незрозумілою мовою в мадярській школі. Назавжди запам'яталося дев'ятирічному хлопцеві визволення села радянськими військами 1945 року. Закінчивши горожанську школу в рідному селі, він поступив у гуменську Російську гімназію, а після її реорганізації перейшов у снинську Одиннадцятирічну середню школу з українською мовою навчання, яку закінчив у 1955 році і подався на навчання у Київський Педагогічний інститут ім. Горького (нимі Драгоманова). П'ятирічне навчання в столиці України дало йому не лише солідні основи з українознавчих та педагогічних дисциплін, але дозволило йому ближче пізнати справжню радянську дійсність. Реальна дійсність була діаметрально іншою, ніж та, про яку його вчили в школі: соціальна нерівність, русифікація під гаслом інтернаціоналізму, всюди – сутня рука органів КДБ, розходження теорії з практикою – все це він бачив на кожному кроці. Та все ж таки у 1960 р. додому повернувся свідомим українцем із солідними знаннями рідної мови і літератури.

Спочатку працював в українському відділі Словацького педагогічного видавництва у Пряшеві, потім – в редакції журналу «Дружно вперед». Їздив по селах, писав нариси про простих людей, (здебільшого під криптонімами та псевдонімами Пелехатий, А. Остап, А. Границя). Його нариси серед

читачів користалися великою популярністю, тому що це не були трафаретні, тобто чорно-білі журнальні портрети, якими рясніла тогочасна публіцистика, а багатокольорові художні твори, в основі яких була правда. В 1965 р. Іван Мацинський залучив ім'я молодого письменника до антології художньої літератури українців Пряшівщини «Розмова сторіч».

«Весну» 1968 р. Йосиф прийняв із захопленням, щиро вірячи, що майбутнє дюдства за соціалізмом, який можна і потрібно «виліпшити», дати йому «людське обличчя». Як інспектор культури крайового національного комітету та публіцист, він був у постійному зв'язку з населенням, але й з керівними працівниками тогочасного «процесу відродження». В той час він закінчив курси у вищій партійній школі в Празі. Зустрічався з президентом Людвіком Свободою; з Олександром Дубчеком був на «ти», добрих друзів мав у колах тодішніх празьких та братиславських письменників, публіцистів; допомагає організувати мітинги і знамениті свідницькі Свята. В умовах загальної «відлиги» нав'язав співпрацю з українською еміграцією на Заході.

Окупація Чехо-Словаччини військами Варшавського договору 21 серпня 1968 року застала його в туристичній подорожі в Італії. Він знав, що повернення додому для нього немає, тому вирішив залишитися в еміграції.

Не було це просте рішення: на Пряшівщині він залишив сім'ю, друзів, постійну роботу, квартиру, бібліотеку. На Заході в нього не було нічого, бо з дому він вирушив з однією валізкою. Та все ж таки він обрав свободу, твердо вирішивши словом і пером боротися з тоталітарною системою.

Разом з Іваном Гватем Йосиф Сірка був першим журналістом, що після 21 серпня 1968 р. в західній українській пресі публікував статті про події в Чехо-Словаччині. Часто виступав і на хвилях радіо «Свобода» та «Вільна Європа». Зокрема популярними були серія його *«Листів чехо-словацького емігранта»* про найновіші події під радянською окупацією. Таких листів він написав понад п'ятнадцять. Кілька з них було перекладено й передано по ефіру чеською, словацькою та навіть угорською мовами. На основі цих листів українська редакція радіо «Свобода» у Мюнхені запросила Й. Сірку на постійну співпрацю. В мюнхенській редакції радіо «Свобода» він пробув одинадцять місяців. Щоб не пошкодити рідним дома,

в ефір він виходив і статті публікував здебільшого анонімно, або під прибраними псевдонімами: «Виблик», «Андрієнко», «Коваленко», пізніше «Анна Білик» та ін. Його статті і радіопередачі користалися немалою популярністю. Перед Й. Сіркою відкривалася кар'єра успішного публіциста, пов'язана із солідним матеріальним забезпеченням, бо зарплата у «Свободі», фінансованій конгресом США, була немалою.

Та непосидюча вдача Й. Сірки не дозволила йому довго залишатися на одному місці. «Американський» спосіб життя його не задовольняв. І на Заході він був свідком соціальної нерівності, робітничих та студентських страйків, молодіжного руху «Гіппі», але й «лояльності» Заходу до окупації Чехо-Словаччини. Проти західної демократії в нього були свої небезпідставні застереження. Він шукав правди, мріяв про інший світ, світ побудований на справжніх принципах рівності, братства і свободи. Та де знайти отакий світ? На Сході його нема, а на Заході тим паче! Може, шукати його в т. зв. «третьому світі» – в малорозвинених країнах Азії та Африки?

Саме тоді Китай відкрив на своїй території потужну радіостанцію з цілим рядом ретрансляційних точок (включно Албанії), які покривали радіосигналом майже весь Радянський Союз. Ця радіостанція майже без перерви передавала антирадянські передачі російською мовою. Й. Сірку вони зацікавили якраз тим антирадянським спрямуванням, незгодю з політикою Брежнєва. Китайці планували відкрити й українську студію свого міжнародного радіомовлення, однак здібних українських редакторів та дикторів у них не було. Йосиф Сірка вирішив допомогти братам-китайцям. В Китаї він тоді бачив силу, здібну ідеологічно розбити радянську більшовицьку систему, побудовану на брехні й терорі і реалізувати ідею Дубчека про побудову демократичного соціалізму, соціалізму з людським обличчям.

Сьогодні отака ідея може здаватися наївною, однак тоді, в атмосфері загальносвітового хаосу, вона здавалася молодому ентузіастові, вихідцеві з Пряшівщини, вихованому в Радянському Союзі і обізнаному з проблемами Заходу, вповні реальною. Маючи немалий досвід в роботі з мікрофоном, він подав у Пекін письмову заяву на місце редактора та диктора української радіостудії.

Ясна річ, що така заява не могла пройти поза увагою органів СІА, які фактично керували роботою радіостанції «Свобода». Вони навіть погодилися з виїздом Й. Сірки в Китай, однак вимагали від нього певних служб, за які були охочі непогано платити. Та це вже було проти етичних і моральних принципів 33-річного вихідця з Ублі, який на свободу й демократію мав інші погляди. «Окей!» – сказали американці і в жовтні 1969 р. звільнили його з роботи в радіостанції «Свобода».

Йосиф Сірка опинився на вулиці – без державного громадянства (чехо-словацького його позбавили, а німецьке не дали), без сім'ї, без друзів, без роботи, без квартири, без засобів для існування, без доброго знання німецької мови. А до того ще з вовчим ярликом «неблагонадійної» людини, яка втекла з комуністичної Чехо-Словащини, і, живучи на Заході, запропонувала свої служби комуністичному Китаєві, тому Китаєві, з яким майже всі демократичні держави розірвали дипломатичні зносини. Божевільний абсурд!

Віра Й. Сірки в китайську модель демократичного соціалізму швидко вивітрилася. Він зрозумів, що соціалізму (як фашизму та інших тоталітарних систем) не можна виліпшити. Його треба знищити. І він з притаманним йому ентузіазмом вирішив боротися зі всякими проявами соціалізму і комунізму.

«Це був найважчий період в моєму житті, – загадує Йосиф Сірка. – Я – безробітний в чужому середовищі, з порожніми кишеньками і без стріхи над головою. Страшенно кортіло повернутися додому та я знав, що там мене як працівника радіостанції «Свобода» негайно арештують. За грати мені не хотілося, а викупляти «вину» ціною прилюдної брехні й опльовування «західних антисоціалістичних ідеологічних центрів» (як це зробив дехто з моїх колег- «реемігрантів»), теж не було найменшої охоти. Господи, що б я тоді дав за посидження з кумом Іваном або з друзями за кухлем пива у пражській «Верховині» або за прогулянку в ублянських лісах! Від думки, що цього вже може ніколи не бути, що я вже ніколи не побачу своїх синів і батьків, що я є обречений на вічну еміграцію, мені ставало моторошно».

На хліб довелось йому заробляти придатною фізичною працею. Працював будівальним робітником, кельнером в ресторані, помічним продавцем та в ряді інших

професій. Затявши зуби, він інтенсивно вивчав німецьку мову. Згодом йому вдалося роздобути 10-місячну стипендію для вивчення німецької мови в Інституті ім. Гетте. П'ять днів Йосиф слухав лекції, а в суботу й неділю переодягався у «монтерки», розвантажував вагони, мішав мальту на будівництві або мив посуд в ресторани, бо стипендія була невеличкою.

Після року він одержав далеко вищу університетську стипендію. У Франкфуртському університеті він записався на т. зв. «повну славистику»: крім російської та української він вивчав сербо-хорватську, словінську та старослов'янську мови. Протягом шістьох семестрів склав усі потрібні екзамени із славистики. Його улюбленими професорами були: Ремельмаєр (російська література), Цернак (історія східної Європи) та Олекса Горбач (українська мова і література). Під керівництвом останнього він у 1974 р. захистив магістерську працю «*Російськомовні твори Марка Вовчка та Пантелеймона Куліша*» і був прийнятий в докторантуру у Франкфуртському університеті, де познайомився зі студенткою Анною Слюсарчик з канадського Торонта. В лютому 1976 р. вони одружилися.

Маючи в кишені диплом магістра історії та славистики Франкфуртського університету ім. Гетте, він вирішив тут ще здобути докторат зі славистики.

Темою своєї докторської дисертації він обрав «**Розвиток української художньої літератури Чехо-Словащини після 1945 року**». Опрацювати отаку тему в умовах еміграції було надзвичайно важко: ні у Франкфурті-на-Майні, ні у Мюнхені не було відповідної літератури, не було професора, який міг би керувати такою темою, та важко було знайти навіть рецензента, який би міг готову роботу оцінити. Докторант був відказаний включно на власні сили. Зв'язки з Пряшевом, де знаходилася основна база для обраної теми, були перервані. Та все ж таки енергійному Й. Сірці вдалося посередництвом західних бібліотек та приватних осіб роздобути і вивчити майже всю друковану продукцію, що виходила у Пряшеві у 50-70 роках українською мовою: книжки, газети, журнали, наукові збірники, періодичну літературу тощо. Все це він піддав ґрунтовному науковому аналізу на підставі найновіших методів дослідження. Українську літературу лемків Чехо-Словащини він розподілив за хронологічним

принципом на три групи за віком письменників.

1. *Старше покоління письменників*, виховане на принципах російської класичної літератури, яке вступило в літературу з глибоким соціальним досвідом. Майже всі письменники цієї генерації брали активну участь в антифашистському усі опору як воїни Червоної армії («свободівці»), партизани, члени ілегалних антифашистських організацій тощо. Первісно вони вважали себе «русскими» і лише поступово, під впливом літератури (а деколи і з наказу вищих партійних органів), прийняли українську національну орієнтацію. До найвизначніших письменників старшого покоління Й. Сірка зарахував І. Мацинського, В. Зозуляка, М. Шмайду, Єву Бісс, Ф. Лазорика, І. Прокіпчака, М. Пителя та деяких інших. Дехто із письменників та літературознавців так і залишився на русофільських позиціях (О. Фаринич, І. Волошук, С. Добош та ін.) Частина селянських письменників писала місцевою говіркою (І. Новак, І. Киндя, І. Жак, М. Томан, Ю. Колинчак). До цього покоління автор зарахував і письменників, що прибули в Чехо-Словаччину з України, головним чином, із Закарпатської області, вже із сформованою українською або російською національною самосвідомістю (В. Гренджа-Донський, М. Качалуба, Ф. Іванчов, Ю. Боролич, М. Сабадош, А. Карабелеш).

2. *Середнє покоління*, яке вже на власному досвіді не знало соціальної нерівності і вступило в літературу наприкінці 50 і початку 60 років уже з ясною українською національною орієнтацією: Ю. Бача, Й. Шелепець, С. Макара, В. Гайний, П. Гула, Й. Збіглей, І. Галайда, І. Бабин, Л. Мольнар, А. Галчак, С. Ганущин, М. Ксеняк, А. Пестременко.

3. Молоде покоління, виховане вже в українських школах і в українському дусі: С. Гостиняк, М. Дробняк, М. Бобак, М. Регула, Л. Ярмак, М. Немет, Н. Вар'ян та ін.

В творчості письменників автор вказав і на її негативні сторони: схематизм, ідеологічну односторонність тощо. За вище наведену працю Франкфуртський університет надав Й. Сірці звання доктора славістики. Дисертація Й. Сірки в 1978 р. вийшла друком англійською мовою з нагоди десятиліття окупації Чехо-Словаччини радянськими військами під назвою «Розвиток української літератури в Чехо-Словаччині 1945-1975». Була це перша книжка, яка вичерпним спо-

собом знайомила західний світ з літературними стремліннями українців Пряшівщини.

Та Й. Сірка не задовольнився званням доктора славістики. Він вирішив здобути докторат з україністики, тому записався в докторантуру при Українському Вільному Університеті в Мюнхені. Тему своєї нової докторської дисертації він звузив на національний аспект української літератури Пряшівщини. Повторивши основні положення своєї попередньої праці та класифікацію літератури за віком письменників, автор простежив, як в творчості кожного з письменників відображене національне питання, як оця молода література поступово переходила від регіонального русинства та русофільства на українські національні позиції. Особливу увагу він присвятив тим письменникам, які зазнали репресій в умовах т. зв. «нормалізації» і в 70-80 роках були позбавлені права друку. На конкретних прикладах він гостро засудив т. зв. «інтернаціональну» політику В. Біляка, І. Байцури, М. Романа та інших номенклатурних кадрів. Дуже цінною в роботі є бібліографія використаної літератури, що охоплює майже тисячу праць.

Монографія Йосифа Сірки «Розвиток національної свідомості лемків Пряшівщини у світлі української художньої літератури Чехо-Словаччини» вийшла друком по-українськи з історичним вступом, німецьким, англійським, французьким, іспанським резюме та іменним покажчиком.² Була це дальша наукова праця Й. Сірки, яка об'єктивно знайомила на цей раз україномовного читача з національним аспектом в молодій українській літературі Чехо-Словаччини та в житті цього населення взагалі. В цьому аспекті вона є неперевершеною і по цей день не лише в західній діаспорі, але й в Україні та на Пряшівщині.

Висновки, до яких дійшов Й. Сірка у 70-х роках актуальні і зараз. Ось, деякі з них: «Під сучасну пору (друга половина 70 років – М. М.) можна сміливо говорити про українську літературу з українською літературною мовою в Чехо-Словаччині, про українську лемківську етнічну групу, яка бореться за своє національне існування в чужому оточенні, без будь-якої допомоги з України; про літературу, яка спирається тільки на власні сили, але мала й має великий вплив на формування і зміцнення української національної свідомості молодого покоління... Та все ж наважимося твердити, що дальша доля українців Пряшівщини багато

в чому залежатиме від конкретних і ближчих взаємин Пряшівщини з Україною, яка й надалі залишиться тим джерелом національного усвідомлення, яке ніколи не повинно висихати. Саме від цих конкретних взаємин залежатиме і дальший якісний розвиток художньої літератури південних лемків, які плеають надію колись таки крокувати з національними літературами Європи, як рівний серед рівних.» (с. 110-111).

На жаль, і в Україні, і на Пряшівщині книжка Й. Сірки потрапила лише в кількох примірниках, які, мов естафета передавалися з рук в руки. Для дисидентів, імена яких дома не сміли появлятися навіть в бібліографічних посиланнях, книжка Й. Сірки була неабияким визнанням їхнього літературного доробку і заохоченням до дальшої праці.

За працю «Розвиток національної свідомости лемків Пряшівщини» Український Вільний університет у Мюнхені надав Йосифу Сірці звання доктора україністики (рецензенти: проф. Степан Чорний з Нью-Йорка та Ігор Качуровський з Мюнхена). Вона заслуговує на те, щоб її перевидати масовим тиражем на рідних землях. В 1992 р. Й. Сірка габілітувався на доцента УВУ в Мюнхені.

З інших наукових праць Й. Сірки, присвячених літературі чехо-словацьких українців на увагу заслуговує розділ **«Література південних лемків»** в нью-йоркському двотомнику «Лемківщина»³. В ній подано ґрунтовний огляд результатів дотеперішньої художньої літератури найзахіднішої галузки українського народу від найдавніших часів до середини 80-х років ХХ століття. В примітках кожному письменникові присвячено окрему біографічну довідку. Основну увагу автор зосередив на післявоєнний розвиток літератури.

На відміну від праці «Розвиток національної свідомости лемків Пряшівщини» тут він головний наголос поставив не на національному, а на художньому аспекті. У своїй праці він вказав на поступовий перехід літератури від вузько регіональної селянської тематики до загальнодержавних і навіть загальнолюдських тем. Це, на його думку, пов'язане з рівнем освіти письменників. Якщо серед місцевих письменників старшого покоління він не знайшов жодного з вищою освітою (майже всі були сільськими учителями), то серед середнього і наймолодшого покоління вища освіта стала необхідною нормою для входження в літературу. Це по-

коління виховувалось не лише на місцевих традиціях та російській літературі, але було добре обізане з чеською, словацькою, загальноукраїнською та світовою літературами, що знайшло яскраве відображення в творчості молодих письменників. Чимало уваги він приділив і літературній критиці, репрезентованій такими вченими як Орест Зілинський, Андрій Червеняк, Микола Неврлий та інші.

Й. Сірка, як один з перших на конкретних прикладах вказав на негативні результати політичної ангажованості літератури українців Чехо-Словащини. Цю ангажованість (знов таки на відміну від інших) він однак не засуджує, а вважає «цілком закономірним явищем, оскільки всі старші письменники завдячують саме Комуністичній Партії свій духовний розвиток, що й пояснює перебільшене підкреслення в творах деяких авторів (Зозуляк, Питель, Прокіпчак й ін.) керівної ролі КП в революційних перетвореннях життя української людності Пряшівщини після другої світової війни» (с. 457). Він підкреслив, що майже всі українські письменники Пряшівщини стояли і стоять на позиціях партії, членами якої вони були або є. Також гостро засудив ідеологічні втручання партії в літературний процес, вважаючи ці втручання гальмом її дальшого розвитку.

Майже половину підрозділу про післявоєнний розвиток української літератури Чехо-Словащини він присвятив тим письменникам, яких офіційна критика (М. Роман, В. Коман, В. Хома, Ф. Ковач) засуджувала або ігнорувала. Свій понад 50-сторінковий аналіз творчості українських письменників Пряшівщини він закінчив отаким висновком:

«За післявоєнний період українська література Пряшівщини зазнала не тільки відродження, але й досягла кульмінації поетичними творами С. Гостиняка і Ф. Лазорика, прозою Ю. Боролича, Є. Бісс, В. Дачея і М. Шмайди. Вона зазнала розвитку всіх літературних жанрів та зазначила і в драматургії певний успіх (Є. Бісс і В. Гайний). Проте це відродження й успіхи були припинені вилученням з культурного життя української людності Пряшівщини найкращих і заслужених літераторів – Дачея, Бісс, Бачі, Мацинського, Шелепця, Шмайди, Макари, Гостиняка і Пестременка, а з літературознавців та критиків – Червеняка, Турка, Мушинки, Зілинського й ін., що завдало величезної шкоди культурному розвитку української людності Пряшівщини

та привело її літературу до стагнації» (с. 464).

Про те, що Й. Сірка мав рацію, свідчить факт, що після листопадової т. зв. «ніжної» революції 1989 р. всі ці письменники були повністю реабілітовані. Отже, Й. Сірка своєю працею на кілька років випередив процес офіційної реабілітації несправедливо репресованих або замовчуваних письменників, публіцистів та літературних критиків.

Ряд статей про українських діячів Пряшівщини Й. Сірка написав для 2-томної «Енциклопедії українознавства», що виходила в Парижі під редакцією В. Кубійовича. Про культурні, політичні і національні події на Пряшівщині він часто писав до української діаспорної преси (здебільшого анонімно або під псевдонімами): до паризького «Українського слова», мюнхенської «Сучасності», торонтського «Нового шляху», нью-йоркської «Свободи» тощо. Вже в 1972-73 р. в паризькому «Українському слові» він анонімно опублікував 16-сторінкову розвідку про найновіші події на Пряшівщині, включно політичних арештів. Хоч на Пряшівщину ці часописи не доходили, за ними уважно стежила політична цензура Чехо-Словаччини і на їх основі, до певної міри, коригувала своє ставлення до дисидентів, побоюючись, що посилення репресій до них може згіршити і без того погане обличчя Чехо-Словаччини в західному світі.

1 березня 1975 р. Йосифа Сірку було прийнято на роботу в Зігенському університеті в Баварії. Там він викладав чеську, сербо-хорватську, польську та російську мови. Для студентів він уклав кілька підручників, наприклад, підручник російської мови для початкових курсів. В короткому часі йому вдалося відкрити й курс української та словацької мов – перші в історії цього університету. Завдяки Й. Сірці українська мова зайняла почесне місце серед слов'янських мов, що викладалися у Зігенському університеті. Інтерес до неї зростав з кожним роком. Й. Сірка став великим пропагатором української мови, історії та культури і поза стінами університету.

Правда, в Україну як і в Чехо-Словаччину його, як політичного емігранта, довго не пускали. Одержавши в 1979 р. німецьке громадянство, він почав їздити у Радянський Союз як керівник туристичних груп німецького бюро подорожей «Інтерконтакт». Надаючи йому в'їзду візу, радянські паспортні органи транслітерували його ім'я «Jozef Sirka» як «Йозеф Зірка». В такому

вигляді воно потрапило до комп'ютера КДБ. Таким чином, він був у компютері КДБ двічі: **Йосиф Сірка** – український націоналіст, антирадянський елемент, в'їзд якого на територію СРСР крайнє небажаний (persona non grata) і **Йозеф Зірка** – німецький підприємець, організатор туристичних подорожей в СРСР, якого потрібно всебічно підтримувати. І йому виходили назустріч. Спочатку він їздив у Москву, потім у Ленінград, згодом його клієнти закохались до Києва, і переважна більшість туристичних екскурсій «Йозефа Зірки» була спрямована туди. Його скрізь приймали за німця, який бездоганно опанував українською та російською мовами. Під цим фонетично зміненим іменем він ще в період «застою» виступав по радянському радіо й телебаченні. В Москві він після 19 років вперше зустрівся з найстаршим сином Володимиром – інвалідом – афганцем. Другий його син, Мирослав, жив у Пряшеві, третій, Тарас – у Торонто. Згодом на території Швеції він справжнім детективним способом влаштував зустріч всіх трьох синів.

Подорожі в СРСР «Йозеф Зірка» використовував і для «контрабандної» діяльності, завозячи туди «заборонену» літературу релігійного та антикомуністичного характеру, а теж матеріальну допомогу української еміграції для дисидентів Левка Лук'яненка, Олеся Шевченка, Михайла Осадчого, Опанаса Заливахи, Євгена Сверстюка, Івана Світличного та інших. Українській Автокефальній Православній Церкві він у 1988 році передав 8.000 доларів для купівлі власного будинку. Привозив теж комп'ютери, магнітофони, копіювальні машини та іншу техніку, яка допомагала руйнувати радянську імперію.

Після проголошення самостійної України його зв'язки з нею стали ще більш інтенсивними. В одному із численних інтерв'ю він заявив: «Здобуття Україною незалежності я вважаю Богом даним, але і таким, що було неминуче історично. Я переконаний, що ваша держава має найбільший потенціал розвитку на всьому європейському континенті. Прийде той час, коли Україна не потребуватиме допомоги, а надаватиме її іншим країнам.» («Срібна земля – Фест.» – Ужгород, 1996. – № 15-21).

Йосиф Сірка своєю діяльністю наближає той час. В Зігені він ще в 1988 р. заснував товариство німецько-української співпраці «**Діалог**», яке мало всього п'ять членів. Після проголошення незалежності України йо-

го ряди зросли на понад сто членів. Товариство організує лекції та бесіди про Україну, влаштовує подорожі німців в Україну і українців у Німеччину та, головним чином, організує гуманітарну допомогу Україні, перш за все Закарпатській області, яка безпосередньо межує з Пряшівщиною.

Вже у 1990 р. Й. Сірка організував поїздки групи викладачів та студентів-германістів Ужгородського державного університету до Нюрнберга та Зіґена. Ужгородському університету він подарував потужний комп'ютер за 15000 марок. Кільком закарпатським студентам він допоміг одержати стипендії в німецьких вузах, а декому і сам надавав фінансову допомогу для студій. Чималу фінансову допомогу із власних заощаджень виділив для ужгородської університетської бібліотеки і навіть для обладнання цивілізованих туалетів в деяких установах, бо багато німців відмовляється їздити в Україну саме з-за відсутності елементарних санітарних умов. Головний наголос він ставить на медичній допомозі – постачанні Закарпатської України ліками та медичним обладнанням.

На питання, чому Й. Сірка спрямовує основну вагу своєї допомоги саме Закарпатській Україні, він відповів: «Закарпатська область безпосередньо межує з хотаром рідного села. З Ублі до Малого Березного – рукою подати. Це є і мій край. Дотеперішні режими, які панували на Закарпатті – угорський, чехо-словацький, радянський – страшенно занедбали цей регіон. Дехто ще й зараз прагне відірвати його від України. Я хочу допомогти йому піднятися хоча би до такого економічного, культурного і соціального рівня, на якому в сучасності знаходиться Словаччина. І я вірю, що це можна зробити в короткому часі».

Ці слова Й. Сірка намагається підкріпити конкретними фактами. Досі він їздив на Закарпаття з гуманітарною допомогою 46 разів, подолавши при цьому 150.000 км. В Ужгороді немає лікарні та аптеки, в яку б Й. Сірка не завіз ліки та сантехніку. Одній з ужгородських лікарень він навіть модерний електрокардіограф та операційний стіл подарував. Та не лише в Ужгороді. Значну допомогу харчами, одягом, ліками та навіть зубними щітками і пастами він надав Будинку перестарілих у Тур'ї-Реметі, дитячому будинку у Перечині, школі-інтернату в Малому Березному та багатьох іншим. Кілька років тому він забезпечував ліками від глистів усі школи Ужгороду.

В Німеччині Йосиф Сірка об'їжджає підприємців, харитативні організації, аптеки,

заводи, фабрики, церкви, банки, друкарні, громадські товариства. Скрізь він говорить про Україну, про її сучасний економічний стан, який не дуже відрізняється від економічного стану післявоєнної Німеччини. Його аргументація проста: Німеччині після війни допомога Америка і Західна Європа стали на ноги. Тепер, коли вона економічно міцна, мала б допомогти Україні, яка щойно вирвалася з довготривалого рабства і стає на власні ноги. І німці допомагають: грошима, харчами, одягом, медикаментами, технікою – хто чим може. Та все це треба не лише зібрати, але й завезти в Україну. І Й. Сірка завозить. Переважно у вихідні дні й ночами, бо вдень він на роботі в університеті.

Вартість завезеної гуманітарної допомоги на Закарпаття перевершила вже для мільйони німецьких марок. За всім тим приховано тисячі годин інтенсивної праці, сотні недоспаних ночей. Під час одної з нічних подорожей він потрапив в автоаварію, після якої на тілі не залишилося здорового місця: поранені руки, ноги, ребра, розтиршена голова. Лікарі, складаючи поламаних кістки та зашиваючи рани, не давали надії на його видужання. Та карпатськими вітрами загартований організм Й. Сірки витримав усі складні операції. Видужавши, він надалі продовжує допомагати Україні.

А нагорода? Не раз йому доводиться багато годин вичікувати в чергах на кордоні у Вишньому Німецькому, а потім переконавати митників, що рукавиці, шприци, зубні щітки, ліки, консерви з харчами та пакунки з убранням – не контрабанд, а безкорисна допомога українського емігранта своїй батьківщині. Та ще більшим розчаруванням для нього є болючі факти зловживання його гуманітарною допомогою. Не раз вона потрапляє не туди, де вона найбільше потрібна, а в руки безхарактерних спекулянтів, які потім розпродають її, наживаючи капітал, який використовують для антиукраїнської діяльності.

У своїй меценатсько-гуманітарній допомозі Й. Сірка не оминає ні рідну Пряшівщину. Коли на початку 90-х років українська преса Словаччини опинилася в глибокій фінансовій кризі і часописам грозило зникнення, він зібрав в Канаді шість тисяч доларів і передав їх у Пряшів на фонд української преси. Був дуже розчарований, коли СРУС видав йому посвідку про одержання грошей словацькою мовою. Своїй рідній ублянській школі, яку колись сам відвідував, він подарував комп'ютер з друкарнею, з умовою, що в школі діти будуть вчитися

по-українськи. Фінансову допомогу він дав теж Піддулянській демократичній громаді та іншим установам і приватним особам. Тісні стосунки він утримує з багатьма прашівчанами: Ярославом Шуркалою, Іваном Бирчаком, Юрієм Бачею, Василем Дацеєм, Йосифом Шелепцем ... Я теж маю честь вважати його своїм другом.

Надійного помічника у своїх гуманітарних та наукових змаганнях він має в особі своєї дружини Анни, яка, живучи в Канаді, всебічно підтримує всі його починання. Нещодавно вона видала цінний і цікавий 360-сторінковий методичний довідник **«Як провадити бізнес з американцями і канадцами» з підназвою «Що необхідно знати, щоб мати успіх у світі зарубіжного бізнесу»** (Київ, 1994).

В 70-х роках Й. Сірка вирішив тривалим місцем свого перебування після відходу на пенсію обрати Канаду, країну, в якій бачив найкращі умови для плекання української культури. Для того він купив недалеко Торонта 40-гектарову ферму, яку мріяв перетворити в українську оселю. В останні роки він змінює своє рішення. В часі, коли багато громадян України робить всі можливі й неможливі заходи, щоб вирватися з дому для постійного проживання на Заході, Й. Сірка купив в Ужгороді будинок і адаптує його, щоб переселитися з дружиною Анною і сином Тарасом для постійного перебування. Син Володимир вже переселився в Ужгород, син Мирослав живе в недалекому місті Синіні.

Перед Й. Сіркою широкі наукові плани: закінчує підручник української мови для німців, пише монографію про говірку рідного села Ублі, хоче видати буквар для українських шкіл в діаспорі тощо. Хотів би він, щоб до того часу зліпшилася й економічна ситуація в Україні... «Але незалежно від того, чи реалізуються всі мої побажання, я таки приїду жити на Батьківщину в будь-якому разі, – заживив він кореспондентові ужгородської «Срібної землі-Фест» (1996, № 15-21) і додав: «Нині я ще гість з Німеччини, а в майбутньому – один із ужгородців».

Йосифу Сірці минає шістьдесят років. За цей час він встиг 36 разів помянати місце свого перебування, закінчити три вищі учбові заклади (Київ, Франкфурт, Мюнхен) і в кожному здобути наукове та педагогічне звання, засвоїти вісім мов (українську, російську, словацьку, чеську, польську, сербохорватську, словінську, німецьку та англійську), видати шість книжок та кілька сотень газетних і журнальних статей. В Зігені він пробудив інтерес німців до України, а в Зі-

генському університеті виховав цілу генерацію спеціалістів в галузі славістики. На території України він ліками, харчами, одягом допоміг тисячам хворих людей; немічним, сиротам, дітям із убогих сімей, жертвам Чорнобиля. Модерним устаткуванням він обладнав не одне бюро, лабораторію та лікарню. Чималу допомогу він надавав українським дисидентам і то в часі, коли це було навіть дуже небезпечно.

Йосиф Сірка все це робив якось непомітно, ніколи не висуваючи себе на передній план, хоч це була і справді кропітка сизифівська робота, гідна звання героя. Та й справді. Скільки в нас героїв, обвішаних орденами й медалями лише за те, що вони сиділи на відповідальних постах і одним підписом «побудували» будинок культури, школу, фабрику чи пам'ятник. Їх за це величають і прославляють. Інший поніс їсти партизанам у лі, і вже вважає себе героєм. Йому дають орден, пов'язаний з немалими пільгами й правами.

Він привезе в Ужгород контейнер з гуманітарною допомогою, передасть кому треба і повертається назад без того, щоб про це хтось хоча би словом згадав. А якщо і згадають, скажуть: «Це нам подарували німці». Навіть коли після аварії, пов'язаної з допомогою Україні, його життя на волосинці висіло, ніхто з офіційних чинників України не поцікавився його здоров'ям.

Мабуть, це законне явище. Героями не є ті, які лише говорять, але ті, які ділами демонструють винятковість свого послання. А завжди усміхнений сивоволосий лицар Йосиф Сірка робить це переконливо.

Щиро вітаємо нашого земляка з шестидесятиліттям і бажаємо йому доброго здоров'я і здійснення всіх його планів.

Микола Мушинка

Примітки:

- 1 Sirka J. Development of Ukrainian Literature in Czechoslovakia 1945-1975. Cultural and Historical Aspects. – European University Papers. Series XVI – Slavonic Languages and Literatures. Vol. 11 Peter Lang. Frankfurt am Main-Berne-Las Vegas. – 198 s.
- 2 Сірка Й. Розвиток національної свідомості лемків Пряшівщини у світлі української художньої літератури Чехо-Словаччини. – Вид. УВУ. – Монографія ч. 31. – Мюнхен, 1980. – 192 стор.
- 3 Лемківщина. Земля, люди, історія, культура. Т. I. Записки НТШ. – Т. 206. – Історично-Філософічна Секція. Редактор Богдан Струмінський. – Нью-Йорк, 1988. – С. 411-464.

Сучасні тенденції українського книгодрукування

Осінь пора. Хто за грибами, а хто за книгами. Отакі асоціації приходили на думку, коли ми добирались у Львів, де 20-23 вересня цього року у Палаці мистецтв проходило найбільше в Україні книжкове свято – форум видавців.

Аналітичний огляд підказує, що у минулому році в Україні було видано 6109 назв книг і брошур загальним тиражем 68 мільйонів 156 тисяч примірників. Великі тиражі видань мають видавництва «Освіта», «Світ», «Либідь». Книговидавці скаржаться на брак державної підтримки видавничої справи, величезні податки і те, що немає закону про видавничу справу. Як заявляють представники Книжкової палати України, для розширення інформаційного простору української мови треба змінювати податкову політику, звільнивши від податків видавництва, які більшу частину своєї продукції видають державною мовою.

І у Львові можна було чути різні погляди. Ми звернулись до людей, які насправді живуть процесом книгодруку в Україні. До них належить і **Костянтин Родик**, книжковий експерт України з культурологічної асоціації МІАУ-культ та **Олександра Коваль**, президент оргкомітету форуму видавців у Львові.

К. Родик: «Є інформація, ніби в Україні існує 800 видавництв. Справа в тому, що це є статистика, яка накопичувалося за всі часи, і багато з цих видавництв не існує. Це є, так би мовити, фірми однієї книжки. За моїми підрахунками, спостереженнями сьогодні активно працює на книжковому ринку України (це ті, які видають бодай двадцять книжок на рік) 70-80 видавництв. У мене є своя класифікація кризового стану нашого книгодрукування, яке перебуває у третьому стані. Перший – коли всі кинулися робити гроші на книжці, і коли це було вигідно, і коли вкладали гроші у видання конкретної книжки з метою зібрати гроші. Це швидко перейшло з кількох причин, в тому числі з причини зняття всіх «вершків» популярної літератури, яка була на Україні невідома. Другий – так званий інтелектуальний період, коли почали думати, що ж треба дійсно читачеві. Не те, що йому завжди пропонувалося з ідеологічних кабінетів, а що він справді читає. Цього ніхто ніколи не досліджував, і дослідження відбулося у дещо драматичний спосіб – через банкрутування багатьох видавців, які про-

довжували видавати книжки, які люди не читали і раніше, і думали, що вони є духовні «кухари» нації. Третій – законодавчий період. Найбільше він проявився з весни цього року, коли в Росії уже почав практично діяти «Закон про державну підтримку книговидавання». А результат? Є підрахунки, що сьогодні друкувати книжку в Росії приблизно на третину дешевше ніж в Україні. Отже, це означає, на мою думку, для видавців, які продукують російську книжку, а таких більшість серед тих 70-80 видавництв, що вони змушені друкувати її дешевше, а друкувати дешевше – це означає перейти на російську базу, або на західну базу – Польща, Словаччина, Чехія. Це різке зменшення замовлень для вітчизняних друкарень і практично колапсуюче існування на межі зникнення взагалі. Бо сьогодні, за словами великих поліграфічних підприємств, їхні книжкові лінії завантажені на 10-15 відсотків. За цією межею – зникнення. Сьогодні конче потрібні заходи Уряду України проти того закону, який прийняла Росія. В Україні мають бути відповідні закони захисту національного книговидавання. Йдеться, наприклад, про зняття податку на додану вартість і на прибуток, плюс те, що зробили в Росії – зняття митних зборів та надання дальших податкових пільг. У нас в Україні подібний закон про державну підтримку українського книговидавання і преси розроблений ще півтора роки тому. Проект

існує, він відправлений, як це і належить, у комісію Верховної Ради, але його заблокували два силові міністерства – на жаль, в Україні це не міністерство оборони, а міністерство фінансів та міністерство економіки. Блокування відбулося з двох причин: із суттєвої – немає грошей, а з формальної – прийнято закон Верховної Ради про те, що податкова політика держави регулюється тільки Верховною Радою і тільки відповідними законами, тобто в законі про державну підтримку податкових пільг не може бути передбачено. Росіяни на це не зважали, вони це зробили і дали змогу вільніше дихнути своїм видавцям. У нас через ці формальні перепони видавці зараз на межі, ну, принаймні перед великою проблемою. Що робити далі, коли друкування в Україні стає дуже невигідною справою? Ці три кризи дещо споріднені з перебігом становлення російського ринку, який уже, на мою думку, структурувався повністю і випереджає український книжковий ринок приблизно на 2-3 роки. Але в Україні ми маємо ще один кризовий ступінь – українськомовна книга знаходиться в такому резерваційному стані, який зумовлений тим, що не працює закон про мови. Поки не буде працювати закон про мови в повному обсязі, поки не буде, скажімо, введено жорстке обмеження двомовності викладання у вищих навчальних закладах і середніх навчальних закладах, поки не буде жорсткий нагляд над дотриманням закону про мови у державних установах, поки видавці не відреагують на те, що українська книжка може бути прибутковою, не буде позитивних зрушень.

Бо навіть ті пропозиції, які існували, скажімо, зняття податку з тих видавництва, які продукують 70 відсотків книжок українською мовою, не допоможуть. Давайте, подумаймо про інше, чи видавництво «Х», яке сьогодні працює в режимі п'ятдесят відсотків української, п'ятдесят російської продукції, чи воно відмовиться від п'ятдесяти відсотків російської, яка дає йому кошти на існування. Напевно, що ні. Навіть 70 відсотків продукції при відсутності жорсткого закону про мови не буде продано, її ніхто не купить, якщо батько знає, що його син чи дочка можуть вчитися і російською в Україні, то він не буде дбати, щоб купувати українські книжки. Сьогодні оця 70-відсоткова модель не спрацьовує. Вона свого часу зробила те, що 24 державні видавництва таки збереглися. Не спрацьовує саме тому, що 70 відсотків цих книжок не будуть розкуплені без підтримки закону про мови. Сьогодні, на мою думку, треба негайно адекватно відреагувати на російські закони,

зняти податок на додану вартість, зняти податок на прибуток. Тільки це може порятувати перш за все поліграфію як базу книгодрукування в Україні. Якщо цього не буде зроблено, те є прогнози видавців і поліграфістів, що цієї зими наша поліграфія не переживе».

О. Коваль: «Я з паном Родиком можу погодитись практично у всьому, тому, що все, що він говорить є дуже розумне і логічне за винятком того, що ми мусимо рятувати своїми силами свою поліграфію. Поліграфія може порятуватися тільки сама. Я буду навіть у деякій мірі тішитися, якщо вона буде знаходитись ще в кризовішому стані, ніж є. Тому, що наші поліграфісти не зробили нічого для того, щоб вийти з кризового стану. Вони не думають про те, як знизити ціни, як підвищити якість. Я із задоволенням буду друкувати свої книжки у Словаччині і почекаю, аж поки словаки прийдуть і закуплять українські друкарні і навчать нас, як і що треба робити. Це є нормальний ринковий шлях і я думаю, що ми всі його повинні дотримувати. Щодо законів. Звичайно, знімати податок на прибуток напевно варто на якийсь дуже перехідний період. Тому що жодна держава не зможе існувати, якщо її підприємці не будуть сплачувати податку на прибуток і тоді теж важко буде сподіватися втілення закону про мови. Я теж вважаю, що активне впровадження цього закону може щось зрушити, бо справді у ситуації українського книговидавництва щось зміниться тільки тоді, коли люди будуть свідомо приходити до книгарні, свідомо шукати української книжки. Зараз цього нема. На мій погляд, ситуація іде на краще, зокрема у підручників та фахової літератури. Я так думаю, чим більше телевізії буде йти по-українськи, тим більше у людей з'явиться у пам'яті мовних українських блоків, тим швидше вони призначатимуться до цього.

● Як можна характеризувати цьогорічний форум видавців?

О. Коваль: «У Львів завітало понад 200 учасників – видавництв та книготорговельних фірм. Серед них видавці з України, Словаччини, Польщі, Білорусії, Узбекистану. Я дуже хотіла б, щоб до нас приїжджали видавці з Росії. Українським видавцям є надзвичайно корисно спілкуватися перш за все із сусідами. Досвід Америки, Британії, Німеччини для нас поки що досить віддалена перспектива. Для нас би було цікавіше довідатися, як російські і словацькі видавці дають собі ради в цій ситуації, яка в них складається».

Підготував Іван Яцканин.

В ЛАБІРИНТІ КНИГ

Найбільший книжковий ярмарок у світі відбувається у німецькому місті Франкфурт-на-Майні. Вже традиційно його брами відчиняються початком жовтня. Не інакше було й цього року.

У Франкфурт-на-Майні завітало 6 608 видавців із 105 країн. Найбільш заступленою країною була Німеччина – 2 480 осіб, за нею треба згадати Великобританію, але багатою була й експозиція США, Франції, Італії. Тут було виставлено понад 300 тисяч книг. Центральною темою цього річного ярмарку була Ірландія та її література. Йдеться про країну з чотирма мільйонами жителів, де працює 60 видавництв, які в минулому році випустили 6 450 титулів.

В експозиції, де пропонувала і виставляла свою книжкову продукцію Словаччина, відбулось кілька інтересних акцій. Однією з них була й презентація збірки поезії словацького поета Рудольфа Чижмарика у перекладі на німецьку мову – "Die brennende Rose". На фото, словацькі письменники під час презентації – зліва Рудольф Чижмарик та Мілан Ріхтер.

Виставочна площа франкфуртського книжкового ярмарку цього року нараховувала 184 тисяч квадратних метрів, що на 50 тисяч більше, ніж в минулому році.

За п'ять днів пройшло брамами ярмарку півмільйона відвідувачів. Правда, франкфуртський книжковий ярмарок не для читачів, але в першу чергу для підписування торговельно-видавничих контрактів.

Як себе тут запрезентувала українська книга? Вже нарешті мали б книговидавці України зрозуміти, що книжковий ярмарок

Історична площа у центрі старого Франкфурту-на-Майні.

у Франкфурті на- Майні (і не лише там – це також репрезентація не тільки своєї продукції, але й країни. Тут вже немає ніякого виправдання. При всіх економічних негараздах Україна повинна знайти кошти, щоб себе насправді достойно запрезентувати і на такій визначній імпрезі. А як ні, то краще туди й не ходити, щоб не було соромно. Вже треба не тільки придивлятися, але й репрезентувати! Яка ж це репрезентація кинжкової продукції України, коли на стендах здебільша російськомовна книга. Де ж поділась ота для українців характерна гордість і порядність!?

Текст і фото (ія).

У складі делегації заступників Словацького літфонду, які завітали на франкфуртський книжковий ярмарок, був і староста Спільки українських письменників Словаччини Василь Даець.

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Іван Ванат

ПРЯШІВСЬКИЙ СОБОР 1950 РОКУ: політичний намір і його реалізація

Питання про адміністративну ліквідацію Пряшівської греко-католицької єпархії в 1950 році і її повторне відновлення в 1968 р. належить до найбільш дискутованих тем повоєнної історії українців Пряшівщини не тільки в церковних колах обох конфесій, але й серед істориків, політологів та журналістів. До того ж воно стало однією з найбільш дражливих і болючих проблем нашого сьогодення: здолати існуючу ворожнечу між греко-католиками і православними на церковному, громадському і обцинному рівні. Від розв'язання цих живототрепетних проблем у значній мірі залежить подальший культурно-національний розвиток нашого етносу, його спрямованість до духовного і національного відродження або до прискореної асиміляції.

Однак справедливе розв'язання цього дражливого питання вимагає докладного аналізу всіх чинників, що спричинилися до беззаконня, чиненого супроти греко-католицької церкви, її духовенства і пастви, встановлення міри відповідальності режисерів і виконавців окремих ролей цієї трагедії та вдумливого і розсудливого підходу з християнською толерантністю церковних і державних властей до нормалізації релігійного життя в цьому регіоні.

Тому гірко і боляче спостерігати, як ще й нині поборники обох конфесій з окраденою історичною пам'яттю звинувачують одні одних з причетності до розколу і протиборства нашого населення, що настало після скасування греко-католицької церкви та її повторного відновлення, не усвідомлюючи, що головною і основною причиною цієї акції були позарелігійні, політичні інтереси державних властей. Спроби однобічного й тенденційного трактування цього питання і вирішення сучасних релігійних проблем без врахування всього комплексу суспільно-історичних реалій минулого і сьогодення видаються небезпечними не тільки для українських греко-католиків, а для всієї української меншини в Словаччині.

Уважне і безстороннє вивчення тодішньої ситуації, в якій проходив Пряшівський собор, переконує, що акція «П», якою позначалася кампанія повороту греко-католиків у православ'я, не була випадковим явищем – результатом змови вузького кола людей (чи вже церковних ієрархів або політичних недоумків – кар'єристів), а наслідком реальних, катастрофічних для греко-католицької церкви в Україні та сусідніх країнах, Румунії, Польщі і Чехословаччині, обставин, що склалися на цих територіях після встановлення сталінського тоталітаризму. В цьому контексті стає зрозумілим, чому в Чехословаччині, де римо-католицька церква мала міцні позиції (головне в Словаччині) першою жертвою антикатолицької кампанії проти Ватикану стала греко-католицька церква.

Хоч про Пряшівський собор написано немало, зате цілісний безсторонній погляд на цю подію досі бракує. Друковану продукцію з цього питання можна віднести до трьох еволюційних етапів: публікації 50-х років, полемічну літературу 1968-1969 років та доробок після листопадового перевороту 1989 року.

Публікації православної церкви (преса, брошури, плакати тощо) 50-х років носили пропагандистський характер, утверджували в читачів офіційну версію події, наголошуючи на історичній справедливості повернення уніатів до віри своїх предків. У тому їм вторила і газета «Пряшевщина», присвятивши позачерговий випуск матеріалів собору.

Словацька і чеська світська преса за вказівками зверху, крім офіційного повідомлення, не друкувала жодних коментарів про цю подію.

Природно, що питанням собору займалась і українська греко-католицька громада в діаспорі. З-поміж численних статей і розвідок заслуговують на увагу дослідження істориків – церковників А. Пекаря та М. Лацка. Стоячи на українських позиціях греко-католицької церкви, А. Пекар підходить до оцінки собору з погляду ліквідації Унії на західноукраїнських землях¹, зате М. Лацко оцінює адміністративну ліквідацію Пряшівської греко-католицької єпархії з позиції словацьких національно-державних інтересів і засуджує Українську Народну Раду Пряшівщини як головного співучасника в її ліквідації.²

В умовах політичної відлиги 1968 року на порядок денний ставиться й питання про реабілітацію й легалізацію незаконно ліквідованої греко-католицької церкви. На сторінках чехословацької і місцевої української преси обговорюється питання собору: скаржаться потерпілі, шукаються винуваті, умивають руки учасники цієї протизаконної дії.

Один із головних братиславських акторів акції «П» Ладислав Годлош, що займав посаду секретаря Центрального комітету дії Словацького національного фронту, а згодом уповноваженого СНР у справах релігійних культів, прагне применшити свою провину за чинені беззаконня щодо греко-католицької церкви, стверджуючи, що так звану акцію повороту греко-католиків на православ'я готувала центральна комісія повороту до православ'я при Українській Народній Раді Пряшівщини за допомогою окружних і місцевих комітетів повороту. Словацьке відомство в справах релігійних культів, яке очолював Годлош, за його словами, несе тільки частину відповідальності за деформації в церковній політиці.³ Отже, головним винуватцем скасування греко-католицької церкви в Чехословаччині він вважає Українську Народну Раду Пряшівщини.

Цю провідну ідею повторюють і далі розвивають П. Берта⁴, Р. Волф⁵ та інші чехословацькі публіцисти.

Розвиваючи цю тезу, історик О. Р. Галага пише: «Акція «П» була продуктом того часу: словацькі національні органи змагалися з Прагою у сервільному наслідуванні радянського прикладу та прислужуючи, таким чином, українським націоналістичним прагненням на сході Республіки. Українці сподівалися за допомогою акції «П» створити базу для українізації колишнього Пряшівського краю, яким політично оволоділи.»⁶ Гадаю, коментар не потрібен.

Відбиваючи атаки своїх противників, українська сторона намагалась спростувати бездоказові звинувачення Української Народної Ради Пряшівщини, яка в той час існувала тільки формально і не мала жодного впливу на формування державної церковної політики. Загалом кажучи, полеміка довкола акції «П» зводилася до умивання рук, звалювання вини на інших та розпалювання міжконфесійних і міжетнічних конфліктів.

Перша об'єктивна в чехословацькій пресі публікація на цю тему вийшла з-під пера чеської дослідниці Ярослави Радоухової⁷. Ця невеличка за обсягом, зате змістовна розвідка, що базується на вивченні документальних джерел, указує на зовнішні і внутрішні політичні причини адміністративної ліквідації греко-католицької церкви в Чехословаччині.

Після 1969 року розробка цієї тематики з відомих об'єктивних і суб'єктивних причин фактично припинилася. Коло істориків, що займалися її вивченням, скоротилося до нуля. До того ж, і ті дослідники, які побіжно торкалися цього питання, йшли по шляху найменшого опору – реконструювали зовнішній бік

1 Пекар А.В.: Нариси історії церкви Закарпаття. Рим, 1967.

2 Lacko, M.: Liquidation of the Diocese of Prešov. In: Slovak Studies. Historica I, Roma 1961, vol. 1., p. 158 -185.

3 Holdoš, L.: Ako sa likvidovala gréckokatolícka cirkev. – Katolícke noviny, 1968, 28.04.; його ж: Kapitoly z najnovších cirkevných dejín. – Kultúrny život, 1968, 17.05.

4 Berta, P.: Porozumte nás národy. – Kultúrny život, 1968, 05.04.

5 Volf, R.: Nevědomost hříchu nečíní? – Kulturní tvorba, 1968, 25.04.

6 Halaga, O.R.: Byla též akce P. – Literární listy, 1968, 20.06.

7 Radouchová, J.: Návrat k pravosláví. O prešovském soboru řeckokatolické církve v dubnu 1950. In: Dejiny a súčasnosť, r. 1969, č. 1, s. 29 – 31.

подій, не вникаючи до глибинного розуміння суті справи і оминаючи так звані гострі кути, що не відповідали офіційній версії.

В 90-х роках антиукраїнські тенденції в оцінці так званої православізації Східної Словаччини стали провідними. Прокламована ідеологами політичного русинізму теза про те, що православізація становила перший етап примусової українізації русинів цього регіону й призвела до занепаду їхнього шкільництва і культури ще й нині повторюється в працях декотрих словацьких істориків і публіцистів як аксіоматична.

В небагатьох працях дослідників цієї проблеми трапляються бездоказові суб'єктивістські твердження, що свідчать про упереджений підхід і відсутність глибшого розуміння конкретної ситуації. Показовою в цьому плані є праця М. Федора. З історії греко-католицької церкви в Чехословаччині (1945 травень 1950)⁸.

Родимкою русинської тріади (словацька земля, уніатська віра та окремішня русинська національність) позначена оцінка православізації Східної Словаччини в праці кошицьких істориків М. Гайдоша і С. Конечного⁹ та чеського історика В. Вашка¹⁰.

Зате заслуговують на увагу дослідження чеського історика К. Каплана і його колективу з питань відносин між державою і церквами в полютневій Чехословаччині¹¹. В опублікованих документах є чимало переконливих фактів, що проливають світло на нами розглядану подію.

Під час роботи над 3 томом «Нарисів новітньої історії українців Східної Словаччини (після 1948 року)» мені довелося зштовхнутися з багатьма проблемами, пов'язаними як з пошуком і використанням джерел в центральних і обласних архівах країни і за її межами, так і з подоланням усталених у повоєнні роки стереотипів в оцінці українського питання в Словаччині. Це примушувало мене приділяти більшу увагу документації і осмисленню ключових проблем повоєнного розвитку нашого етносу, до яких безсумнівно належить і церковно-політичне питання, і присвяти їм більше уваги в окремих публікаціях. Так зродився матеріал, який пропоную увазі читача.

Вичерпати цю тему в одній статті просто неможливо, та автор і не ставив перед собою такого завдання. Не зачіпаючи теологічно-канонічних питань обох конфесій, хочеться сказати правду історичних фактів і свідчень про цю подію, яка досі не пробіла собі дороги до сучасника.

Щоб краще зрозуміти причини адміністративної ліквідації Пряшівської греко-католицької єпархії в 1950 р., доведеться повернутися до її недавньої історії, оскільки в ній кореняться тенденції, імпульси до окремих дій, які за певних обставин оживають і набувають нової інтенсивності.

Пряшівська єпархія виникла в 1816 році на базі Кошицького вікаріату Мукачівської дієцезії. Вона стала другим релігійним і національно-культурним забором українців Закарпаття. В Пряшеві було засновано «Алумнеум» – інтернат для хлопців-гімназистів (1856), Духовну семінарію (1880), Учительську семінарію (1895), горожанську школу (1910).

В середині XIX століття Пряшівська єпархія за владництва єпископів Г. Тарковича (1818-1841) та Й. Гаганця (1842-1875) стала вогнищем національно-культурного відродження всього Закарпаття. Особливу роль в цьому процесі відіграли Адольф Добрянський, Олександр Духнович та єпископ Й. Гаганець.

8 Fedor, M.: Z dejín gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945 – máj 1950, Košice, Byzant, 1993.

9 Gajdoš, M., Konečný, S.: Postavenie Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948 – 1953. Praha, ÚSD AV ČR-1994.

10 Vaško, V.: Církevní politický vývoj v Československu po druhé světové válce. In: Historický obzor, r. 1 (1990 – 1991), č. 4.

11 Kaplan, K.: Stát a církev v Československu 1948 – 1953, Brno, Doplněk, 1993; Bulínová, M., Janišová, M., Kaplan, K.: Církevní komise ÚV KSČ, 1949 – 1951. Edice dokumentů. Svazek 1. Církevní šestka" (duben 1949 – březen 1950). Brno, Doplněk, 1994.

* В східнословачькому мовному середовищі означали, а старші люди ще й ними означають віруючих за такими ознаками: католиці (римо-католики), руснаці (греко-католики) та лутерани (євангелики, а їх храми – католицькі, лутеранські і руска церква.

Однак після австро-угорського примирення церковні і релігійні власті Угорщини чинили посилений тиск на греко-католицьку церкву, яка впродовж років була охоронцем «руської віри» – серцевини духовності південнокарпатських українців, щоб перетворити її в надійне знаряддя мадяризації греко-католиків країни. «Руська віра» (православна і греко-католицька), поєднана з кирилицею, східнослов'янськими церковними обрядами й юліанським календарем, протягом віків цементувал етнічну спільність південнокарпатських русинів (в західній частині Закарпаття – Пряшівщині вони називали себе руснаками) із своїми одноплемінниками по той бік Карпат. Тому мадярські церковні і державні власті спрямовують свої зусилля на усунення греко-католицької церкви в Угорщині східнослов'янської обрядовості та на запровадження в ній мадярської літургічної мови. Після довголітніх домагань Папський престол пішов назустріч мадярським вимогам, створивши в 1912 р. для греко-католиків-мадярів (змадярчених українців і румунів) окрему Гайдудорозьку єпархію. До новоутвореної дієцезії було включено 160 парафій з 215498 вірними. З Мукачівської єпархії було виділено 160, з Пряшівської 8, з Остригомської будапештську та 83 румунських парафій.¹²

Проте мадярські правлячі кола не заспокоїлися на досягнутому. Створений з їх ініціативи «Крайовий комітет греко-католиків мадярів» спрямовує свої атаки на Мукачівську і Пряшівську єпархії, вимагаючи від них заміни юліанського календаря григоріанським, усунення слов'янської азбуки та реформи літургічних книг. Щоб викоренити зі свідомості русинів почуття національної єдності з русинами по той бік Карпат, які переходили на платформу української самобутності, угорська влада у 1915 р. поставила вимогу заборонити руське письмо і руські свята (кирилицю, азбуку і юліанський календар) і замінити їх на латинську абетку і григоріанський календар. Пряшівському єпископу С. Новаку (1914-1919), який виявився ревним угорським патріотом, було доручено надавати державним коштом так звану «русинську» газетку «Наше отечество», друковану латиницею за мадярською транслітерацією. Задля «патріотичного виховання «русинського» населення і злиття його культури з мадярською» заборонялося вживати кирилицю і азбуку в греко-католицьких школах Пряшівської, а через рік і Мукачівської єпархій. Посилився тиск церкви і школи на руське населення в дусі політичного русинізму, який в інтересах угорської державності заперечував належність угорських русинів до українського народу.¹³

На початку нашого століття греко-католицька церква в Закарпатті опинилася в тяжкому становищі. Мадяронство значної частини духовенства на чолі з пряшівським і мукачівським єпископами паралізувало духовне життя закарпатців і відчувувало духовних від своїх парафій та викликувало в останніх ненависть до тих, хто зрікався своєї «руської віри». В той критичний для українських греко-католиків час, коли їм загрожувала денаціоналізація, Ватикан залишив їх напризволяще. Антинародна політика угорської влади і греко-католицьких єпархій, яку мовчазно благословляв Ватикан, викликала хвилю обурення не тільки в рядах сільського населення, яке церковні і державні власті вважали неосвіченою еластичною масою, але й серед національно свідомої інтелігенції, включно тих служителів культури, які залишилися вірними своїм національним і релігійним традиціям. Тож, зовсім природно, що протест проти мадяризації церкви і школи вилився в рух за повернення до прадідовської руської віри – православної, який ще до першої світової війни зародився серед закарпатських переселенців у Сполучених Штатах Америки і на сході Закарпаття, а в 20-х роках поширився і на Пряшівщину.

На відміну від Східного Закарпаття (Підкарпатської Русі, як воно називалось згідно з конституцією ЧСР від 1920 р.), де православний рух одержував підтримку і з боку керівних чеських урядовців і політичних партій, адміністративні власті в Східній Словаччині вбачали в цьому русі засіб до об'єднання українців по обох сторонах вимеженої Паризькою мирною конференцією демаркаційної лінії між обома країнами. Про це свідчить, крім іншого, й міркування

12 Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття, с. 106.

13 Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини, 1 (1918 – 1938), Пряшів, 1990; Його ж: До питання про т. зв. українізацію русинів Пряшівщини. // Культура українських Карпат: традиції і сучасність. Ужгород, 1994, с. 101.

свидницького окружного начальника, який у зв'язку з православним рухом на Свидниччині у 1923 р. скаржився кошицькому жупанові, що буде великим нещастям, коли православним удасться проникнути в село. «Думаю, що вистачить їм Підкарпатська Русь – міркував начальник – , а греко-католицькі русини на Словаччині будуть творити безпечніший кордон між Підкарпатською Руссю і Словаччиною, ніж мирні договори. Греко-католицьких священників матеріальною підтримкою та розумним ставленням до них завжди можна привернути на наш бік, як це робив угорський уряд, а ми не сміємо бути менш спритними за нього. Роботу між населенням будуть проводити державні (словацькі – І. В.) школи. Таким чином через 30 років на Словаччині не буде русинського питання... За моїм скромним міркуванням, підкреслював начальник, лише примкненням русинів до католицизму і заснуванням державних шкіл можна його (русинське питання – І. В.) вирішити.»¹⁴

Наведена цитата (а таких висловлювань представників державної влади можна б навести безліч) яскраво свідчить про те, що власті від самого початку встановлення чехословацької влади на цій території мали намір перетворити тимчасово встановлений кордон між Підкарпатською Руссю і Словаччиною на остаточний шляхом денационалізації українського населення через посередництво словацької школи і церкви. Тому тогочасні гасла православних: «геть від Риму, бо наша мати руська, наша земля руська, а наша віра теж руська – православна» лякала представників державної влади в Словаччині. Природно, що вони різним способом намагались перешкодити православному рухові в цьому регіоні.

Однак всупереч всім перешкодам, чиненим з боку державної адміністрації, під кінець 20-років православна церква нараховувала в Східній Словаччині 12500 парафіян. Було засновано церковні приходи в селах Сабинівського, Бардівського, Свидницького, Міжлабірського, Снинського та Михайлівського (с. Ребрин) округів. Православні церковні общини Східної Словаччини входили до складу Мукачівсько-Пряшівської єпархії, що мала свою резиденцію в Мукачеві. Визначним осередком православ'я в цьому краю став монастир у Ладомировій, що на Свидниччині, який мав власну друкарню, видавав, крім літургійних книг, календарі, газету «Православная Русь», а пізніше і світську літературу. Щороку сходились тут на прощу (одпуст) тисячі людей з усієї Пряшівщини і Закарпатської України. Таким чином, монастир став вогнищем москвофільства в цьому краю.¹⁵

Великих зусиль і самопожертви коштувало єпископам Л. Нярадію (1922-1927) та П. Гойдичу (1927-1950) підняти престиж позначеної тавром мадяронства Пряшівської греко-католицької єпархії. В нових суспільно-політичних умовах перед ними постало двоєдине завдання: рятувати конфесію первинного етнічного суб'єкту, що зберіг всі релігійно-культурні традиції. Повернення східнослов'янської обрядовості було нерозривно зв'язане з відродженням школи і духовної культури народу. Адже обряд, як слушно зауважує В. Іванишин, – це не просто форма віросповідання, а історично складена і освячена традицією єдності вирошення і культури даного народу, це вияв і фактор його духовності.¹⁶ Свідомі того, що лише національний характер греко-католицької церкви може припинити зростаючий православний рух в єпархії, обидва єпископи, спираючись на великі заслуги О. Духновича, О. Павловича, Ю. Ставровського-Попрадова та інших національно свідомих греко-католицьких священників у розвитку національної культури, виступають в ролі захисників руськості. Зусиллям єпископа Гойдича поширилась мережа церковних шкіл, в Пряшеві збудовано сиротинець, гуртожитки, а в 1936 р. засновано першу руську гімназію. Помітних успіхів було досягнуто й на релігійному поприщі.

Після розпаду Першої Республіки ставлення державної влади до греко-католицької єпархії різко змінилося. Словацький людацький режим (1939-1945) докладав усіх зусиль до денационалізації українців (за тодішнім політичним лексиконом – русинів) Пряшівщини і не щадив нападів на греко-католицьке єпископство, яке вважав вогнищем «русиніфікації» вже пословаччених греко-католиків. Користуючись досвідом своїх попередників – мадярських асиміляторів, людаць-

14 Ванат І. Нариси... 1, с. 158 – 159.

15 Там же, С.С. 184

16 Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження. Дрогобич, 1990, с. 34.

кий режим намагався підкорити греко-католицьку церкву і перетворити її в надійне знаряддя словакізації греко-католиків. Робилось все, щоб послабити її, зменшити вплив духовенства на народ. Особливо дошкульними були такі заходи, як припинення державних субсидій церковним руським середнім школам (гімназії і вчительській семінарії), створення окремої вчительської семінарії для греко-католиків – словаків, звільнення Василя Гопка з посади викладача Духовної семінарії, створення культурної комісії при Пряшівському жупанаті в справах греко-католицької і православної церков тощо.¹⁷ За прикладом колишнього «Крайового комітету греко-католиків – мадрів» було створено в Михайлівцях у 1941 р. об'єднання «Єдність св. Кирила і Мефодія», яке ставило своїм завданням «старатися про релігійно-моральне і культурне піднесення греко-католиків – словаків і захищати їх інтереси».¹⁸ Назване об'єднання видавало календарі та інші релігійні публікації словацькою мовою і розповсюджувало їх у всіх греко-католицьких парафіях дієцезії.

Проте греко-католицька єпархія за владцтва П. Гойдича, на відміну від сумнозвісного ренегата С. Новака, не стала слухняним знаряддям людацької влади, а тому в умовах людацького профашистського режиму завжди залишалась виразником опозиційних настроїв і національних устремлінь народу. Тому єпископ Гойдич був буквально кісткою в україножерському горлі словацьких людацьких шовіністів, які намагались за всяку ціну усунути його як єпископа русинів (episcopus Ruthenorum) з Пряшівської єпархії.¹⁹ Однак Папський престол на цей раз не пішов назустріч їх вимогам.

Заслугує на увагу ще один момент – ставлення греко-католицького єпископа до єврейського питання. Характерним у цьому плані є лист П. Гойдича до Братиславської папської нунціатури від 16 травня 1942 р., в якому він виступив з різким осудом президента Й. Тіса і уряду Словацької республіки за депортацію євреїв із Словаччини.²⁰

Моральною стійкістю і мужнім опором проти чиненої підлоти з боку людацької влади єпископ Гойдич завоював собі всенародне визнання. Його релігійно-церковна діяльність оздоровила і зміцнила греко-католицьку церкву в цьому краю, піднесла її престиж серед населення.

В перші повоєнні роки (1945-1948) становище греко-католицької і православної церков змінюється на краще. Обидві церкви без усяких обмежень з боку держави здійснюють свої пастирські обов'язки і в міру своїх можливостей відбудовують війною пошкоджені і будують нові храми. Для зміцнення позицій Пряшівської греко-католицької єпархії Ватикан призначив у 1947 р. Василя Гопка помічним єпископом. Але після 1948р. доля греко-католицької церкви обернулася іншим боком.

У Західній Україні, де греко-католицька церква становила головну базу і стала кісткою в україножерському горлі московських правителів, органи державної безпеки беруть її на мушку і звинувачують в сприянні експансії Ватикану на Схід та в організації і освяченні УПА і бандерівського підпілля. Як стверджує Г. Рожнов у своїй статті «Это мы, Господи», ще в лютому 1945 р. Хрущов особисто повідомив наркома НКДБ УРСР генерала Савченка про те, що Сталін особисто прийняв рішення про прискорену ліквідацію греко-католицької церкви.²¹ А органи державної безпеки виконували волю вождя. За їх сценарієм ініціативна група греко-католицьких духовних скликала собор, що відбувся 8-10 березня

17 Štátny oblastný archív Prešov (далі -ŠOBA -P), ŠZŽ-ŠB, 658

18 ŠOBA-P, Gkb, 21/1941 prez. У склад підготовчого комітету входили: Я. Федорко, Ш. Балог, М. Чолак, Я. Данко, Й. Ерби, Я. Мурин та Й. Пихонський. У 1968 р. багато хто брав участь у створенні «Комітету дії по відновленню греко-католицької церкви», який домагався створення словацького і українського вікаріатів. – ŠOBA Košice, VSKNV-Segr. 234, Ra-1463, k. 234

19 Спочатку людацька влада хотіла Гойдича пенсіонувати, з чим не погодився Папський престол. ŠOBA-P, ŠZŽ-ŠB, 236. Пізніше намагалась посередництвом німецького посла в Братиславі та братиславського і берлінського нунція досягти у Ватикані призначення Гойдича архієпископом на Україні. – Slovenský národný archív Bratislava (далі -SNA), MV, inv. č. 267, k. 702.

20 Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945). Dokumenty. Bratislava – Slovak academic press-1992, s. 124 – 125.

21 Огонек, 1989, № 38, с. 6 – 8.

1946 р. у Львові. Собор прийняв рішення: ліквідувати рішення Берестейського Собору 1596 р. про унію і вийти з-під юрисдикції Ватикану та воз'єднатися з Руською православною церквою.²² Щоб трохи наблизити атмосферу собору процитуємо кілька фрагментів із вищеназваної статті Рожнова: «...Отбором делегатів на Собор, их доставкой во Львов и регистрацией ведал полковник госбезопасности Богданов... Выступали делегаты вымученно, спотыкались на трудное выговариваемых формулировок из тогдашнего политического лексикона ...Тексты для выступлений им готовил Никита Павлюсюк, секретарь Собора... Площадь у собора была плотно оцеплена и буквально голубела от фуражек солдат и офицеров госбезопасности».²³ Образно кажучи, енкаведисти – безвірники дручком наvertsали українських іновірців до кошари підкореної православної церкви.

Тепер не могло бути ніяких сумнівів, що після Львівського собору, що скасував Брестську унію, піде акція за скасування Ужгородської унії в Мукачівській і Пряшівській єпархіях.

Першою жертвою стала Мукачівська єпархія, яка чинила відчайдушний опір більшовицькому насильству. Однак після насильної смерті її єпископа Т. Ромжі (1947) акція повернення до віри предків завершилася «Торжеством Православ'я», проголошеним в 1949 р. на Чернечій Горі біля Мукачева.²⁴

Енкаведистські звинувачення греко-католицької церкви в причетності до бандерівського руху кидають тінь і на Пряшівську греко-католицьку єпархію. У зв'язку з підготовкою судового процесу над празьким греко-католицьким парохом Павлом Гучком та галичанами Богданом Коваленком-Зілинським і Григорієм Буриничем Міністерство внутрішніх справ 27 жовтня 1948 р. пред'явило Канцелярії Президента Республіки докладну записку «Про українську націоналістичну небезпеку для миру і країн народної демократії», в якій звинуватило греко-католицьку церкву в причетності до «широкої політичної змови проти нашої держави (ЧСР – І. В.) та наших союзників». Крім інформації про діяльність Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА), в записці наголошується на тому, що після війни українські націоналісти з Польщі і Закарпатської України посилили свою пропагандистську діяльність і за допомогою Демократичної партії Словаччини намагаються в Східній Словаччині привернути на свій бік дальших прихильників, головню, з рядів греко-католицького духовенства.²⁵ Одне слово, органи державної безпеки Чехословаччини за прикладом своїх досвідчених радянських колег звинувачують уніатську церкву у ворожості щодо більшовицької влади в Чехословаччині, Радянському Союзі і Польщі. А таке звинувачення не могло обійтись без наслідків, на які не треба було довго чекати.

Вночі з 22 на 23 лютого 1949 р. органи держбезпеки зробили несподівані обшуки василіанських монастирів у Пряшеві і заарештували 11 монахів (М. Поташа, М. Швайку, Ф. Чабина, М. Лозака, С. Данка, Я. Сташак, М. Хому, М. Наймика, д-р Е. Гомичка, П. Вар'яна, М. Коцака) та 7 монашок (М. Яворську, С. Олексик, С. Махник, І. Яворську, Г. Цинтнер, І. Горват та Н. Гуньовську). Всіх безневинних «винуватців» було ув'язнено в Пряшеві, а згодом відправлено в трудові табори.²⁶ Дальші 3 монашки та 51 послушниця були переміщені до монастиря в Моравії.²⁷

Ще на початку 1949 р. єпископ Гойдич зробив у президента Готвальда письмову заяву про свою непричетність до бандерівського руху на території Чехословаччини. 8 березня він знову звертається листом до глави держави, в якому

22 Центральний державний архів вищих органів влади України в Києві (далі -ЦДАВО України), ф. 2, оп. 7, спр. 3077

23 Рожнов Г. Назв. праця. Див. теж: Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження.

24 Пекар А. Назв. праця, с. 168

25 Státní ústřední archiv Praha (далі -SÚA), ÚV KSČ, 100/24, zb. 47, a. j. 861. Див. теж: Barnovský, M.: K otázkam tak zvaného ukrajinského buržoázneho nacionalizmu. - Historický časopis, 44, 1, 1996, s. 64 – 82.

26 Archiv Kanceláře prezidenta republiky Praha (далі -AKRP), 2021, 145310/52, D.č.108287/49, k.438.

27 ŠOBA-P, KNV, CO, 8 cirk./3,k.4

скаржаться на безчинства державних органів щодо греко-католицької церкви. «З великим боєм сприймаємо дійсність – підкреслював єпископ -, що народно-демократична держава, яка в своїй конституції гарантує однакові права для всіх своїх громадян, але ми (греко-католики – І. В.) їй сіль в очах. За угорської влади вважали нас за панславів, за влади першої ЧСР – за мадяронів, за словацької влади – за партизанів, комуністів і русофілів, а зараз ми знову стали бандерівцями і неблагонадійними». Нагадуючи великі жертви українського населення Пряшівщини, які воно понесло за визволення і відновлення Чехословаччини, єпископ наголошує на тому, що таке ставлення органів влади до тих, які конкретними вчинками виявили свою відданість батьківщині, викликає в них прикрість. «Кожен режим демонструє свою владу над нами – продовжує ієрарх -, тому, що ми найслабші і не маємо ніякого захисника».²⁸ Та даремно було сподіватися на почуття справедливості і милосердя у Готвальда, який отримав вказівку від свого покровителя і «вождя народів» Й. Сталіна ліквідувати останню фортецю уніатської церкви в півдні Європи середньоевропейському регіоні.

В другій половині 1949 р. над єпархією згущується атмосфера, викликана цілковитим погіршенням відносин між Чехословаччиною і Ватиканом та так званою акцією «К» (католицькою), спрямованою проти католицької ієрархії в ЧСР.

Протест проти прийняття церковних законів, обмежуючих діяльність церкви, виявляє й греко-католицький єпископ, ставлячи свій підпис під меморандумом католицьких єпископів до чехословацького уряду. У листі до президента Готвальда з цього приводу він, крім іншого, пише: «Від свого імені і від імені своїх вірних і священників публічно і урочисто заявляю про свою вірність і лояльність до Чехословацької Республіки, однак проти такого поєднання релігії з політикою за ототожнювання вірності своєму релігійному переконанню з лояльністю до держави і уряду рішуче протестую».²⁹ Замість відповіді адресантові Канцелярія Президента Республіки відправляє листа протестуючого уніатського єпископа Комісії в справах релігійних культур Центрального комітету дії Національного фронту (ЦКДФ), що становила першу політичну платформу для переговорів між державою і церквою.³⁰

Водночас органи безпеки, готуючись до чергової акції, розкинули свої сіті на греко-католицьку єпархію: підступними діями намагались підкорити собі осіб з близького оточення єпископа, щоб створити джерело інформації про протидію єпархіального управління,³¹ плели інтриги довкола особи Гойдича³² та залучали до своєї сітки інформаторів із усіх греко-католицьких парафій.³³

28 АКРР, 2021, 145310/52 – D, с. 102802/49, к. 438.

29 Там же, ч. 107407/49

30 Комісія, яку очолював генеральний секретар ЦКД НФ А. Чепічка, виникла навесні 1948 р. В апараті ЦКД НФ цією проблематикою займалось відділення в справах релігійних культур, а в краях і округах – референти КД НФ у справах релігії, яких називали «церковними секретарями». Восени 1949 р. було узаконено Державне відомство в справах релігійних культур (Státní úřad pro věci církevní – SÚC) в Празі, що його очолив А. Чепічка, та Словацьке відомство в справах релігійних культур – SLOVÚC на чолі з Г. Гусаком, а пізніше –Л. Голдшем. Їм були підпорядковані відділення в справах релігійних культур крайових і окружних національних комітетів. Поряд з комісією ЦКД НФ, а згодом і державними відомствами в справах релігійних культур діяла комісія в справах культур ЦК КПЧ т. зв. «шістка», яка координувала, а в більшості випадків і ініціювала різні заходи, спрямовані на підкорення церкви державі. До складу її входили: А. Чепічка (голова), Коpecький, Клементіс, Фірлінгер, Широкий та Гендріх.

31 Влітку 1949 р. Сланський надсилав Готвальду телетайп Широкого із Братислави про перебіг зборів консисторії Пряшівської греко-католицької єпархії, яка займалась питанням духовенства у нововиниклій ситуації та його участі у Левочській прощі, -SÚA, ÚV KSČ, 100/24, zv. 49, а. j. 871.

32 Голова Сабинівської окружної організації антифашистів (SPROV) звинувачує Гойдича у співробітництві з німцями та бандерівцями, спираючись на свідчення греко-католицького священника Шаламона (колишнього радника пряшівського жупана Дудаша), каноніка Смяндрая та вікарія Кошицької римо-католицької дієцезії Ондерка. – АКРР, 2021, 145310/52, к. 438. За дорученням ЦКД СНФ Словацьке відомство в справах релігійних культур признало до Пряшівської греко-католицької єпархії свого довіреного М. Родака, який доглядав за діяльністю єпископа. (ŠOBA-P, KNV-CO, 1 cirk.1/1, k.1).

33 ŠOBA-P, KNV-CO, 8 cirk./3, k.3 -situacné správy okresných cirkevných tajomníkov.

Комісія в справах релігійних культів ЦКДНФ, яка ще на початку 1949 року розглядала питання греко-католицької церкви, констатувала, що ієрархи цієї церкви зближуються з римо-католицькими ієрархами, пристосовують свої обряди до римо-католицьких і пропагують між своїми вірними об'єднання з римо-католицькою церквою. Такі тенденції йшли в розріз з офіційною політикою режиму у відношенні до католицької церкви. Тому комісія дійшла висновку, що треба перешкодити католизації уніатів і викликати в греко-католицького духовенства рух за поворот до православ'я. Таке розв'язання справи відповідало б інтересам Праги і Москви. Однак православна церква в Чехословаччині в той час, за словами голови комісії – міністра Чепічки, була слабка та бідна.³⁴

В Східній Словаччині до собору православна церква мала всього 24 тисяч вірних. У той час греко-католицька церква в цьому регіоні мала 241 парафію з 1059 общинами (філіями), 443 церкви і нараховувала близько 250 тисяч вірних.³⁵

Тож спочатку треба було зміцнити позиції православної церкви й поширити її діяльність на Східну Словаччину.

За домюнхенської Чехословаччини православна церква підлягала під юрисдикцію белградського патріарха. Після війни делегація чеської православної церкви звернулася до московського патріарха з проською прийняти її під свою юрисдикцію. В 1946 р. було створено чехословацький екзархат Московської патріархії, що складався з чеської і словацької єпархій. Главою екзархату і архієпископом празьким став Єлевферій, архієпископ ростовський і таганрозький, а адміністратором пражівським – протоєрей Ю. Кузан.³⁶ У зв'язку з поверненням у Чехію і Моравію колишніх волинських колоністів та з передбачуваним переходом уніатів до православ'я виникла потреба реорганізації церкви, яку було здійснено на зламі 1949-1950 років.

7 грудня 1949 р. єпархіальні збори в Оломоуці затвердили новий статут православної церкви в ЧСР, згідно з яким чеська єпархія поділялася на празьку та оломоуцько-брненську, та номінували кандидатів на пост єпископа оломоуцько-брненської та пражівської єпархій,

30 грудня єпархіальні збори в Пряшеві обрали архімандрита Алексія (Олександра Дехтерева) єпископом Пражівської православної єпархії, а 3 січня 1950 р. здійснилось обрання Честмира Крачмера єпископом оломоуцько-брненським.³⁷ Висвячення новообраних єпископів відбулось в урочистій атмосфері, насиченій тогочасним політичним клерикалізмом – рухом на захист миру, за участі ієрархів Руської православної церкви.

Офіційному візиту делегації Руської православної церкви в Східну Словаччину передували переговори кандлера екзархату Черкеса з компетентними представниками Державного управління в справах релігійних культів, під час яких з'ясувались питання про програму візиту. Делегація православної церкви із Радянського Союзу, очолювана митрополитом крутицьким Николаєм та львівським архієпископом Макарієм (Михайлом Оксіюком), який визначався багатим досвідом із скасування уніатської церкви в сусідній Закарпатській області України, під час свого двотижневого перебування в Східній Словаччині мала розпочати акцію пересвідчування уніатських священників у необхідності їх повороту до православ'я. Серед супровідників митрополита були й колишні греко-католицькі священники, які мали своїх знайомих олтарних братів у цьому краю. Після повернення обох ієрархів на батьківщину вони мали залишитись ще якийсь час у Східній Словаччині, щоб посилити акцію повороту греко-католицького духовенства до віри своїх предків.³⁸ Однак державні власті з цим проектом повністю не погодилися: відмовились від роз'яснювальної діяльності делегації, а візиту надали офіційного характеру, поєднавши його з багатолюдними маніфестаціями на захист миру.

34 Církevní komise ÚV KSČ 1945 – 1951. Edice dokumentů. Svazek 1. Církevní „šestka“ (duben 1949 – březen 1950). Praha-Brno, 1994, s. 50 (далі -Církevní komise ÚV KSČ 1945 – 1951, 1).

35 SÚA, ÚV KSČ, P 5386/14

36 SÚA, MV-N, 144, 812, k.206; AMZV, ZÚ Moskva (1945 – 1948)

37 SÚA, MV-VA 2, 997 r 5, k.296

38 Církevní komise ÚV KSČ 1945 – 1951, 1, s. 329 – 330

Вартий уваги й план канцлера Черкеса на акцію повороту уніатів до православ'я, який він виклав Державному відомству в справах релігійних культів 9 грудня 1949 р. За цим планом єпископ Дехтерев протягом січня 1950 р. мав об'їздити всі православні парафії і розвинути діяльність серед уніатських священиків. Після приїзду митрополита Николая цю роботу мали продовжувати члени його місії. Вся їх діяльність повинна була спрямовуватись до створення ініціативної групи греко-католицьких священиків, яка б керувала акцією повороту. Створення групи передбачалось здійснити до кінця березня 1950 р. В квітні місяці планувалось посилити кампанію за переймання уніатських церков православними³⁹, яка мала проводитися духовними у тісному співробітництві з громадянами даної місцевості й органами державної влади. У цих випадках, на думку Черкеса, Колегія уповноважених СНР мала б підтримати православних, якщо більшість жителів даної місцевості своїми підписами підтвердить згоду з таким рішенням. Після цілеспрямованої роз'яснювальної роботи серед духовенства і мирян у червні – серпні 1950 р., на погляд Черкеса, можна було б скликати собор духовенства, який би виніс рішення про масовий поворот до православ'я.⁴⁰

Повчившись з досвіду запровадження православ'я в Західній Україні, і, зокрема на Закарпатті, ієрархи православної церкви були більш обережними у підході до скликання собору. Впізнавши незломність єпископів Гойдича і Гопка, вони намагались в першу чергу привернути на свій бік більшість православних духовенства, яке мало великий вплив на своїх парафіян. Однак і їх припущення виявились ілюзорними.

Прага в основному погодилась з візитом делегації Руської православної церкви до Чехословаччини, зате офіційна Братислава після гіркового досвіду з недавньої Католицької акції, яка в різних районах Словаччини викликала хвилю заворушень, поставилась до нової акції насторожено. Всупереч тому «шістка» в справах релігії при ЦК КПЧ 4 січня 1950 р. прийняла рішення: «Здійснити візит делегації Руської православної церкви за первісним планом, зробити з нього могутню політичну демонстрацію (підкреслення – І. В.), висвячення єпископа здійснити не в Міжлабірцях⁴¹, а в Пряшеві, домовившись з уніатами про запозичення їхнього храму для цієї цілі. З президією КПС обговорити хід акції в Словаччині та забезпечити православної церкви підтримку з боку партії й органів народного управління посередництвом Міністерства внутрішніх справ і Уповноваженого відомства СНР внутрішніх справ.⁴²

Організаційне забезпечення прийому делегації православної церкви беруть у свої руки партійні і державні органи. Вже 7 січня 1950 р. питанням православної церкви в Словаччині займався секретаріат ЦК КПС. У протоколі засідання з цього питання зазначається, що всі присутні (Гусак, Фріш, Голдош, Баштьованський, Мошко, Кабош, Пул, Сикора, Шмідке) однозначно схвалювали політичний намір акції повороту уніатів до православ'я. Дискусія спрямовувалась на питання політичної організації підготовки цієї акції по партійній і державній лінії.⁴³ Для координації підготовчих робіт по прийому делегації православної

39 Там же; ŠOBA-P, KNV-CO, 8 cirk./3k.3. В декотрих селах Лабірщини, Свидничини і Сниницини, в яких більшість жителів православні і мали своїх представників у місцевих органах влади, виникла ідея вимагати «від імені народу» перейняття уніатської церкви. Так із 265 жителів с. Вільшинків, що на Лабірщині, 238 осіб своїми підписами скріпили заяву про передачу греко-католицької церкви для православних. Розглядаючи цю справу, культурова «шістка» ЦК КПЧ вирішила задовольнити прохання вільшинківчан: передати церкву у власність держави з виключним правом православної церкви розпоряджатися нею. За прикладом вільшинківчан і інші православні церковні громади намагались переймати уніатські церкви, з чим, як видно, погоджувались вищі органи влади.

40 Církevní komise ÚV KSČ 1945 – 1951, 1, s. 330

41 У зв'язку з тим, що побудову православного храму в Пряшеві до кінця 1949 р. не було завершено, хіротонія новообраного єпископа Алексія мала відбуватися в Міжлабірцях. Однак, щоб надати цій події більшої ваги, було рішено провести висвячення єпископа в Пряшеві – резиденції єпархії. Проте греко-католицьке єпископство не дало згоди, щоб хіротонія відбулась в його кафедральному храмі. Тому урочистості відбулись 12 лютого 1950 р. в нашвидку закінченому православному храмі в. Олександра Невського.

42 Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951, 1., s. 327

43 SÚA, ÚV KSČ, P 5386/14

церкви, висвячення єпископа та пропагування акції за повернення уніатів до віри своїх предків секретаріат прийняв рішення про створення комісії при Словацькому відомстві релігійних культів, до складу якої увійшли: Г. Гусак, голова Колегії уповноважених СНР і водночас голова Словацького відомства в справах релігійних культів, Ш. Башт'юванський, секретар ЦК КПС, Л. Голдош, секретар ЦКДСНФ, Д. Окалі, уповноважений СНР внутрішніх справ і І. Рогаль-Ільків, заступник голови СНР, та організаційного комітету в Пряшеві в складі: І. Рогаль-Ільків, А. Пшенічка, голова Пряшівського КК КПС і Л. Медведь, голова Пряшівського КНК, і доручив останньому кооптувати до його складу дальшого члена з рядів уніатського духовенства. Це рішення затвердила і президія ЦК КПС 3 березня 1950 р.⁴⁴

Хоч місія делегації Руської православної церкви в Східній Словаччині значно обмежилась і строк перебування її в цьому краю скоротився із запланованих пряшівським оргкомітетом 10 на 3 дні,⁴⁵ (1 – в Кошицях, 2 – в Пряшеві), однак вона стала передвісником близької катастрофи для греко-католицької церкви. З одного боку активізувались православні, а з другого – візит ієрархів Московської патріархії викликав тривогу серед католиків, і, зокрема, уніатів.

Це вже була третя глибока криза, яка охопила Пряшівську греко-католицьку єпархію в ХХ столітті. На початку століття, як уже зазначалось вище, угорська влада змусила її стати на службу держави в її асиміляторських стремліннях щодо українських уніатів. У цих інтенціях продовжував і словацький людацький режим (1939-1945). Проте єпископ Гойдич, маючи підтримку Ватикану, не підкорився словацькій владі в її намаганнях словакізувати всіх греко-католиків і однаково мужньо захищав їх конфесійні і національні права. Зараз він опинився в критичній, майже безвихідній ситуації, бо стояв перед вибором: або підкоритися тоталітарній чехословацькій владі, жертвуючи конфесією своєї єпархії, або залишитись вірним своєму конфесійному переконанню і покликанню єпископа, жертвуючи навіть власним життям. І він обрав шлях на голгофу, рятуючи конфесію своєї єпархії. Користуючись своїм беззаперечним авторитетом у значної частини духовенства, вчителства й мирян у північних частинах краю, і, спираючись на активну протидію антиуніатським тенденціям Требішівського василіанського монастиря на чолі з Полікарпом Оляром у південних земплінських округах⁴⁶, він чинив затятий опір постійно зростаючому тиску на греко-католицьку церкву. Та сили були нерівні.

Після закінчення місії митрополита Николая влада розгорнула широкий наступ проти уніатства. Вже 21 лютого 1950 р. в Пряшеві відбулась таємна нарада чільних представників Кошицького і Пряшівського країв, на якій брали участь голови КНК, референти («церковні секретарі») відділень КНК у справах релігії, секретарі КД СНФ, начальники крайових управлінь держбезпеки та депутати В. Капішовський і І. Рогаль-Ільків.⁴⁷ Учасники наради, обмінявшись думками про настроєність населення окремих округів після візиту делегації Московської патріархії, вирішили зразу ж відвідати всі округи, щоб на місцях прозондувати реакцію уніатів (священиків і мирян) на евентуальний варіант повороту до віри предків на випадок, коли б єпископ Гойдич об'єднав греко-католицьку церкву з римо-католицькою. В той час антиуніатська пропаганда галасувала, ніби єпископ Гойдич, уклавши таємний договір із ієрархами римо-католицької церкви про перехід уніатів на католицтво, пристосовує східнослов'янську обрядовість до католицької і має намір усунути з греко-католицьких храмів іконостаси. У доступних сьогодні для нас матеріалах, документах і публікаціях, присвячених цій

44 Там же

45 Делегація Руської православної церкви на чолі з заступником московського патріарха митрополитом крутицьким і коломанським Николаєм та львівським архієпископом Макарієм прибула з офіційним візитом у Чехословаччину з 31.І. по 15.ІІ.1950 р. З перебуванням її в Східній Словаччині рахувалось від 8 до 15 лютого. В її програму входили, крім участі у маніфестації на захист миру і хіротонії єпископа Алексія в Пряшеві, й відвідини православних парафій окремих округів Східної Словаччини. Згідно з рішенням празьких властей строк перебування делегації в цьому краю скоротився на 3 дні. – SNA, ÚAV SNF, 88, k. 82; SÚA, MZV-VA, 2 997 r 5, k. 296.

46 Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951, 1., s. 386

47 Там же, С. 383; ŠOBA-P, KNV-CO, 8/cirk./3, k. 3

події, не знаходимо прямих доказів і свідчень на користь правдивості таких тверджень. Проте чимало дезорієнтованих людей, підпавши під вплив цієї пропаганди, знову стало перед вибором: рятувати східнослов'янську обрядовість, яка протягом віків поєднувала в собі релігійність і етнічність руського люду, або перейти на католицизм, яке загрожувало їх етнічності. Вибір: православ'я або католицизм розмежовував в основному уніатів північних округів від південних, які жили в безпосередньому сусідстві з католиками – словаками і мовно засимілювалися. Якщо перші більш хилилися до православ'я, обрядовість якого майже нічим не відрізнялася від уніатської, то частина других, передусім тих, які жили в змішаних греко- і римо-католицьких місцевостях, давали перевагу католицизму перед православ'ям.

Противники православ'я, скориставшись застрашеністю частини українського населення з примусового виселення до Радянського Союзу, радили греко-католикам під час перепису населення, що намічався на березень 1950 р., записувати римо-католицьке віросповідання і словацьку національність. Тих, хто заявить свою приналежність до греко-католицької віри, за цією пропагандою, автоматично будуть уважати руськими чи українцями і згодом виселять їх до Росії. Як показали результати перепису, під впливом цієї згубної пропаганди жителі багатьох греко-католицьких сіл не тільки південних, але й суто українських сіл північних округів Східної Словаччини зі страху від примусового виселення до Радянського Союзу записували не тільки словацьку національність, а й римо-католицьке віросповідання. Такі випадки мали місце в Чертіжному, Нижньому Збійному і Видрані Міжлабірського округу, в Колониці, Шмигівці, Стригівці й Станіці Снинського округу, в Іновці, Руському Грабівці і Руській Бистрій Собранецького округу, та інших місцевостях краю.⁴⁸

Незважаючи на відмінну соціально-психологічну атмосферу серед духовенства і мирян, що створилася в окремих парафіях греко-католицької єпархії після візиту ієрархів Московської патріархії та під впливом антиуніатської та антиправославної пропаганди, оглядачі Пряшівського оргкомітету пропонують вищестоящим властям у Братиславі і Празі розпочати підготовчі роботи акції «П». Після роз'яснювальної роботи в місцевій пресі, на думку оглядачів пряшівської наради, треба розвинути рух за повернення до православної віри знизу, який би ініціювали й організували в окремих округах невеликі групи духовних і мирян обох конфесій (староправославних і новонавернених – вчорашніх уніатів). Природно, ці ініціативні групи діяли б в контакт з референтами в справах релігійних культів ОНК, окружкомів КД СНФ та КПС.⁴⁹

27 лютого 1950 р. праязка «шістка» вирішила у всіх греко-католицьких парафіях створювати з прихильних до православ'я мирян і духовних комітети повороту, які б разом з представниками православної церкви і державної влади забезпечували повернення більшості парафіян на бік православ'я.⁵⁰ До цієї акції повинні були залучитись організації комуністичної партії, державної влади та організації Національного фронту.

Як бачимо, справжня кухня політики влади щодо греко-католицької церкви в Чехословаччині формувалась в закритих стінах центрального проводу правлячої партії (церковної «шістки»), а її рішення реалізували державні органи, праязке і братиславське відомства культів, міністерство і відомство СНР внутрішніх справ та їх підрозділи на місцях. Держава тримала в руках усі найважливіші важелі церковного життя: від господарського утримання до надання дозволу на реєстрацію громад, статутів та на дозвіл священникам здійснювати церковну службу. До того ж вона ділила конфесії на лояльні (прогресивні) і нелояльні (реакційні) і, керуючись цим, визначала умови їхнього функціонування, і, зрозуміло, саму їхню долю. Наведені факти свідчать, що в церковній політиці щодо греко-католицької церкви влада вдавалась до підступів, підкупів і насильства. Нею створювані окружні і парафіальні комітети повороту до православ'я повели роботу на розкол серед духовенства і вносили загрозливий розбрат у релігійні громади адміністративним відбиранням уніатських церков.

48 SNA, ÚPZP-ZP, 497.k.50

49 Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951, 1., s. 383 – 387

50 Там же, с. 389

Водночас посилювався «перевіреними» кадрами державно-партійний апарат вищезазначених відомчих структур, які розробляли й уточнювали план акції у взаємодії між Прагою, Братиславою і Пряшевом. На початку березня Державне відомство в справах релігійних культів розробило план акції поступової ліквідації греко-католицької церкви під назвою „VS” (Východné Slovensko – Східна Словаччина), в якому визначались терміни для виконання конкретних завдань окремими ланками ліквідаційного апарату. Акцію передбачалося завершити 24 – 25 червня 1950 р. скликанням Пряшівського великого собору греко-католицького духовенства і мирян, котрий би, як і всі попередні, виніс рішення про скасування Ужгородської унії, розрив з Ватиканом та воз'єднання уніатів з Руською православною церквою.⁵¹ Скликанню собору мали передувати збори «прогресивних» уніатських священників, приваблених у той чи інший спосіб на бік православ'я, перед котрими ставилось завдання звернутися до духовенства і мирян з відозвою в справі повороту до віри своїх предків. Ці збори (малий собор) намічалось провести в Пряшеві в кінці квітня. Такий порядок зрештою був схвалений президією ЦК КПЧ.

Крім роз'яснювальної роботи серед уніатського духовенства і мирян влада розраховувала на примусові засоби. В сьомому пункті цитованого плану вказувалося: «В ході кампанії проти уніатства арештувати кількох найбільш реакційних греко-католицьких священників. Процеси над ними, по-перше, застрашать інших, по-друге, прискорять рішення досі нерішучих, а по-третє, дадуть можливість поставити під удар Гойдича, Гопка і їх друзів».⁵² Ці методи акції «П» для багатьох працівників ліквідаційного апарату виявились найбільш ефективними.

У зв'язку з розпочаттям протиуніатської кампанії зростає вага Пряшівського організаційного комітету, до складу якого, крім уже вищезгаданого заступника голови СНР І. Роголя-Ільківа, входили голови КНК, політичні секретарі крайкомів КПС, референти відділів релігійних культів КНК Кошицького і Пряшівського країв та представники пражського і братиславського відомств у справах релігійних культів, які спрямовували його діяльність в дусі рішень пражського і братиславського центрів. Для надання політичної ваги акції «П» було створено при крайкомах і райкомах КПС обох країв райові і окружні партійні комісії в справах культів, які відшукували надійні кадри для парафіальних і окружних організаційних комітетів і спрямовували їх діяльність в бажаному напрямі. До складу цих комітетів входили здебільшого державні службовці (вчителі, працівники державного управлінського апарату), які виконували «партійне доручення» без глибшого усвідомлення його доцільності. До половини квітня були створені комітети повороту в усіх селах, де жили уніати. Їм допомагали активісти окружних партійних комісій.

Більш активними в акції «П» виявились працівники державно-партійного апарату Пряшівського краю, яким удалось відшукати кількадесят парафіальних священників, котрі після тривалої обробки були охочі за певних умов перейти у православ'я. Проте пряшівські «церковники», на відміну від кошицьких, які орієнтувались більш на духовних, вагу всієї підготовчої акції покладали на працю серед мирян, виходячи зі згоду, що за парафіанами піде і парох. Це «волевиявлення» мирян знизу мало пересвідчити уніатське духовенство в необхідності повернутись зі своєю паствою до віри своїх предків. У такий спосіб вони сподівались, на думку голови КК КПС Пшенічки, ще до скликання малого собору привернути понад 50% парафіальних священників.⁵³ Проте такий підхід до рішення такої важливої і складної проблеми, як показав дальший перебіг акції, виявився помилковим, бо ж авторитет духовенства в народі був великий.

До того ж у половині квітня підготовчу акцію до скликання малого собору загальмувала і значно ускладнила інша загальнодержавна протикатолицька кампанія – примусове зосередження монахів у так звані центральні монастирі, що відбулось вночі з 13 на 14 квітня. Брутальне втручання державних органів викликало у віруючих хвилю обурення і настороженості. Побояючись дальших нападів на священників, миряни багатьох парафій, головню південних округів краю, цілодобово вартували фари і, не допускаючи до них чужих людей, не давали

51 Там же, с. 411 – 412

52 Там же

53 Там же, с. 416 – 419

можливості активістам оргкомітетів повороту зустрітись з парохами. Посилилася і протидія греко-католицької єпархії, яка закликала своїх священників до моральної стійкості у захисті своєї конфесії. Наявна нервовість духовенства, яке опинилось між двома жорнами, з кожним днем наростала. Нерідкими бували випадки, коли священник після «обробки» державного активіста ввечері погодився з переходом у православ'я, а наступного дня своє рішення відкликав. Між вагачими, нерішучими священниками були й такі, які добровільно не рішались на зміну конфесії, але чекали на рішення держави. За приблизними підрахунками Пряшівського оргкомітету повороту у православ'я 50% священства у Пряшівському краю більш чи менш рішуче висловилось за перехід у православ'я (16 із них складо присягу православному єпископу), приблизно 20% рішуче поставилось проти, а решта духовенства вагала. В Кошицькому краю рахувалось з 20 – 30 священниками, охочими перейти на старо-нову віру.⁵⁴

В той час греко-католицька церква в Чехословаччині мала двох єпископів, 28 ієрархів та 238 священників, котрі здійснювали церковну службу в парафіях. Крім того, педагогічну, виховну і санітарну службу здійснювали 30 священників, 44 монахи та 140 монашок. У Східній Словаччині, де проживала основна маса греко-католиків, кілька тижнів до собору діяли 252 священнослужителі (включно єпископів і каноніків), з того: в Пряшівському краю – 195, а в Кошицькому – 57.⁵⁵

Для повноти картини греко-католицької церкви в Чехословаччині слід навести, що вона складалася з трьох адміністративних одиниць, які після встановлення державних кордонів, підлягали пряшівському єпископу. До них належали: 1. Пряшівська дієцезія, якій підлягали парафії чеських земель, Західної, Середньої та переважної більшості Східної Словаччини, 2. Мукачівська адміністрація, якій підлягали парафії східних округів: Собранецького, Михайлівського, Сечівського, Требішовського, що раніше входили до складу Мукачівської єпархії, та 3. Гайдудорозька адміністрація, до якої входили 4 парафії з філіалами Крайовсько-Хлмецького округу, що після війни припали до Чехословаччини. За людацької словацької влади був створений Вікаріат Мукачівської єпархії для Словаччини з осідком у Михайлівцях, який мав 3 архідіаконати: середньо-земплінський, нижньо-земплінський та ужанський з 10 дистриктами. Вікаріатом управляв генеральний вікарій та архідіакон Середнього Земпліна, який підлягав пряшівському єпископові.⁵⁶

Створення вікаріату, «Єдності св. Кирила і Мефодія» та заснування окремої учительської семінарії для греко-католиків-словаків у Михайлівцях ** мало на меті надання уніатству Словаччині словацького національного характеру та послаблення позиції прашівського єпископа. За твердженням чільних працівників братиславського і празького відомств у справах релігійних культів словацькі уніатські священники цієї адміністрації ніби тяжко переносили підпорядкованість українському єпископові Гойдичу.⁵⁷ У відновленій антигойдичівській кампанії частина уніатського кліру словацької національної орієнтації, спираючись на кирило-мефодійську традицію, якій у той час давала перевагу перед універсальним католицизмом, що його представляв Ватикан, і державна культова політика,⁵⁸ висувала ідею створення якогось зразкового Михайлівського греко-католицького вікаріату, який би оголосив непокору пряшівському уніатському єпископові.⁵⁹ Виступаючи проти Гойдича, ця група священників на чолі з архідіакном А. Товтом водночас виступала й проти скасування уніатства в Словаччині.

54 SÚA ÚV KSC, 100/24, zv.49, a. j. 871

55 Там же

56 Дані за: Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioeceseos Fragopolitanae..., Prešov 1948.

** Заснуванням учительської семінарії для греко-католиків – словаків у Михайлівцях був припинений на кілька років прийом учнів до Пряшівської греко-католицької руської учительської семінарії, яка готувала учителів для руських (українських) шкіл краю.

57 SÚA, ÚV KSC, 100/24, zv. 49, a. j. 871

58 Оживленням кирило-мефодійської традиції офіційна державна культова політика мала на меті відмічати слов'янські риси католицизму і поступово запроваджувати слов'янську, а пізніше й чеську і словацьку літургічну мову до його обрядовості. – Církevní komise ÚV KSC 1949 – 1951, 1., s. 26 – 33.

59 SÚA, ÚV KSC, 100/24, zv.49, a. j. 871

Цю концепцію, в якій переважав словацький національний аспект над релігійним, підтримував і комуністичний депутат СНР Чолак. Однак у той час вона не була прийнятною для Праги, яка ліквідацією уніатства звільняла простір для православ'я. Натомість Прага погодилась, як далі побачимо, зі створенням Михайлівської православної єпархії на чолі з єпископом – словаком.

Та повернімося до підготовчих робіт по скликанню малого собору.

З наближенням терміну його скликання наростала напруженість Пряшівського оргкомітету, викликана ним непередбаченими труднощами й ускладненнями. Попередні припущення щодо активності новонавернених священників у роз'яснювальній роботі виявились нереальними. Багато священників, які раніше погодились з переходом у православ'я, в силу обставин своє рішення відкликали. Ситуація стала неясною.

В такій атмосфері за директивою Пряшівської крайової партійної комісії в справах культів, яку очолював Пшенічка, 18 квітня 1950 р. був створений при Українській Народній Раді Пряшівщини Комітет повороту до православ'я.⁶⁰ Перед ним ставилось завдання опублікувати в газеті «Пряшевщина» відозву Трудового комітету УНРП до населення краю в справі повороту до православ'я та допомогти своїм інструкторським активом пряшівському й окремим окремим оргкомітетам у координації роз'яснювальної акції серед духовенства і мирян. Однак через обмежені можливості і короткочасність своєї діяльності Комітет уже не міг вплинути на перебіг акції.

Серед таких обставин збирався малий собор, тобто конференція делегатів комітетів повороту до православ'я, яка мала обрати центральний комітет і прийняти звернення до греко-католицького кліру і мирян із закликком повернення до віри своїх предків – православ'я. Скликанню собору передувала нарада добірних уніатських священників, охочих перейти в православ'я, що відбулась 24 квітня 1950 р. на курорті у Вишніх Ружбах. На ній взяло участь 51 чоловік, з того – 23 словацької національності.⁶¹ Хоч учасники наради сходились в одному – потребі скликання собору, однак їх погляди на спосіб скасування Унії різнилися. Висловлювалися різні згоди щодо доцільності двох соборів (малого і великого). Це питання й після наради залишилось відкритим.

Незважаючи на нез'ясованість цього та інших важливих питань, оргкомітет все ж таки вирішив скликати собор, що відбувся в Пряшеві 28 квітня 1950 р. Закономірно напрошується запитання: який собор – малий, що мав схвалити склад центрального комітету, звернення до уніатського кліру і мирян та дальший поступ акції, або великий, який прийняв би рішення про скасування греко-католицької церкви в Чехословаччині? Здається, що 27 квітня, коли до Пряшева з'їжджалися делегати, ніхто точно не знав яким він буде. Принаймі так можна судити на підставі звіту про собор, що його склав наступного дня після цієї показної події – 29 квітня 1950 р. для президента Готвальда один із керівних організаторів акції «П» В. Екарт.^{***} Цитований документ дає можливість заглянути в закулісну діяльність організаторів антиуніатської кампанії і відтворити тогочасну суспільну атмосферу, в якій вирішувалася доля греко-католицької церкви. З огляду на те, що в дотепершній літературі з цього питання існує чимало неясностей, вважаю доцільним передати окремі фрагменти цього документа, щоб читач міг створити якомога повнішу уяву про цю подію.

Як повідомляв Екарт, керівні пряшівські працівники Пшенічка, Рогаль, Капішовський після обіду і ввечері 27 квітня вели розмови з рядом делегатів – духовників і мирян, від яких довідалися, що більшість делегатів сходилась на тому, що справу треба рішати невідкладно. На думку делегатів, всякі тяганими

60 ŠOBA-P, KNV-CO, 8 cirk./3.k.6. У склад Комітету увійшли: депутати П. Бавеї і В. Казішовський та працівники і функціонери А. Рудловчак, В. Копчак, Ф. Лазорик, Й. Збіглей, А. Белей, І. Мацінський, А. Єдинак, І. Лешканин, М. Гербера, Ганна Качмар, О. Фаринич та Михайло Дубай.

61 SÚA, ÚV KSC, 100/24, zv. 49, a. j. 871

*** Владимир Екарт, колишній священник чехословацької церкви, згодом референт у справах культів Міністерства освіти, потім один із чільних працівників Державного відомства в справах релігійних культів, належав до керівних організаторів акції «П».

**** Д-р Ярослав Гавелка, заступник голови Державного відомства в справах релігійних культів.

можуть пошкодити акції, бо у великому соборі, що намічався на пізніше, не візьме участі більше священників, ніж зараз. Отже, прашівські організатори інформували Екарта, який прибув до Пряшева, із станом справ і пропонували перетворити малий собор у великий. Треба додати, що з цим варіантом вони рахували раніше, бо як згодом виявилось, цю справу проконсультував Голдош з Широким і Башт'юванським, які погодились в разі необхідності перетворити малий собор у великий.

Почались гарячкові підготовчі роботи до наступного дня, про які Екарт писав: «Для рішення справи ми покликали в Пряшівський КК КПС представників Кошицького краю, а між тим поінформували із станом речей Гавелку,^{xxxx} який після розмови із заступником голови уряду Фірлінгером повідомив про його позицію до питання про перетворення завтрашнього собору у великий. Потім ми відвідали єпископа Дехтерева і обговорили з ним еventуальну його участь в кафедральному храмі та влаштували негайне запрошення екзарха Єлевферія. Після повернення в КК КПС відбулася цілонічна ділова нарада, в якій взяла участь: голова Пряшівського КК КПС Пшенічка, представник контрольної комісії Зубкович, голова Кошицького КНК Худік, голова Пряшівського КНК Медведь, заступник голови СНР Рогаль-Ільків, представник Словацького відомства в справах релігійних культів Гомбала та представник Державного відомства в справах релігійних культів Екарт. Було обговорено всі організаційні, запобіжні та пропагандистські заходи, які треба зробити до ранку на випадок, коли дійсно відбудеться великий собор. Товаришам Рогалю і Капішовському було доручено підготувати постанову собору та вітальні телеграми. Іншим учасникам наради були доручені завдання, що їх треба було виконати для успішного перебігу зібрання».⁶²

Маючи чималий досвід з попередньої акції з ліквідації монастирів у Моравії, Екарт енергійно взявся за наведення порядку спішної підготовки собору. Протягом ночі посередництвом інструкторів змобілізував із Кошиць, Пряшева і тих округів, у яких цілі села перейшли до православ'я, близько 4 тисяч учасників собору, з крайовими начальниками державної і національної безпеки обговорив суворі застережливі заходи в місті, міському залі «Чорний орел», у якому мав відбутися собор, кафедральній церкві та єпископській резиденції,⁶³ і, нарешті детально уточнив порядок денний наступних зборів. Були призначені духовники, котрі візьмуть участь в дискусії, робочій президії з'їзду та його комісіях, а також ті, яким було доручено привітати єпископа Дехтерева і відправляти з ним молебень у кафедральному храмі. Представники братиславського і празького управління культу були особливо зацікавлені в тому, щоб у всіх представницьких групах були однаково представлені словаки і українці. Нічна нарада також вирішила на випадок, якщо буде скасована Унія, переселити Гойдича і Голка у віллу Славка у Високих Татрах, яку для їх тимчасового інтернування забезпечив голова Кошицького КНК Худік.⁶⁴

Після приїзду Голдоша до Пряшева вранці 28 квітня 1950 р. і обговорення з ним останньої редакції документів, що їх підготували Рогаль і Капішовський, та «Маніфесту до греко-католицьких священників і мирян в Чехословаччині», що його привіз він із Братислави, було прийняте остаточне рішення – перетворити собор у великий. У переповненому залі «Чорний орел» нашвидку змобілізованими «віруючими» та 820 делегатами диригентську паличку перебрав І. Рогаль-Ільків. Головуючий зібранням Е. Беніцький і виступаючі делегати, засуджуючи політику Ватикану, закликали Собор скасувати Ужгородську унію і повернутися до лона православної церкви. Всі ці виступи, за твердженням Екарта, носили занадто політичний характер. Близько полудня І. Рогаль-Ільків зачитав проект постанови про скасування Ужгородської унії і припинення діяльності греко-ка-

62 SÚA, ÚV KSC, 100/24, zv. 49, a. j. 871

63 В довідці органів держбезпеки для уповноваженого СНР внутрішніх справ Д. Окалі з цього приводу зазначалося: «Сьогодні І відділу з 27 на 28 квітня 1950 р. відповідальні чиновники в справі акції «П» вирішили: за директивою начальника І відділу Державного відомства в справах релігійних культів у Празі Екарта 28 квітня 1950 р. відбудеться зараз зібрання великого собору та буде вжито необхідних заходів в справі скасування Унії». – SNA, PV sekr./taj. 121.k.207

64 SÚA, ÚV KSC, 100/24, zv. 49, a. j. 871

толицької церкви в Чехословаччині, «Маніфест до греко-католицьких священників і мирян» та вітальні телеграми найвищим представникам православної церкви і чехословацької влади. Всі ці документи були прийняті тривалими оплесками присутніх.

В той же час предствники КНК здійснили перейняття греко-католицької резиденції та інтернування єпископів Гойдича і Гопка.

Із собору була відряджена делегація до православного єпископа Дехтерева, а процесія на чолі з духовенством подалась облямованою змобілізованими учасниками вулицею до кафедрального храму, де за участі єпископа Алексія і митрополита Єлевферія відбулись церковні урочистості на честь воз'єднання уніатства з православ'ям.

Пополудні в крайкомі КПС відбулась нарада репортерів, на якій Екарт і Голдош інформували їх про спосіб публікування інформацій. Ширші повідомлення про собор могли публікувати на чільних місцях тільки східнославацькі газети, вкљую «Пряшевщини». На решті території держави преса опублікувала тільки коротке повідомлення, що його склали Екарт з Голдошем.

Після церковних урочистостей священнослужителі відправились у Вишні Ружбахи, де на курорті відбулась нарада з митрополитом Єлевферієм та єпископом Алексієм. Із 82 священників, які брали участь у соборі, тільки 43 новонавернених взяли участь в нараді. Декотрі духовники – делегати собору, які не погоджувалися зі скасуванням Унії, покинули зібрання ще в Пряшеві. Серед них були й такі, які, їхавши до Пряшева, не знали про що там буде мова.⁶⁵ Вже в Ружбахках обидва ієрархи православної церкви усвідомлювали наслідки кампанійщини і скороспішності акції, до якої вдалися органи державної влади, бо ж вони не були на користь православної церкви.

Хоч на соборі було прийняте рішення про негайне видання пропагандійного матеріалу про скасування Унії та збирання підписів уніатських священників під «Маніфест», одначе чимало працівників державно-партійного апарату були зайняті підготовкою до травневих свят і не приділяли цьому завданню належної уваги. Внаслідок цього широка громадськість не була своєчасно інформована про події в Пряшеві.

Для празького центру, який, як ми бачили вище, розробив порядок окремих операцій акції «П», поспішність пряшівських і братиславських організаторів стала несподіванкою. Вже наступного дня – 29 квітня, Фірлінгер телефонічно і в доповідній записці Екарта інформував главу держави про перебіг Пряшівського собору,⁶⁶ а 3 травня цю проблему розглядала культова «шістка». Дії компетентних словацьких чиновників, які порушили первісну постанову президії ЦК КПЧ з цього питання, були кваліфіковані як безвідповідальні, бо порушували спокійний розвиток акції. Головний недолік «шістка» вбачала не в принципових питаннях ліквідації греко-католицької церкви, бо тут, як слушно зауважує Я. Радоухова, вона виступала як *spiritus movens* цілої акції, а в неуспішному проведенні її.^{67 68} Тому «шістка» не рекомендувала Державному відомству в справах релігійних культів займати офіційного ставлення до рішень собору до тих пір, поки не буде вияснена ситуація в Східній Словаччині. Керівні працівники Державного відомства релігійних культів на чолі з Фірлінгером зразу ж відправився в Словаччину, де з Голдошем і східнославацькими представниками влади з'ясували причини скороспішності акції. 5 травня 1950 р. в Пряшеві відбулась нарада компетентних чиновників обох країв, на якій референти релігійних культів доповідали про церковно-політичну ситуацію, що склалася після собору в окремих округах. За їх даними положення уніатських священників у перші дні після собору було таке:

65 Там же

66 Там же

67 Радоухова Я. Назв. праця. с. 31

68 SÚA, ÚV KSČ, 100/24, zv. 49, a. j. 871

а/ в Пряшівському краю

о к р у г и	кількість священників	із загальної кількості священників					
		ув'язнених	на волі	брало участь у Соборі	поставилось до Собору		
					схвально	нерішуче	несхвально
Бардіївський	20	-	20	11	4	7	9
Великокапушанський	6	1	5	2	1	2	2
Воронівський	13	-	13	1	1	2	10
Гіральтівський	9	1	8	4	4	2	2
Гуменський	8	1	7	2	2	1	4
Міжлабірський	19	2	17	5	2	6	9
Михайлівський	23	-	23	4	7	9	7
Пряшівський	14	1	13	3	6	6	1
Сабинівський	15	-	15	3	3	10	2
Свидницький	13	1	12	5	12	-	-
Снинський	18	3	15	12	12	1	2
Собранецький	15	-	15	1	1	4	10
Списько-Старовеський	2	-	2	1	2	-	-
Старолюбовянський	10	-	10	4	4	2	4
Стропківський	10	-	10	2	2	4	4
Всього по Пряшівському краю	195	10	185	60	63	56	66

б/ в Кошицькому краю

Гельницький	4	1	3	-	-	3	-
Кежмарський	2	-	2	1	1	1	-
Кошицький	8	-	8	1	2	2	4
Кральовсько-Хлмецький	5	-	5	-	1	2	2
Левочський	5	-	5	5	3	2	-
Молдавський	3	-	3	1	-	3	-
Попрадський	1	-	1	-	-	1	-
Сечівський	12	-	12	7	-	6	6
Списько-Нововеський	2	-	2	-	1	1	-
Требішівський	15	-	15	7	5	6	4
Всього по Кошицькому краю	57	1	56	22	13	27	16
Всього по Пряшівському і Кошицькому краях	252	11	241	82	76	83	82⁶⁸

Якщо брати до уваги одні тільки чисельні показники, то й вони яскраво свідчать про неправомочність Собору, бо в ньому взяло участь тільки 32,54% не церковними громадами обраних, а владою призначених священників єпархії, а тільки 30,16% священства погодилось з його рішенням – скасуванням Унії в Пряшівській єпархії. Усвідомлюючи той факт, творці державної церковної політики і проекту ліквідації греко-католицької церкви докладають всіх зусиль для того, щоб привернути нерішучих священників, які б своїм підписом під «Ма-

ніфестом» та присягою вірності православному єпископові підтвердили рішення Собору. Перед функціонерами комуністичної партії і національних комітетів Кошицького і Пряшівського країв ставилось завдання – зібрати підписи під «Маніфест» принаймі 50% уніатського духовенства. При цьому застерігалось – поступати обережно, щоб не викликати озлоблення населення проти акції повороту. Для матеріальної стимуляції новонавернених священиків, які склали присягу православному єпископові, держава виділила зі свого бюджету певну суму грошей, з якої виплачувалися також премії найбільш заслуженим духовникам у поширюванні старо-нової віри.⁶⁹ Наперекір цьому на початку травня 24 духовників складо присягу православному єпископові. Значна частина уніатських священиків відмовила підписатись під «Маніфест» і присягати на вірність православному єпископові. 65 найбільш непокірних священиків зразу ж після собору було інтерновано в Глоговецькому і Подолинському монастирях.⁷⁰

Фірлінгер і Голдош, на яких покладалось завершення акції «П», розробляють тактику дій на найближчий період.

В першу чергу було потрібно зайняти офіційну позицію державних органів влади до ухвал Пряшівського собору, привести їх у відповідність із чинним законодавством. За найбільш підхожу форму ствердження скасування Унії в Пряшівській єпархії Фірлінгер уважав відповідний лист на повідомлення Празького екзархату православної церкви про рішення Пряшівського собору.⁷¹ Це соломонове рішення після обговорення секретаріатом ЦК КПЧ особисто схвалив К. Готтвальд. У відповідному листі Державного управління в справах релігійних культів на ім'я екзарха Єлевферія від 26 травня 1950 р. зокрема вказувалось: «Державне відомство в справах релігійних культів, рахуючись в урочисто виявленю волею віруючого народу, вважає ухвалу Собору від 28 квітня 1950 р. про скасування Унії і поворот бувших уніатів до православ'я за цілком законне рішення, згідно з яким на території Республіки була скасована Унія і так звана греко-католицька церква, духовники і вірні бувшої греко-католицької церкви повернулись до православної церкви, а православна церква перейняла всі права, майно і обладнання бувшої греко-католицької церкви».⁷² Відповідь завершувалась заявою про те, що державні і народні органи влади в усіх справах персональних, оплатної системи та економічних бувших греко-католицьких духовників будуть звертатися до єпископів православної церкви. Звичайно, тим адміністративним актом, який явно суперечив міжнародним і тогочасним чехословацьким правовим нормам, акція ліквідації греко-католицької церкви в Чехословаччині не скінчилася. Як і належало очікувати, припинення її діяльності й примусовий поворот до православ'я викликали серед населення краю значний розрух, зосередили його увагу на релігійні проблеми і розпалювали конфесійні чвари. В ряді місцевостей доходило до непристойностей під час відбирання храмів.⁷³

Однак завдання привернути на бік православ'я понад 50% уніатського духовенства протягом 2 – 3 місяців, що ставили перед собою представники державного управління культів Фірлінгер і Голдош, так і не вдалось виконати. Після піврічної роз'яснювальної кампанії із загальної кількості 282 уніатських духовника рільки 172 особи підписались під Маніфест, а з них лише 103 склали присягу православному єпископові, 107 духовників відмовило підписатись під «Маніфест», а 19 – відкликали свій підпис. У 1950 р. 87 уніатських священиків, які відмовили перейти до православ'я, ще залишились на своїх фарах, 6 – було інтерновано в монастирях, і 4 – скривалось на різних місцях.⁷⁴

69 Там же; ŠOBA-P, KNV-CO, 8 cirk./3, k.7

70 SÚA, ÚV KSČ, P 5386/14

71 В третьому пункті постанови Пряшівського собору вказувалось: «Собор вважає за потрібне просити Й. В. П. екзарха і митрополита празького і всієї Чехословаччини Єлевферія, щоб рачив інформувати про рішення (Собору – І. В.) Й. С. патріарха московського і всієї Русі Алексія, Уряд Чехословацької Республіки, Колегію уповноважених СНР, міністра і уповноваженого СНР у справах релігійних культів». Єлевферій повідомив Фірлінгера про рішення Пряшівського собору 2 травня 1950 р. – SÚA, SÚC, Prav. cirk., 1708/50, k.116

72 SÚA, ÚV KSČ, 100/24, zv. 49, a. j. 871

73 ŠOBA-P, KNV-CO, 5 cirk./460, k.61

74 ŠOBA-P, KNV-CO, 8 cirk./3, k.6; SÚA, ÚV KSČ, 100/24, zv. 49, a. j. 871

Представники державного управління в справах релігійних культів у своїх планах на завершення акції «П» рахували з усуненням із духовної діяльності всіх «упорсткующих» уніатських священників до кінця жовтня 1950 року. Однак радянське посольство, яке очевидно пильно стежило за ходом подій у Східній Словаччині, виявило свої побоювання з такої поспішності, яка, до речі, утверджувала уніатських священнослужителів у католицизмі, бо «Радянський Союз був заінтересований в тому, – як заявив посол Силин заступникові голови уряду ЧСР Фірлінгеру –, щоб населення в краях, які граничать з ним, не було вороже настроєно проти СРСР.»⁷⁵ Унаслідок цього попередження акцію виселення ненавернених духовників і їх родин було відстрочено на пізніший час.

В такому незавидному стані приходилось ієрархам православної церкви перебирати Пряшівську єпархію.

Першочерговим завданням, яке вимагало невідкладного рішення, стало поповнення особового складу духовенства, бо від нього значно залежав успіх чи неуспіх розпочатої акції повороту уніатів до православ'я. Як видно, компетентні органи влади, які були творцем і виконавцем акції «П», недооцінили важливості цього фактора, хоч у декотрих округах краю їх заздальгидь попереджали на можливі наслідки.⁷⁶ Однак тоді їх не цікавила подальша доля православної церкви, їх завданням було скасувати Унію. Тепер, коли внаслідок їхньої неуспішної кампанії 142 бувші греко-католицькі парафії залишилися без пароха, вони опинилися віч-на-віч перед невідкладною проблемою зайняти ці парафії православними священниками. А таке завдання було не під силу одній новоствореній православної єпархії. Тому органи державної влади знову чинять психологічний і економічний тиск на «ненавернених» парохів та інтернованих у монастирях духовників, щоб ті, підписавшись під «Маніфест» і склавши присягу православному єпископові, могли здійснювати духовну службу. Крім цього, при новоствореному Православному теологічному факультеті, крім заочного відділу, були відкриті короткочасні (піврічні і річні) курси для вишколу духовників із рядів дяків та інших осіб, обізнаних із церковними справами. Протягом трьох років формою прискореної підготовки пройшло 70 чоловік, які були висвячені на священників. Щоправда, не всі курсанти годилися для духовного сану. Чимало з них своєю неосвіченістю і непристойністю підривали престиж православної церкви в очах уніатських віруючих та новонавернених духовників. Протягом наступних років лише 47 курсантів здійснювали духовну службу, а 14 з них заочно закінчували теологічні студії.⁷⁷

В наступні роки ряди православного духовенства поповнювались випусниками Пряшівського православного теологічного факультету. Крім того, на допомогу православної церкви в 1955-1958 роках прибуло 17 священників із Закарпатської області України, які належним чином сприяли консолідації церковно-релігійного життя в цьому краї. Після п'ятирічної духовної діяльності 9 священнослужителів повернулось на батьківщину, а 8 – залишилось на постійне проживання в Чехословаччині.⁷⁸

Всупереч тому ще в 1955 році православна церква змогла зайняти тільки 68% колишніх уніатських парафій. Внаслідок церковного безладдя в багатьох місцевостях національні комітети, громадські та господарські організації свавільно без відома церковних властей забирали фари, господарські будівлі та церковні землі.⁷⁹ В той час було знищено чимало парафіяльних архівів, бібліотек та інших пам'яток культури і сакрального мистецтва. Це вже було друге лихо, яке спіткало нашу культуру після двох спустошливих воєн у ХХ віці.

Щоб акція повороту до православ'я не набула українського національного характеру, влада вдалась до реорганізації православної церкви в Східній Словаччині.⁸⁰ Після Пряшівського собору Голдош із Фірлінгером домовились про створен-

75 Там же

76 Представники Міжлабірського округу в лютому 1950 р. попереджали оглядачів Пряшівського огркомітету, що для евентуального повороту уніатів до православ'я потрібно насамперед вишколити дальших православних священників та побудувати церкви. – *Čirkvní komise UV KSČ 1949 – 1951*, 1, s. 386

77 SÚA, UV KSČ, P 5386/14

78 Там же

79 ŠOBA-P, KNV-CO, 5 cirk/960,k.61

ня другої православної єпархії на базі Михайлівського вікаріату на чолі з словацьким єпископом.⁸¹ У другій половині травня 1950 р. було створено Михайлівську адміністрацію Пряшівської єпархії, яка після висвячення єпископа (8.10.1950) перетворилась в окрему словацьку православну єпархію. До нової дієцезії, що її очолили новонавернені каноніки В. Михалич та Я. Кокинчак, були приєднані й бувші уніатські парафії Воронівського округу, що дотепер підлягали пряшівському єпископові.⁸² Це був дальший крок до поступової словакізації уніатів – німешніх православних по церковній лінії. Повторюється та ж ситуація, що ж при владі людаків. Церковна преса православної церкви видається російською, чеською та словацькими мовами,⁸³ пастирські листи – словацькою.⁸⁴ Часопис «Заповіт св. Кирила і Мефодія» українською мовою видається тільки з 1956 року. В тому з 1956-57 навчального році в Православному теологічному факультеті вперше вводиться викладання української мови.⁸⁵ Тож які аргументи знайдуть ті, хто до сих пір твердить, що православізація Східної Словаччини передувала українізації цього краю?

Зате нова реорганізація задовольняла умови для проголошення автокефалії православної церкви в Чехословаччині, що відбулось 8 – 9 грудня 1951 р.⁸⁶

Однак нова реорганізація православної церкви не принесла очікуваних позитивних наслідків щодо конфесійної консолідації населення в цьому краю. Керівна роль держави у вирішуваних всіх церковних справах значно обмежувала правомочність єпископів, зв'язувала їм руки й убивала ініціативу в їх діяльності на церковному поприщі. Єпархіальні управління комплектувались «надійними» людьми, які більше дбали про свої особисті справи, ніж утвердження церкви. Староправославні священники заздрили посадові місця новонаверненим (учорашинім уніатським) священникам. Незгода між ними й нововисвяченими курсантами була на руку державним властям, які, керуючись марксистським вченням, не були зацікавлені в утвердженні релігійності серед населення краю. Внаслідок такого стану витрачався внутрішній зв'язок між єпископами та вірними і парохами, затиралася національна свідомість духовників, які були більш залежними від церковних референтів крайових і окружних національних комітетів, ніж від своїх церковних властей. В тогочасній тоталітарній системі, як відомо, переважало зчуження негласних розпоряджень, що тяжіли до антиукраїнських асиміляторських устремлінь в церковно-релігійних процесах краю, про які не випадало говорити вголос, або які маскувались під пропагандистські штампи.

Набагато бруталніше віднеслась влада до тих непокірних уніатських священнослужителів, хто й після кількарядового фізичного, психічного й економічного тиску залишалися вірними своїй конфесії і духовному сану. В 1951 р. єпископа П. Гойдича засуджують на довічне ув'язнення, помічного єпископа В. Гопка – на 15, а решту ієрархів на різні строки тюремного ув'язнення. Восени цього ж року 105 священників з родинами було розселено в різних місцевостях Чехії, Моравії та Західної Словаччини.⁸⁷

Влада від самого початку докладала зусиль для того, щоб усунути руського єпископа П. Гойдича з Пряшівської греко-католицької єпархії і підпорядкувати

80 Оцінюючи перебіг акції «П», Голдош на нараді церковних референтів КНК та ОНК 23 жовтня 1950 р. заявив: „U grékokatolíkov ukrajinskej národnosti bolo sa nám treba vyvarovať, aby návrat nedostal charakter nacionálny”. -ŠOBA-P, KNV-CO 8 cirk./3,k.6

81 SÚA, ÚV KSC, 100/24, zv. 49, a. j. 871

82 Новоствореній Михайлівській православної єпархії підлягали парафії Гельницького, Кральовсько-Хлмецького, Кошицького, Молдавського, Сечівського, та Требішовського округів Кошицького краю, Михайлівського, Собранецького, Великокапушанського та Воронівського округів Пряшівського краю. Під адміністративне управління Пряшівської єпархії підлягали парафії Братиславського, Нітрянського, Бансько-Бистрицького країв та Кежмарського, Левочського, Попрадського, Ревуцького, Рожнявського, Списько-Нововеського та Високо-Татранського округів Кошицького краю і Бардіївського, Гиральтівського, Гуменського, Міжлабірського, Пряшівського, Сабінівського, Списько-Старовеського, Свидницького та Стропківського округів Пряшівського краю. – АКРР, 2021/145310/52

83 SÚA, ÚPV-T, 1663, 130/11,k.312

84 ŠOBA-P, KNV-CO, 15 cirk./460,k.73

85 Там же

86 SÚA, MZV-VA 2,k.296

87 ŠOBA-P, KNV-CO, 5 cirk./460,k.61

останню своїм політичним цілям. Цей політичний замір, що його не встигли здійснити людацькі правителі, завершили комуністичні володарі. Ними здійснена поспішна, необдумана, з серйозним порушенням правових норм, що в певній мірі навіть компрометувала саму ідею соціалізму, акція «П» сіяла розбрат, руйнування народної традиції, культури, суспільної та особистої моралі.

Тогочасна офіційна пропаганда твердила, що акція «П» має на меті врятувати уніатів від окатоличення, але в дійсності, як показав дальший розвиток, вона прискорила цей процес. За 15 років після скасування греко-католицької церкви на цій території тільки 60-70% бувших уніатів уважали себе православними і не виявили бажання повернутися до уніатства. Друга частина бувших греко-католиків, головню в конфесійно змішаних областях, де ще до Собору діяли поряд з греко-католицькими й римо-католицькі священники, фактично перейшли на католицтво. В таких 33 парафіях Пряшівської і 9 – Михайлівської єпархій православна церква, як спадкоємниця греко-католицької церкви, втратила свою базу, а її майном розпоряджалися місцеві власті. Третя частина уніатів залишилися вірними своїй конфесії, відкинувши, як католицтво, так і православ'я.⁸⁸ Саме вони весь час домагались у державних властей відродження своєї церкви і легалізації її діяльності.

* * *

Постановою Уряду Чехословацької Республіки від 13 червня 1968 року була легалізована діяльність греко-католицької церкви. Однак процес її відновлення знову супроводжується рядом негативних явищ в етнокультурній, релігійній і суспільно-політичній сферах, які розкололи цілісність української спільноти в цьому регіоні.

Цей процес заслуговує на предметний аналіз.

Тут же зазначимо, що після 1989 року, коли легалізація греко-католицької церкви стала доконаним фактом, а кількість греко-католицьких парафій зростала, віруючим одну за одною підкидають ідеї, які аж ніяк не сприяють відновленню історичної справедливості щодо національного характеру цієї церкви і нормалізації релігійного, а отже і суспільного життя населення в цьому регіоні. Руська віра наших предків завжди була невіддільна від боротьби за збереження національної самобутності і вони ніколи не прагли потрапляти в залежність тих пастирів духовних, через яких здійснювалась денационалізація. Нині примара цілковитої денационалізації знову постала перед українцями Пряшівщини, пересягнувши апогей початку нашого століття, а її знаряддям в руках асиміляторів стали церква і школа.

Тож на закінчення закономірно напрошується питання: куди грядуть нинішні ієрархи греко-католицької і православної церков, які впродовж усієї історії свято берегли руську віру – твердиню духовності нашого роду?

Монографія про державні нагороди України¹

До п'ятиріччя Незалежності України було видано кілька десятків книжок. Мабуть, найвизначнішою з них є три томник **«Нагороди України»**, підготовлений до друку колективом науковців під керівництвом **Дмитра Табачника**. Це – видання, яке ні в Україні, ні в українській діаспорі не має аналогії щодо повноти зібраного матеріалу і вичерпності його опрацювання. На понад тисячі сторінках друку в ньому подано описи всіх орденів, хрестів, медалей та нагрудних знаків України від найдавніших часів до сучасності.

Кожен том монографії складається з трьох частин. В першій подано детальний історичний нарис про кожну нагороду. Нариси написано здебільшого на підставі архівних джерел та публікованої літератури. При дослідженні давнішої та екзильної історії українських нагород (т.1) авторам у добрій пригоді стала книжка Я. Семотюка «Українські військові відзнаки», видана в Торонті 1991 р. і двічі перевидана в Україні (без згоди й відома автора), яка охоплює нагороди України від 1918 до кінця 80-х років. Автори вважають її «справжньою сенсацією на фалеристичному полі» (т.1, с. 7). Менше використана інша фалеристична література, видана українською політичною еміграцією на Заході.

В другій частині кожного тому подано документи про окремі нагороди: урядові постанови, протоколи засідань, пропози-

ції різних організацій та окремих осіб, проекти нагород (часто не здійснених) тощо. Всі документи подано мовою оригіналу. В третій частині кожного тому подано кольорові фоторепродукції не лише всіх нагород, але й грамот, посвідчень, орденських книжок тощо. Видруковано у Словаччині в друкарні фірми „Polygraf.“

Кожен том завершується іменним та географічним реєстром. Шкода, що реєстри не охоплюють й імена та географічні назви із додатків, зокрема численних списків нагороджених осіб. Фаховий виклад проблематики в монографії переплітається з популярними «відступами», що «рекордсменом» у нагородному марафоні Радянського Союзу був Леонід Брежнев – кавалер усіх орденів СРСР, причому чотири рази йому було присвоєно звання Героя Радянського Союзу, шість разів вручено орден Леніна і т.п. «Єдине, що не зміг зробити генсек, – з іронією зауважують автори, – це вшанувати себе таким орденами СРСР, як Мати-героїня та материнська слава» (т.1, с. 20).

Читач довідається і про клейноди Київської Русі, і про запорізькі булави та перначі, і про нагородні козацькі шаблі, і про ордени царської армії, і про хрести Українських січових стрільців, і про нагороди Української Народної Республіки, і про воєнні відзнаки Української Галицької Армії, і про відзнаки 1-ї Української Національної армії і про хрести Карпатських січовиків і про багато інших нагород та відзнак.

Всім цим нагородам присвячено перший том публікації. Ясна річ, що в ньому основний наголос автори поставили на нагороди Української Народної Республі-

1 Нагороди України: Історія, факти, документи. У трьох томах. Авторський колектив: Д. Табачник /керівник), І. Безгін, В. Бузало, М. Дмитрієнко, І. Курас, В. Куценко, Л. Яковлева. Київ. В-во „ARS-Ukraine”, 1996, – Т.1. – 288; т. 2 – 344; т. 3 – 424.

ки (1917 – 1920) та екзильні нагороди української діаспори.

Нариси проордени та медалі читаються немов детективні історії, повні несподіванок. Кілька орденів з-за політичних причин не було реалізовано і вони збереглися лише в ескізах та проектах. На одному з таких ескізів – ордені Залізного Хреста УНР, виконаному художником С. Красноперівним, рукою головнокомандуючого написано: «Затверджую. Головний отаман війська УНР Петлюра. 19/Х.1920 р.» (с. 256). Кольорова фоторепродукція цього цінного документу з фондів ЦДАВОУ в Києві, в монографії публікується вперше. З цього ж київського архіву (колишній Архів Жовтневої революції) автори вперше наводять і цілий ряд інших дуже цінних документів про нагороди і відзнаки періоду визвольних змагань України. Як вони потрапили туди, в книжці не сказано. Можна тільки додуматись, що це матеріали з фондів празького Музею визвольної боротьби України (1925 – 48), вивезені з Праги в 1948 – 58 роках радянськими органами безпеки невідомо куди. У празькому Музеї визвольної боротьби України від самого початку існував військовий відділ, яким завідував генерал Михайло Омелянович-Павленко (1878 -1952), кавалер багатьох орденів УНР (згадуваний директор Музею Визвольної боротьби України Симона Наріжного генерал М. Омелянович-Павленко приділяв посилену увагу українській фалеристиці). Відчувається, що у першому томі рецензованої монографії (кращому із всіх) використано саме ним зібрані матеріали.

В розділі «Українські нагороди періоду другої світової війни» (с. 165 – 170) розглянуто і відзнаки вояків дивізії СС «Галичина» та власні нагороди Української повстанської армії. Нагородні знаки УПА за проектом художника Ніла Хасевича було виконано в 1951 р. Це – золоті, срібні та бронзові хрести Бойової Заслуги і хрести Заслуги.

В другому томі подано історію створення, характеристики та описи нагород в Українській Радянській Соціалістичній

Республіці за 1921 – 1991 рр., таких, як орден «Трудового Червоного Прапора», орден «Богдана Хмельницького» (єдиний орден СРСР з українським правописом), «За звільнення України», медалей до визначних ювілеїв Радянської України тощо. Тут подано описи всіх нагрудних знаків, пов'язаних з почесними званнями УРСР: заслужений металург, шахтар, енергетик, геолог, агроном, зоотехнік, лісовод, юрист, лікар, вчитель, працівник культури, діяч науки, артист, художник тощо. В документальній частині наведені статистичні дані про нагородження тим чи іншим знаком.

З цієї частини монографії яскраво видно, як Москва нехтувала національними правами союзних республік, в першу чергу Української РСР. І найменший прояв демонстрації національної самобутності вона в зародку ліквідувала. Навіть написи на «українських» орденах і медалях повинні були писатися по-російськи.

В розділі «Нездійснені проекти» (т. 2, с. 269 – 314) автори наводять цікавий випадок, коли М. Хрущов у березні 1943 р. звернувся до Й. Сталіна з проханням дати дозвіл на заснування «Почесного Червоного Прапора УРСР» для нагородження ним частин та підрозділів Червоної Армії за звільнені українські міста, а також встановити нагороду «Почесну Бойову Грамоту УРСР» для нагородження бійців та командирів Червоної Армії та партизанів, які особливо відзначилися у звільненні України від загарбників» (т. 3, с. 270 – 271). До прохання була долучена вся документація. Непомилний «вождь світового пролетаріату» категорично відхилив прохання Хрущова. Пізніше Сталін забракував і проект спеціальної медалі «За звільнення Радянської України» (с. 278).

На початку травня Ю. Шелест висунув ідею про встановлення в Українській РСР не однієї, а цілої системи (!) власних республіканських нагород» (р. 2, с. 281). І ця «ідея» була детально розпрацьована і зі всією документацією надіслана в Москву для ... «надання дозволу». Йшлося про ордени Республіки, Трудової

Слави та медалі «За трудові заслуги», які ніколи не були реалізовані.

Третій том рецензованої монографії охоплює нагороди Незалежної України за п'ятирічний період (1991 – 1993). Здавалось би, що це занадто малий відрізок часу для встановлення нової системи нагород, яле, як виходить з поданого огляду, він був наповнений бурхливими подіями, пов'язаними внаслідок введень нових нагород. Автори цитують цілі протоколи, навіть протоколи засідань Верховної Ради, присвячених нагородам. Наводять численні укази, постанови з цього питання. Чимало уваги вони приділяють діяльності Комісії Президії Верховної Ради України у питаннях заснування державних нагород України та Комісії по державних нагородах України при Президенті України. Цими двома комісіями була проведена величезна робота по розробці і реалізації нової системи нагород.

Першою державною нагородою незалежної України була **«Почесна відзнака Президента України»** (автор Ю. Хабарат), заснована у 1992 році з ініціативи Леоніда Кравчука. Її першими лауреатами стали: письменник Олесь Гончар, посол України в Канаді Левко Лук'яненко та авіаконструктор Петро Балабуєв. До 1 квітня 1996 р. цієї нагороди було удостоєно 366 людей, в тому числі кілька закордонних громадян: скульптор Лео Мол (Лев Молодожанін) та директор старечих домів Євгенія Пастернак з Канади, професор-східнознавець Омелян Прицак з США, президенти Узбекистану, Італії тощо. В монографії наведено імена всіх 366 нагороджених цією відзнакою.²

Дальшими нагородами, детально описаними в третьому томі, є орден князя Ярослава Мудрого (5 ступенів), орден Богдана Хмельницького, зірка і хрест «За мужність», пам'ятний знак «50 років визволення України», «Іменна вогнепальна

зброя» (пістолет ФОРТ-12) почесні звання та державні премії України.

В документальній частині наведені щорічні статистичні дані про якісний склад нагороджених за кожну область України (кількість працівників сфери матеріального виробництва, робітників, колгоспників, спеціалістів, керівників, службовців) та статистика нагороджених в окремих галузях народного господарства. Тут же подані поіменні реєстри нагороджених всіма орденами та медалями із зазначенням посади, дати та обґрунтування нагородження (за що).

Для фалеристів у добрій пригоді стане бібліографія праць про нагороди і відзнаки (с. 357 – 371), в якій поряд із працями вчених України наведені і праці закордонних дослідників українських нагород.

Трихтомник «Нагороди України» є унікальним явищем не лише у фалеристиці України, але й у світовій фалеристиці, бо не так багато держав може похвалитися такою вичерпною публікацією про свої державні нагороди. Це – колективний труд сімох авторів -працівників Інституту історії України НАН, Інституту національних відносин і політології НАН, Інституту української археографії та джерелознавства НАН та Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Шкода, що в монографії не наведено, кому з авторів належить окремі розвідки чи томи, хто який особистий вклад вніс в цю колективну працю. Крім авторів заслугу на виданні цієї цінної книжки має й видавництво «ARS – Ukraine» (директор К. Музика) та пряшівська друкарня «Поліграф», очолювана Ярославом Шуркалою. Віримо, що вона знайде вдячних читачів не лише серед фахівців – дослідників історії, політології, права, філософії, але й серед широких кіл населення України.

-ММ-

2 Вже після виходу книжки у світ було повідомлено, що 24 серпня 1996 р. Л. Кучма «Почесною Відзнакою Президента України» нагородив сімох закордонних громадян: Зінну Ботте з Австралії (посмертно), Ераста Гуцуляка та Петра Ячика з Канади, Зенона та Надію Матківських з США, Ярослава Шуркалу та Миколу Мушинку із Словаччини.

МАТЕРИК ЛЮБОВІ Й ДОБРА

(рецензія на збірку Тетяни Кобаль «Оksamитова ніч»)

Читаючи лірику сучасних молодих поетів, не перестаю дивуватися, чому так мало в їх книжках гарячих, природних хвилюючих почуттів і так багато холодних роздумувань, що, реалізуючи поезію, позбавляють її тієї щемливості, якою пройнята правдива любовна лірика.

У віршах Т. Кобаль кохання – найчастіше драма серця. Майже з кожної такої дисгармонії авторці вдається видобути гармонію. Є в її ліриці якась недовомвленість і закономірна природна сумовитість:

Між нами виріс часу тин:
Тут – я одна... Там – він один.

(«Подій давно забутих плин»).

Дощ паде. Його краплинки
по вікні течуть, течуть...
Стукіт їх немов шепоче:
ти його забудь, забудь...
І хотіла б я, й жадала б,
тільки як, тільки як?

(«Дощ паде. Його краплинки»).

Утрачене щастя лірична героїня береже в серці з тихою надією на його повернення. А коли зустрінеться з тим, кого берегла в пам'яті, то мимохіть відчусь, що він не той і не такий, яким його плекала у дівочих мріях («Я так чекала зустрічі з минулим»). Любовна драма асоціюється в ліриці Т. Кобаль з розколотим горіхом, який колись зривали обоє, а розтоптав один («Той горіх, що мені ти віддав»). Жага бути коханою, зробити кохання організуючою силою життя, любовна ностальгія – лейтмотив багатьох творів.

Звичайно, у коханні не слід шукати суворой логіки. Нерідко любовні переживання сповнені парадоксальних колізій, зіткнення протиріч:

У думках безжально проклинаю,
а побачу – радісно тремчу.
Ненавиджу! О, як ненавиджу!
Та від того лиш сильніш люблю.

З'являється розпачливе бажання вбити в собі колишню любов. А вона – настирлива, живуча – воскресає:

Відійди від мене, кате мій!
Ти давно увесь належиш їй.
А мені лиш принеси напій
З трути змій.
О Боже! Але ж ти мій!
Ти – мій.

Отже, Т. Кобаль уміє передати драматизм і силу живого почуття. Воно невмируще! І що не пере-

жило б її вразливе серце, яких драм не зазнало б, жеврітиме надія...

Іноді в голосі ліричної героїні збірки з'являються лагідні, тихі інтонації, що нагадують молитву:

У любого з другою нині весілля,
хоча називалась коханою я...
Подай мені сили, щоб винести муки,
бо серце страждає і ние душа:
вона ще не знала такої розлуки –
розлуки на всеньке життя!..

Щоб забути «зрадливе тепло» кохання, бере вона з собою у безсонні ночі каяття «І вінок із дурману та хмелю», тікає від життя «В неіснуючу дику пустелю» («Щоб навіки забути про зло»).

Поезія найчастіше народжується з дисонансів, з життєвих потрясінь. Т. Кобаль гостро сприймає драматичні тони життя. Болить душа, бо люди не можуть «жити в любові та злагоді», прирікаючи планету на катастрофу («Білий попіл спадає на Землю»). Вважають хворими тих, хто бачить більше, даліше, «наскрізь» («Людину наскрізь бачить»). Розривається серце від того, що хоронять правду, карають невинних («Змовились – і правду поховали»). Приходить усвідомлення, що світ – страшний, а ти – загадковий беззахисний метелик, «якому всі підпалюють крильця».

І все-таки лірична героїня Т. Кобаль не є, так би мовити, втраченою песимісткою, вона просто не вмє грати роль оприміста. Та й, зрештою справжній оптимізм – не суцільна радість і не абсолютне задоволення життям. Це саме життя – з його печалями, турботами і маленькими радощами. Смуток переважає у віршах Т. Кобаль як спрага за добром, красою, гармонією. І в багатьох віршах він просвітлений! Коли приходять жадане, вистражене щастя, здаються оксамитовими ночі («Оксамитова ніч») і «шалено мчить у гості рима – без прикрас, без фальші і без гриму» («Прилетів! І з Музою ми знову»). Кохання в ліриці Т. Кобаль, отже, невід'ємне від самої творчості.

Віриться, не менше зацікавить розділ «Народження квітів». Тут молода авторка спробувала перекласти на мову поезії кілька античних міфів – про народження лілії, гвоздики, троянди, мирти, примули. Відрадно, що вона не збилася на легкий переказ відомих сюжетів, а по-своєму інтерпретувала їх.

Збагачують доробок авторки переклади зі словацької, російської, білоруської поезії. Знаючи творчість А. Ахматової і П. Бровки, відзначу, що переклади Т. Кобаль цих авторів приваблюють точністю. Вона добре передає зміст і форму віршів, зберігаючи ритм і характер рими.

В «Оксамитовій ночі» – сім оповідань. І в них Т. Кобаль – лірик. Це відчуваєш, читаючи хоча б «Листя папороті». Мою увагу привернули оповідання «Відмучилася» і «Сповідь емігранта» – твори з напруженим сюжетом. Думаю, читач отримає задоволення і від «Сучасної казки за древніми мотивами». До речі, казкове, фольклорне начало авторка використовує у багатьох творах. І не лише прозових.

Не всі твори «Оксамитовій ночі» однакового рівня. Не всі сприймуть манеру її художнього письма. Та не будьмо прискіпливими. Привітайно молоду авторку, яка тільки вирушає у свою мистецьку дорогу.

Художні різновиди рідної землі

У цьому році мистецька громадскість пригадала собі недожиту 90-у та 25 річницю з дня смерті художника Дезидерія Миллого, одного з основоположників та водночас найвизначніших представників модерного українського образотворчого мистецтва на Словаччині.

Дезидерій Миллий народився 7 серпня 1906 р. в селі Кийов Старолюбовнянського округу. У рідному селі він у 1912-1922 рр. відвідує початкову школу. Пізніше навчається у державній гімназії ім. Шафарика, а після її закінчення продовжує навчатись в Греко-католицькій півцо-учительській препарандії в Пряшеві, яку закінчив у 1926 рр. Образотворчу освіту Д. Миллий здобуває у 1926-1933 рр. у Вищій художньо-промисловій школі в Празі, де студіював у проф. Йосифа

Художник Дезидерій Миллий.

Д. Миллий: «Натюрморт з грушами», 1942 р., монотипія.

Д. Миллий: «Мати», 1944 р.

Шуссера та Арношта Гофбауера. Після закінчення військової служби, яку митець виконував у 1933-1934 рр. у школі для підготовки офіцерів запасу в містах Єлшава та Кошиці, вісім років (1935-1943) вчителює у школі в Орлові на Старолубовнянщині. У 1943-1945 рр. Д. Миллий педагогічно діяв у Пряшеві. На 1-ому з'їзді Української Народної Ради Пряшівщини у 1945 р. його було обрано членом її президії. Також працював на посаді голови 3 відділу Українського шкільного реферату в Кошицях. У 1946 р. Децидерій Миллий переселяється в Братиславу, де його призначено доцентом відділу образотворчого виховання Словацької вищої технічної школи. У 1947-1949 рр. навчав в Інституті рисунка та живопису Педфаккультету Університету ім. Коменського у Братиславі. З 1949 р. починає працювати у братиславській Вищій школі образотворчих мистецтв. Цього ж року Д. Миллий взяв участь у роботі 1 з'їзду словацьких живописців, скульпторів, графіків та теоретиків мистецтва, де його було обрано членом Центрального комітету Союзу чехословацьких образотворчих митців. У навчальному 1951-52 рр. був на посаді ректора Вищої школи образотворчих мистецтв. У 1948 р. Д. Миллий бере участь у науковій етнографічній експедиції по українських селах Східної Словаччини, наступного року разом з іншими художниками працював у селі Токаїк. У 1958 р. його було обрано професором вільної графіки, загального та пейзажного малярства. У 1962 р. був

Д. Миллий: «Невіста», 1948 р., монотип

нагороджений званням заслуженого художника, у 1971 р. – званням народного художника. Цього ж року (1 вересня 1971 р.) Децидерій Миллий у Братиславі помирає.

За свого життя Д. Миллий був членом декількох художніх угруповань та активно включався у художні змагання. Виставляти свої твори почав ще під час пражських вузівських студій. Вже у 1927 р. бере участь на першій Виставці руської народної культури у Пряшеві та у 1933 р. Його твори стали складовою частиною виставки випусників Празької художньо-промислової школи. У 1940 р. Д. Миллий разом із Євою Бісс та Михайлом Дубаєм здійснили у Пряшеві спільну виставку під

Д. Миллий: «Купальниці», 1961 р., монотип.

назвою «Виставка картин руських художників». Перша самостійна виставка була Д. Миллому влаштована Спілкою словацьких художників у 1943 р. в Будинку мистецтва у Братиславі. Слідували дальші персональні виставки у Пряшеві, Липтовському Микулаші, Кошицях, Братиславі, Празі, Долному Кубині, Банській Бистриці, Наместові, Нових Занках, Тренчині, Гуменному та з 1976 р. п'ять разів також у Свиднику. За кордоном твори Д. Миллого експонувалися у Чехії, Франції, Польщі, Австрії, Фінляндії, Росії, Угорщині, на Кубі, у Німеччині, Італії, Бельгії та у 1978 р. і на Україні.

Поки що останньою виставкою Д. Миллого була цьогорічна виставка під назвою «Рисунок та графіка». Виставку організував Державний музей українсько-руської культури у Свиднику з нагоди вже згадуваних ювілеїв. Наведена виставка була п'ятнадцятою самостійною виставкою митця, на якій вперше було детальніше показано рисунок та графічну творчість Д. Миллого, визначену 1934-1967 рр. На виставці був представлений цикл 54-ох картин, переважно з області вільної, а частково й ілюстративної творчості.

Ранній етап творчості Д. Миллого був заступлений портретами матері художника та О. Духновича, але також відомими соціально-критичними літографіями з 1934 р. – «Наша доля» («Вигнані із землі»), «Мати з дитиною», у яких є характерна присутність типових елементів своєрідного художнього прояву митця. На ранній етап творчості Д. Миллого нав'язує орлівсько-пряшівський період, з якого на виставці були символічні зображення «Блудящої» та «Кривоного ярка» та лірично-меланхолійні твори, інспіровані життям та фольклором українців Східної Словаччини «Люди» (1942 р.), «Заручини» (1943 р.). До фольклорної тематики митець повертається і після переселення у Братиславу, доказом чого є такі картини, як «Невіста», «Після весілля» з 1948 р. Братиславський період 1946-1950 рр. був поповнений також мотивами закоханих, матерів з дітьми, які подібно як і зображення дівочих півфігур, жіночого

обличчя, букетів квітів та пейзажів знайшли своє постійне місце у творчості Дезидерія Миллого. Згадуваний період був на виставці представлений також ілюстраціями віршованих творів Яна Понічана, Івана Краска та Андрія Плавки.

Частково творчо нейтральні 50-і рр. були на виставці презентовані одним з психологічно-аналітичних автопортретів з 1951 р., кольоровою літографією «Букет» (1958 р.), типовою для Миллого двофігуральною композицією, репрезентованою монотипією «Юнаки» (1956 р.) та літографією «На місце страти» з циклу «Токаїк» (1956 р.). Остання названа літографія, подібно як і раніший експресивний твір «Сумний відхід» (1947 р.) та пізніші монотипії «Над мертвим» та «Втікачі» з 1962 р., є проявом митцевого заступлення війни.

Початком 60-х років Д. Миллий творами «Купальниці» (1961 р.), «Три граці» (1962 р.) та «Акт у природі 2» (1964 р.) після тридцятирічної перерви нав'язує на студентські етюди фігури та фігуральних композицій. Поступово митець починає більше уваги приділяти художньому розв'язанню проблем пейзажу, який у творчості Д. Миллого мав повноцінне місце з іншими жанрами. Свідченням цього є не тільки краєвиди, намальовані переважно на реалістичній основі, але також ліричні акварельні композиції з кінця 40-х рр., пастелі ще з часто закомпованими фігурами працюючих у полі людей та передусім монотипії першої половини 60-х років. Монотипіями «Кийовський краєвид» (1963 р.), «Після жнив» (1965 р.), «Похмурний краєвид» (1966 р.), «Ріллі» (1967 р.) митець взяв собі за мету наблизити атмосферу місцевості та водночас виключенням деталі та редукцією форми Д. Миллий намагається знайти новий художній вияв пейзажу.

У пошуках нового модерного типу краєвиду в нашому пейзажному мистецтві, в художньому зображенні життя людей свого роду та в охопленні живописної форми українського фольклору полягає й найбільший внесок Д. Миллого у скарбницю нашої культури.

Ладислав Пушкар

**На обкладинці номера твори Дезидерія Миллого
«Букет», «Портрет жінки», «Смуток».**

